

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

РУДНІЧУК АННА АНАТОЛІЇВНА

УДК 94(430-21):930.1:314:316.334.56:39"13/14"(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК НІМЕЦЬКИХ МІСТ У XIV-XV СТ.

032 – історія та археологія

03 – Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Руднічук А.А.**

Науковий керівник: Рудь Микола Олексійович, кандидат історичних наук,
доцент

Київ-2023

АНОТАЦІЯ

Руднічук А. А. Соціокультурний розвиток німецьких міст у XIV-XV ст. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія». – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України. – Київ, 2023.

Урбанізаційна тематика є однією із найважливіших у сфері вивчення доби середньовіччя, адже саме міста стали однією із основ цивілізаційного розвитку Європи, створили її сучасний вигляд та стали осередком політичного, культурного, соціального життя держав цього періоду. Німецькі міста у XIV-XV ст. зазнали значних змін, зокрема у соціальній та культурній сферах, що відповідно вплинуло не тільки на розвиток Священної Римської імперії, але й інших держав.

Окремі аспекти розвитку пізньосередньовічного німецького міста, такі як створення університетів, формування окремих соціальних прошарків населення, розглядалися українською історіографією лише дотично. Відповідно виникла потреба більш детального дослідження соціокультурних трансформацій у німецьких містах XIV-XV ст., а також зосередження уваги на таких окремих маловивчених аспектах, як формування та соціальний статус аусбюргерів та пфальбюргерів, більш детальний розгляд правового статусу етнічних меншин на цих територіях, зокрема єврейського населення, зміни ставлення до дитини і дитинства, жінки, значної ролі міст у формуванні та розвитку університетів Німеччини, соціальний склад та репрезентація бюргерами студентства цих навчальних закладів, відображення елементів соціального у контексті культурного розвитку німецьких міст доби пізнього середньовіччя, зокрема в образотворчому мистецтві, архітектурі, скульптурі та літературних творах.

Мета дисертації полягає в тому, щоб на основі джерел та спеціальної історичної літератури розкрити загальні закономірності і типологічні особливості соціокультурного розвитку німецьких міст XIV-XV ст.

Джерельна база дослідження є доволі обширною. До неї входять документальні, наративні та зображальні джерела. Документальні джерела репрезентують збірники документів, конституційні та законодавчі акти, діловодні, фінансові акти. Наративні джерела репрезентують хроніки, літописи, художні, наукові та літературні твори, а також трактати. До зображальних джерел відносяться скульптури, вітражі соборів, картини, замальовки, створені німецькими художниками у добу пізнього Середньовіччя.

Історіографія проблеми представлена німецькими, англійськими, американськими та українськими авторами. Тематика соціального та культурного розвитку німецьких міст XIV-XV ст. має давню історію вивчення. Найбільш повно її охоплює саме німецька історіографія, яка починаючи із XIX ст. досліджує цей аспект. Сучасна німецька історіографія вже більш детально розглядає групи населення пізньосередньовічних німецьких міст, специфіку їхньої взаємодії, зв'язку між культурним та соціальним. Англійські та американські автори, які досліджували окреслену тему, також зосереджували увагу на окремих сферах соціокультурного життя пізньосередньовічних німецьких міст. Відповідно їхні праці можуть слугувати доповненням до німецької історіографії. Стан розробки проблематики німецьких міст у добу пізнього середньовіччя в українській історіографії був присвячений в основному проблематиці формування німецької Ганзи або окремим прошаркам населення. Відповідно виникла потреба більш детальної розробки цієї теми.

Встановлено, що топографічний розвиток пізньосередньовічного німецького міста позначився розширенням муніципальної території, формуванням локацій, пов'язаних із ремісницькою діяльністю, проживанням певних соціальних категорій або певних етнічних груп у цій місцевості.

З'ясовано, що німецьке населення складало основу етнічних спільнот міст Німеччини XIV-XV ст. та мало привілейоване у порівнянні із усіма іншими правове становище. На території німецьких міст також проживали євреї, слов'яни, італійці та французи.

Доведено, що макродемографічні процеси німецьких міст XIV-XV ст. позначилися динамікою населення цього регіону, спричиненою епідеміями, зокрема й Чорної смерті (1346-1348 рр.), міграційними процесами всередині держави, покращенням економічного становища всередині країни. Великими містами, де мешкали 16-25 тис. осіб, були Нюрнберг, Страсбург та Кельн. До середніх відносилися Франкфурт-на-Майні, Аугсбург, Майнц та Везель з населенням 8-10 тис. осіб. Міста із кількістю бюргерів від 500 до 5 тис., такі, як Шенкен та Бланкенберг, вважалися найменшими.

Визначено, що мікродемографічний аспект розвитку пізньосередньовічних міст Німеччини репрезентує соціальний статус бюргерської родини, системи прав спадкування, становище жінки, а також зміни у сприйнятті дитини та дитинства, які відбувалися у окреслений період.

Окремо розглянуто соціальне становище основних верств населення пізньосередньовічного німецького міста, зокрема патриціїв, купців, ремісників, нижчих верств населення. Патриції представляли політично активний прошарок бюргерства, що володів земельною власністю та фінансовими статками, походили із заможних верств населення або формувались довкола господарської чи економічної діяльності міста, а також в результаті укладення шлюбу із представниками знатних родин.

З'ясовано, що основу середніх верств населення складали ремісники, до яких відносилися майстри, підмайстри та учні. В результаті замикання цехів для підмайстрів були обмежені можливості доступу до подальшого звання майстра. Особливу категорію середніх верств населення представляли аусбюргери та пфальбюргери – особи які вважалися громадянами міста, проте не проживали на

його території. Нижчі категорії населення репрезентували мешканці із наявним або відсутнім житлом, збіднілі категорії бюргерства, а також жебраки, соціальний статус яких регулювало місто.

Встановлено, що культурний розвиток пізньосередньовічних німецьких міст зазнав значних трансформацій. У Священній Римській імперії виникли перші університети – Празький (1347 р.) та Віденський (1365 р.). Безпосередньо на території Німеччини створені вищі навчальні заклади у Гейдельберзі (1385 р.), Кельні (1388 р.), Ерфурті (1392 р.), Лейпцизі (1409 р.), Ростоку (1419 р.). Почали функціонувати університети в Грейфсвальді (1456 р.), Фрейбурзі на Брейгсгау (1460 р.), Інгольштадті (1472 р.), Трірі (1473 р.), Майнці (1476 р.), Тюбінгені (1477 р.). Міста відігравали вагомую роль у розвитку університетів: вони були ініціаторами їхньої появи, здійснювали фінансування, виконували наглядову функцію, забезпечували основну діяльність та призначали викладачів і керівництво закладів.

Визначено, що університети Німеччини ставали центрами розвитку гуманізму. Поява цієї течії позначилася раннім періодом її існування до якого входили такі діячі, як Микола Кузанський (1401-1464 рр.), Петер Лудер (1415-1472 рр.), Альбрехт фон Ейб (1420-1475 рр.), Гартман Шедель (1440 – 1514 рр.), Якоб Вімпфелінг (1450-1528 рр.), Сікстус Тухер (1459-1507 рр.). У творчій спадщині цих представників спостерігався певний перехідний період між схоластикою та гуманізмом. Остаточне встановлення гуманізму в Німеччині пов'язане із іменами Себастіана Бранта (1458-1521 рр.), Конрада Цельтіса (1459-1508 рр.) та Генріха Бебеля (1472-1518 рр.).

Соціальний контекст розвитку архітектури, скульптури, образотворчого мистецтва позначився на патронатній основі зі сторони впливових родин міста.

З'ясовано, що літературні тенденції у добу пізнього середньовіччя були представлені в основному міською художньою традицією творів та

гуманістичними працями. Інтенсивному розвитку літератури сприяла поява книгодрукування.

Результати роботи можуть бути використані у розробці досліджень соціокультурного розвитку німецьких міст у добу середньовіччя, монографій, статей, розвідок, підручників, навчальних та методичних матеріалів, лекцій, семінарських занять із окресленої тематики. Дані дослідження можна використовувати у сфері музейної діяльності – під час розробки концепцій та текстового наповнення екскурсійної програми, а також у сфері гуманітарної політики України, зокрема загального контексту вивчення історії Німеччини, історії міжнародних відносин.

Ключові слова: Німецькі міста, XIV-XV ст., пізнє середньовіччя, соціальний розвиток, культурний розвиток, пізньосередньовічні хроніки, гендер, теологія, гуманізм, Реформація, лютеранство, готика, гравюра, мистецтво, Альбрехт Дюрер

SUMMARY

Rudnichuk A. Sociocultural development of German cities during XIV-XV centuries. Thesis for the PhD degree of historical sciences is specialty 032 – «History and Archaeology». Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2023.

The question of urbanization is one of the most important in the field of studying the Middle Ages, because cities became the foundation of Europe's civilizational development, created its modern appearance and became the center of political, cultural, and social life of the states during the mentioned period. German cities in the XIV-XV cent. undergo significant changes, particularly in the social and cultural spheres, which affected not only the development of the Holy Roman Empire, but also other states.

Certain aspects of the late medieval German city development, such as creation of universities and the formation of separate social strata were considered by Ukrainian

historiography only tangentially. Accordingly, there is a need for a more detailed study of socio-cultural transformations in German cities during XIV-XV cent., as well as focusing on such separate, less-studied aspects as the formation and social status of outburghers and paleburghers; more detailed consideration of ethnic minorities legal status on these territories, in particular the Jewish population; changes in the attitude towards children, childhood and women; significant role of cities in the formation and development of German universities; social composition of students and their representation by the citizenry; reflection of social elements in the context of the cultural development of German cities during late Middle Ages, in particular in fine arts, architecture, sculpture and literary works.

The main purpose of the dissertation is to reveal the general regularities and typological features of the sociocultural development of German cities during XIV-XV cent. on the basis of sources and special historical literature. The primary source base of the research is quite extensive. It includes documentary, narrative and pictorial sources. Documentary sources are represented by collections of documents, constitutional and legislative acts, administrative and financial acts. Narrative sources are represented by chronicles, annals, artistic, scientific and literary works, as well as treatises. The pictorial sources include sculptures, stained glass windows of cathedrals, paintings, sketches created by German artists in the late Middle Ages.

The historiography of the problem is represented by studies of German, English, American and Ukrainian authors. The topic of social and cultural development of German cities of the 14th-15th centuries has a long history of study. German historiography covers it most widely and studies this topic starting from the XIXth cent. Modern German historiography already examines in more detail population groups of late medieval German cities, specifics of their interaction, connection between cultural and social aspects. English and American authors who researched the outlined topic also focused attention on certain areas of socio-cultural life of late medieval German cities. Accordingly, their works can serve as an addition to German historiography. The

development of the problems of German cities during late Middle Ages in Ukrainian historiography was mainly devoted to the problems of the formation of the German Hanseatic League or certain population strata. Accordingly, there was a need for a more detailed development of this topic.

It was established that the topographical development of the late medieval German city was affected by the expansion of the municipal territory, the formation of locations related to craft activities, the residence of certain social categories or certain ethnic groups in this area. It was found that the German population formed the basis of the ethnic communities of German cities in the 14th-15th cent. and privileged legal position compared to all others. Jews, Slavs, Italians and French also lived on the territory of German cities.

It is proved that the macro-demographic processes in German cities during XIV- XV cent. were affected by the dynamics of the population of this region caused by epidemics, including the Black Death (1346-1348), migration processes within the state, and the improvement of the economic situation within the country. Nuremberg, Strasbourg and Cologne were large cities with 16,000 to 25,000 inhabitants. Frankfurt am Main, Augsburg, Mainz and Wesel with a population of 8-10 thousand people belonged to the medium ones. Cities with the number of burghers from 500 to 5 thousand, such as Schenken and Blankenberg, were considered the smallest.

It was determined that the micro demographic aspect of late medieval German cities development represents the social status of the burgher family, system of inheritance rights, position of women, as well as changes in the perception of children and childhood that occurred in the outlined period. The main stratas of the late medieval German city were represented in particular by patricians, merchants, artisans, and lower strata of the population. The patricians were formed as a politically active stratum of the burghers that owned land and certain financial assets, came from the wealthy strata of the population, around the economic activity of the city, and also as a result of marriage with members of wealthy families.

We found that the basis of the middle strata of the population was made up of craftsmen, which included masters, apprentices and students. As a result of the closure of workshops for apprentices, access to the further title of master was limited. A special category of the middle classes of the population was represented by outburghers and paeburghers – people who were considered citizens of the city, but did not live on its territory. The lower categories of the population were represented by residents with or without housing, impoverished categories of the burghers, as well as beggars, whose social status was regulated by the city.

It was established that the cultural development of late medieval German cities underwent significant transformations. The first universities were founded in the Holy Roman Empire in Prague (1347) and Vienna (1365). Directly on the territory of Germany, higher educational institutions were established in Heidelberg (1385), Cologne (1388), Erfurt (1392), Leipzig (1409), Rostock (1419). Universities began to function in Greifswald (1456), Freiburg an der Breigsgau (1460), Ingolstadt (1472), Trier (1473), Mainz (1476), Tübingen (1477). Cities played an important role in the development of universities: they were the initiators of their foundation, provided funding, performed a supervisory function, provided the main activities and appointed teachers and management of institutions. It was determined that the universities of Germany became the centers of humanism.

The appearance of this learning was marked by the early period of its existence, which included such figures as Nicholas of Cusa (1401-1464), Peter Luder (1415-1472), Albrecht von Eib (1420-1475), Hartmann Schedel (1440 - 1514), Jacob Wimpfeling (1450-1528), Sixtus Tucher (1459-1507). In works of these representatives was observed certain transitional period between scholasticism and humanism. The final establishment of humanism in Germany is associated with the names of Sebastian Brant (1458-1521), Konrad Celtis (1459-1508) and Heinrich Bebel (1472-1518).

The social context of architecture, sculpture, and fine arts development, was influenced by patronage from the influential families of the city. It was found that literary

trends in the late Middle Ages were mainly represented by the urban artistic tradition of written pieces and humanistic works. The appearance of book printing contributed to the intensive development of literature.

The results of the work can be used in the development of research on the socio-cultural development of German cities in the Middle Ages, monographs, articles, surveys, textbooks, educational and methodical materials, lectures, seminar classes on the outlined topics. Research data can be used in the field of museum activity – during the development of concepts and text content of the tour program, as well as in the field of humanitarian policy of Ukraine, in particular, the general context of studying the history of Germany and the history of foreign affairs.

Keywords: German cities, XIV-XV centuries, late Middle Ages, social development, cultural development, late medieval chronicles, gender, theology, humanism, Reformation, Lutheranism, Gothic, engraving, art, Albrecht Dürer.

Список опублікованих праць за темою дисертації

В яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Руднічук А. «Німецькі міста та їх роль у становленні університетів у XIV-XV ст.» *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*, №4 (143), 2019, сс. 37-41.
2. Руднічук А. «Аусбюргери та пфальбюргери у німецьких містах XIV–XV ст.», *Місто: історія, культура, суспільство*, Вип. 10 (3), 2020, сс. 93-102
3. Руднічук А. «Між королем та містом: єврейська громада Аугсбурга і влада у XIV-XV ст.» *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*, №152/153, 2022, сс. 68-73
4. Руднічук А. «Дитина і дитинство у німецькому місті XIV-XV ст.». *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*, Том 38, 2022, сс. 101-115

Які засвідчують апробацію матеріалів та додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Руднічук А. «Особливості економічного розвитку прирейнських міст Німеччини в XIV-XV ст.» *Гілея. Науковий вісник*, Випуск 138 (№ 11), 2018, сс. 208 - 213
2. Руднічук А. «Внутрішні конфлікти в містах Німеччини XIV–XV ст. та їхні наслідки». *Записки Львівського медієвістичного клубу*, Випуск 3, 2018, сс. 30 – 38
3. Руднічук А. «Особливості соціального складу населення міст Німеччини в XIV-XV ст.». *Гілея: науковий вісник*, Вип. 145, 2019, сс. 133-139
4. Руднічук А. «Господарське життя південнімецького міста у XIV-XV ст.». *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, Вип. 52, Том 2, 2019, сс. 202-207
5. Руднічук А. «Становище єврейського та слов'янського населення в німецькому місті XIV-XV століть». *Шевченківська весна – 2018: історія:*

матеріали XVI Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених, 2018, сс. 172 – 175

6. Руднічук А. Значення свят у середовищі ремісників німецьких міст XIV-XV ст.: соціальний аспект. *Свята в історії людства: від давнини до раннього нового часу. Абстракти Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих науковців 22 жовтня 2021 р.*, 2021, С. 48

7. Руднічук А. «Жак Ле Гофф vs. Жерар Леклерк: середньовіччя і соціологія інтелектуалів». *Збірник тез міжнародної наукової конференції «Суспільства давньої, середньовічної і ранньомодерної доби та їх цивілізаційна спадщина» (26 травня 2022).* – сс. 73-76

8. Руднічук А. Іудейська інтелектуальна спадщина у культурі німецького міста в XIII-XIV ст. *Шевченківське літо – 2022 (секція «історія»): Матеріали XIX міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених м. Київ, 31 липня 2022 року, Історичний факультет КНУ імені Тараса Шевченка, 2022.* – сс.123-125

9. Руднічук А. «Свої чужі»: топографія єврейського населення у німецькому місті XIV-XV ст.». «"Свій" vs "чужий": ідентичність в суспільствах стародавньої доби та середньовіччя». *Матеріали Міжнародної конференції студентів, аспірантів та молодих Науковців 27-28 жовтня 2022 р.*, 2022, сс. 116-121

10. Руднічук А. Нюрнберзький вчений Сікстус Тухер (1459-1507 рр.): між гуманізмом та схоластикою. *Шевченківська весна — 2023: матеріали міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених м. Київ, 18 березня 2023 року. Київ: Історичний факультет КНУ імені Тараса Шевченка, 2023.* сс. 171-172

11. Руднічук А. А. Становище єврейського та слов'янського населення в німецькому місті XIV-XV століть, *Шевченківська весна – 2018: історія: матеріали XVI Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених. Київ, 2018,* сс. 172 – 175

ЗМІСТ

Вступ	14
Розділ I. Джерельна база та історіографія дослідження	22
1.1. Джерельна база дослідження	22
1.2. Стан розробки проблеми в історіографії	31
Розділ II. Топографія і основні тенденції розвитку етнодемографічних процесів у пізньосередньовічних німецьких містах	54
2.1. Топографія німецьких міст XIV-XV ст.	54
2.2. Етнічний склад населення пізньосередньовічних німецьких міст	63
2.3. Макродемографічні процеси у містах Німеччини XIV-XV ст.	87
2.4. Мікродемографічні процеси у пізньосередньовічних німецьких містах	91
Розділ III. Соціальна структура німецького міста XIV-XV ст.	108
3.1. Становище патриціїв у німецькому місті XIV-XV ст.	108
3.2. Середні верстви бюргерства пізньосередньовічних міст Німеччини	121
3.3. Маргінальні групи населення німецьких міст XIV-XV ст.	137
Розділ IV. Розвиток культури у пізньосередньовічному німецькому місті ...	143
4.1. Освіта і наука у містах Німеччини XIV-XV ст.	143
4.2. Архітектура пізньосередньовічних німецьких міст	160
4.3. Скульптура та образотворче мистецтво міст Німеччини XIV-XV ст.	166
4.4. Розвиток літератури і книгодрукування у німецькому місті XIV-XV ст. ...	173
Висновки	188
Список використаних джерел та літератури	197
Додаток А. Список публікацій здобувача дисертації за темою.....	217
Додатки	221

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена важливим значенням урбанізаційної тематики у цілому і соціокультурного життя міст зокрема, що відігравали вагомий роль у розвитку цивілізації Середньовічної Західної Європи. Доба пізнього середньовіччя позначилася для німецьких міст значними трансформаціями, соціальними та культурними зрушеннями, що вплинули на подальший розвиток Священної Римської Імперії, а також долю інших європейських країн.

Незважаючи на те, що дослідженню пізньосередньовічного німецького міста присвячена численна кількість наукових робіт, переважна їх частина доволі обмежено або зовсім не розкриває аспекту взаємозв'язку між соціальним та культурним процесами, що відбувалися всередині міського простору Німеччини.

Тенденції радянської історіографії позначилися економічним детермінізмом у сфері дослідження соціальних аспектів розвитку пізньосередньовічного німецького міста. У сучасній українській медієвістиці дослідження німецьких міст XIV-XV ст. було представлено здебільшого тематикою їхнього політичного або економічного розвитку, міст німецької Ганзи, маргінальним верствам населення. Відповідно виникла потреба більш детально прослідкувати основні трансформації у сфері соціального та культурного розвитку німецьких міст XIV-XV ст.

Розгляд даної проблеми допоможе з'ясувати характерні закономірності та типологічні особливості розвитку міст Німеччини у XIV-XV ст. Більш ґрунтовний аналіз проблеми сприятиме виокремленню і детальному аналізу таких маловивчених аспектів даної тематики, як топографічний розвиток міст Німеччини у добу пізнього середньовіччя, мікро- та макродемографічні процеси, що відбувалися у окреслений період, особливі категорії бюргерства, до яких відносилися аусбюргери та пфальбюргери, етнічні групи, серед яких варто виділити єврейське та слов'янське населення.

Систематизація джерел та історіографії з даної тематики допоможе нам більш глибоко проаналізувати характерні риси пізньосередньовічного німецького міста як соціокультурного осередку Німеччини.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах науково-дослідної теми кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Суспільства давньої, середньовічної і ранньомодерної доби та їх цивілізаційна спадщина» (номер державної реєстрації НДР 0116U007146, номер теми НДР 16КФ046–09).

Об'єктом дослідження є німецькі міста XIV-XV ст.

Предметом дослідження є соціокультурний розвиток німецьких міст XIV-XV ст.

Мета роботи полягає в тому, щоб на основі джерел та спеціальної історичної літератури розкрити загальні закономірності і типологічні особливості соціокультурного розвитку німецьких міст у XIV-XV ст.

Відповідно до встановленої мети поставлені **завдання**:

- розкрити основні аспекти формування топографії пізньосередньовічного німецького міста;
- з'ясувати специфіку етнодемографічних процесів у пізньосередньовічних німецьких містах;
- проаналізувати мікро- та макродемографічні процеси всередині міст Німеччини у XIV-XV ст.;
- з'ясувати основні аспекти соціального становища патриціїв, середніх та нижчих верств населення німецьких міст у добу пізнього середньовіччя;
- охарактеризувати розвиток освіти та науки пізньосередньовічних міст Німеччини;
- розкрити основні тенденції розвитку архітектури, скульптури та образотворчого мистецтва у німецьких містах XIV-XV ст.;
- проаналізувати характерні риси розвитку літератури у пізньосередньовічних німецьких містах та основні аспекти появи книгодрукування.

Хронологічні межі роботи охоплюють добу пізнього середньовіччя, а саме 1300-1500 рр.

Географічні межі роботи охоплюють територію Німеччини – основної держави, яка була осередком Священної Римської Імперії.

Методика та методологія дослідження. Під час дослідження був застосований такий метод, як історико-порівняльний, що дає змогу в процесі порівняння історичних явищ, джерел або історіографії, встановити їх схожі та відмінні ознаки. Цей метод можна застосувати до таких суб'єктивних матеріалів, як наративні джерела, зокрема хроніки німецьких міст. Зазвичай їхні автори були наближені до муніципальної влади, тому часто хроністи висвітлювали та підтримували думку рату. В даному випадку ми можемо застосувати цей метод під час порівняння причин міських заворушень та повстання ткачів в м. Кельн 1369-1371 рр. Так, матеріали подані в «Новій книзі» та «Кельгофській хроніці» описують однакові події: повстання ремісників в місті. Проте, порівнюючи інформацію, наявну в цих джерелах, ми можемо сказати, що опис причини повстання відрізняється в обох джерелах. «Нова книга», що писалася вже під час встановлення влади ремісників в місті, вбачає причини повстання у зловживанні муніципальної влади, зокрема і у фінансовій сфері, а «Кельгофська хроніка» навпаки звинувачує ткачів у посиленні їх впливу в місті, а також прагненні отримати владу.

Під час аналізу історіографії проблематики соціокультурного розвитку німецьких міст XIV-XV ст. було застосовано проблемно-хронологічний метод, що полягав у розділенні ряду наукових праць за їхньою тематикою, а також послідовності виникнення цих праць. Цей метод також застосовувався під час викладення загального тексту дисертаційного дослідження, зокрема при розгляді таких тем, як топографічні, макро- та мікродемографічні зміни всередині німецьких міст XIV-XV ст., розгляд соціальних категорій бюргерського населення, появи та формування університетів, зародження раннього гуманізму, створення нових архітектурних форм всередині міського простору, часу виникнення скульптурних або образотворчих творів мистецтва.

У процесі дослідження компаративний метод застосовувався до підходів визначення основних етапів дорослішання дитини у добу середньовіччя, які

досліджувалися у французькій та німецькій історіографії. Французький дослідник Ф. Ар'єс у своїй праці наводить узагальнюючу для доби середньовіччя вікову класифікацію дітей. Він окреслює цей підхід, як властивий для переважної більшості західноєвропейського середньовічного суспільства, при цьому акцентуючи свою увагу саме на розвитку французької спільноти впродовж окресленого періоду. Натомість такі представники німецької історіографії, як К. Арнольд, А. Нітшке, Е. Ізенманн та К. Зідель, користувалися схожим до концепту Ф. Ар'єса, проте водночас виділяли власні етапи дитинства в історії середньовічної Німеччини.

Порівняльний метод використовувався під час аналізу термінологічного позначення для аусбюргерів та пфальбюргерів – особливої категорії населення, що продовжували мати права бюргерів міста, проте водночас проживали поза його межами. Проаналізовано обидва терміни, що використовувалися у нормативно-правових актах та інших джерелах, які містять інформацію про соціальний розвиток німецьких міст XIV-XV ст., а також дефініції німецьких медієвістів. Компаративний метод відобразив відмінність значення, яке вкладали у цей термін центральна або локальна влада та міське управління, а також спільні та відмінні риси, притаманні обом соціальним категоріям.

Під час дослідження був застосований історико-типологічний метод, що полягає у поділі сукупності об'єктів або явищ на однорідні елементи, класи або типи із врахуванням їх загальних ознак.

Акцент був поставлений на центральних та найбільших містах основних регіонів пізньосередньовічної Німеччини, таких як північнонімецький (Любек, Гамбург, Бремен), прирейнський (Кельн, Франкфурт-на-Майні, Нюрнберг, Шпаєр, Вормс, Майнц), швабський або південнонімецький (Аугсбург, Ульм), а також інший локальний розподіл – за принципом князівств чи окремих земель. Проведена типологізація німецьких міст XIV-XV ст. враховувала специфіку внутрішньої організації та підпорядкування – вільного, імператорського або єпископського чи кафедрального.

Групування джерел відбувалося за їхніми типологічними ознаками. Застосований розподіл на наративні, документальні та зображальні джерела. Типологізація наративних джерел відбувалася за їх приналежністю до історії конкретного міста, а також хронологією їх виникнення. Градація документальних джерел відбувалася за принципом їх функціональних особливостей та мети створення. Типологізація зарубіжної та вітчизняної історіографії формувалася за принципом хронології їх виникнення, а також дослідження основних тенденцій в кожен період розробки дослідження з історії німецького міста XIV-XV ст.

В процесі дослідження був використаний історико-системний метод, направлений на вивчення об'єктів дослідження як цілісних історичних систем: аналіз їх структури та функцій, внутрішніх та зовнішніх зв'язків, а також динамічних змін. Була проведена систематизація історіографії та джерельної бази теми дослідження. Проаналізовано розвиток пізньосередньовічного німецького міста через систему взаємодії всередині бюргерського середовища, соціальної структури міста, що була виражена у класифікації основної частки населення на патриціїв, ремісників та нижчі верстви населення.

Під час даного дослідження ми спиралися на наявні та доступні для нас матеріали, джерела та історіографію.

Наукова новизна отриманих результатів

Вперше:

- здійснено комплексний аналіз взаємозв'язку між соціальними та культурними аспектами розвитку пізньосередньовічних німецьких міст;
- проаналізовано соціальне становище аусбюргерів та пфальбюргерів як особливих категорій населення німецьких міст XIV-XV ст.;
- розкрито основні аспекти впливу єврейської літературної спадщини на розвиток культури міст Німеччини у добу пізнього середньовіччя;

Уточнено:

- систематизацію джерельної бази та більш детальну класифікацію джерел із проблематики соціокультурного розвитку пізньосередньовічного німецького міста;

- окремі аспекти нових досліджень, які відображають тематику розвитку німецьких міст у XIV-XV ст.

- макро- та мікродемографічні процеси, що склалися у середовищі бюргерської спільноти Німеччини у добу пізнього середньовіччя;

- основні тенденції соціального аспекту формування та розширення топографії міст Німеччини у XIV-XV ст.

Набули подальшого розвитку:

- дослідження соціальних прошарків населення пізньосередньовічних німецьких міст у контексті порівняння їхнього правового становища та регулювання їхньої діяльності міською владою;

- аналіз соціального та правового статусу етнічних груп, що проживали на території міст Німеччини у XIV-XV ст.;

- дослідження розвитку такого культурного аспекту німецьких міст XIV-XV ст., як архітектура, скульптура та образотворче мистецтво;

- аналіз впливу представників раннього гуманізму на університетське середовище у пізньосередньовічних німецьких містах.

Особистий внесок здобувача полягає у постановці наукової проблеми та самостійному її розв'язанні. Наукові положення і результати, викладені в дисертації, здобуті авторкою самостійно. Усі доповіді на конференціях та публікації за темою дисертаційного дослідження у фахових виданнях виконані нею одноосібно.

Практичне значення одержаних результатів. Результати роботи можуть бути використані у розробці досліджень соціокультурного розвитку німецьких міст у добу середньовіччя, монографій, статей, розвідок, підручників, навчальних та методичних матеріалів, лекцій, семінарських занять із окресленої тематики. Результати дослідження можна використовувати у сфері музейної діяльності – під час розробки концепцій та текстового наповнення екскурсійної програми, а також у сфері гуманітарної політики України, зокрема загального контексту вивчення історії Німеччини, історії міжнародних відносин.

Результати дослідження були представлені у наукових доповідях на 14 конференціях: XVI міжнародна конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна – 2018» (Секція «Історія»). Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, (15 березня 2018 р.); Міжнародна конференція молодих учених «Актуальні проблеми історії і філософії у дослідженнях молодих учених». ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», м. Київ (11 червня 2019 р.); XIII міжнародна наукова конференція пам'яті Вілена Сергійовича Горського «Colloquium Mediaevale: інтелектуальна історія України та Європи середньовічної й ранньомодерної доби» (10-11 грудня 2020 р.); Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих науковців «Свята в історії людства: від давнини до раннього нового часу» (22 жовтня 2021 р., Київ); III міжнародна наукова конференція «Відображення історичних та релігійно-міфологічних образів у сучасній популярній культурі» (29 листопада 2021, Київ); Міжнародна наукова конференція «Суспільства давньої, середньовічної і ранньомодерної доби та їх цивілізаційна спадщина» (26 травня 2022, Київ); XIV міжнародна наукова конференція пам'яті Вілена Сергійовича Горського «Colloquium Mediaevale: інтелектуальна історія України та Європи середньовічної й ранньомодерної доби» (3-4 червня 2021 р.); Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківське літо 2022» (31 липня 2022, Київ); XV міжнародна конференція пам'яті В.С. Горського: «Colloquium Mediaevale: Інтелектуальна історія України та Європи середньовічної й ранньомодерної доби (23-24 вересня 2022 року); Міжнародна конференція «"Свій" vs "чужий": ідентичність в суспільствах стародавньої доби та середньовіччя» (27-28 жовтня 2022 р.); XXI міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих вчених Шевченківська весна — 2023 (18 березня 2023 р.); Міжнародна наукова конференція «Ver Kyiviens (Sub Umbra Castanearum): стародавній світ, середні віки, ранній новий час: історія, релігія, культура» (18 травня 2023 р.); Наукова конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Військове мистецтво стародавньої та середньовічної доби» (25 травня 2023 р.); XVI міжнародна конференція пам'яті В.С. Горського: «Colloquium Mediaevale:

Інтелектуальна історія України та Європи середньовічної й ранньомодерної доби (30-31 травня 2023 р.).

За матеріалами дисертації опубліковано 8 наукових праць: 4 наукові статті у фахових виданнях, зокрема 4 – у вітчизняних фахових виданнях, 4 публікації в наукових збірниках та матеріалах конференцій.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг дисертаційного дослідження становить 225 сторінок, з них основного тексту – 183 сторінки.

Розділ І. Джерельна база та історіографія дослідження

1.1. Джерельна база дослідження

Класифікація джерельної бази проблематики дослідження соціокультурного розвитку німецьких міст XIV-XV ст. проводилася за принципом поділу на документальні, наративні, літературні та зображальні джерела.

До документальних джерел ми відносимо збірники документів, конституційні та законодавчі акти, діловодні, статистичні, фінансові, судово-слідчі акти тощо.

Суттєву групу джерел також становлять актові матеріали нормативного характеру: цехові статuti та розпорядження, постанови ратів стосовно цехів та ремесла, угоди міжміських спілок цехових майстрів однойменних професій, статuti та договори підмайстрів.

Документальні джерела містять два томи «Книги актів міста Аугсбург», основний акцент у яких зосереджений на постановах і документах м. Аугсбург, виданих королями, а згодом імператорами, які правили в Німеччині впродовж XII–XV ст. Перший том охоплює період 1104–1346 рр. і містить матеріали, що засвідчують передання королем права сплати податків аугсбурзькою єврейською громадою Петеру фон Хохенеку у 1330 р.,¹ а також повторну передачу подібних прав у 1338 р.,² документацію стосовно затримання євреїв від імені королівської влади,³ процес незаконного арешту представників єврейської громади міста та примусової конфіскації боргових листів,⁴ посередницьку роль міста у цих процесах, а також взаємодію між міською владою, бюргерами і єврейською громадою всередині міських мурів.

¹ Meyer, Christian, Herausgeber. Kaiser Ludwig verpfandet dem Peter von Hohenegg für ein Darlehen von 100 Mark Silbers die Jahressteuer der Augsburger Juden. 1330, 8. Juni. *Urkundenbuch der Stadt Augsburg. Die Urkunden vom Jahre 1104-1346.*, Bd. 1., Lampart und Comp., 1874, S. 262

² Meyer, Christian, Herausgeber. Kaiser Ludwig weist die Jahressteuer der Augsburger Juden an Peter von Hoheneck. 1338, 28. Januar. *Urkundenbuch der Stadt Augsburg. Die Urkunden vom Jahre 1104-1346.*, Bd. 1., Lampart und Comp., 1874, S. 328

³ Meyer, Christian, Herausgeber. Des Kaisers Rätthe geloben, dass die gefangenen Juden nicht loslassen werden, bis diese der Stadt Augsburg ihre Trostbriefe herausgegeben haben. 1337, 8. Januar. *Urkundenbuch der Stadt Augsburg. Die Urkunden vom Jahre 1104-1346.* Bd. 1., Lampart und Comp., 1874. S. 318

⁴ Meyer, Christian, Herausgeber. Kaiser Ludwig bezeugt, dass die Juden zu Augsburg der Stadt die Trostbriefe zurückgegeben haben, und verspricht dass die Widerspenstigen festgehalten bleiben sollen. 1337, 10. Januar. *Urkundenbuch der Stadt Augsburg. Die Urkunden vom Jahre 1104-1346.*, Bd. 1., Lampart und Comp., 1874., S. 319

Другий том «Книги актів міста Аугсбург» містить нормативні матеріали, які видавалися впродовж 1347–1399 рр., зокрема про становище єврейського населення після погромів та їхнє вигнання у 1348 р.,⁵ процедуру стягнення податків з єврейського населення і постанови королівської влади стосовно судового провадження щодо єврейської громади.⁶

До юридичних джерел також варто віднести «Нюрнберзькі поліцейські розпорядження із XIII до XV ст.»,⁷ які містять постанови, розпорядження, регулятивні акти, що охоплюють широку сферу міської діяльності: починаючи від регулювання основних правил торгівлі у місті та закінчуючи регламентацією соціального та правового становища усіх верств бюргерства.

У контексті дослідження соціокультурного розвитку пізньосередньовічного німецького міста збірка містить ряд важливим джерел, які розкривають основні аспекти сприйняття дитини і дитинства у бюргерському середовищі, зокрема покарання в разі незаконного продажу дітей,⁸ примус до вступу у незаконні шлюбні стосунки зі сторонніми особами, дитячу проституцію, регламентацію містом процедури хрещення дитини.⁹ Поліцейські розпорядження м. Нюрнберг також включають у себе розпорядження про жебраків (*Bettelordnung*), видане у 1478 р., що має на меті врегулювання процесу збору милостині, кількість маргінальних верств населення шляхом монополізації на видання спеціальних дозволів на жебракування.¹⁰

⁵ Meyer, Christian, Herausgeber. König Karl IV. befiehlt dem Rathe und den Bürgern der Stadt Augsburg, seinem Schenken Ulrich von Hochstetten bei der Aufhebung des ihm angewiesenen Judenguts in aller Weise behilflich zu sein. 1348, 6. Dezember *Urkundenbuch der Stadt Augsburg. Die Urkunden vom Jahre 1347-1399*. Bd. 2., Lampart und Comp., 1878., S. 18

⁶ Meyer, Christian, Herausgeber. Kaiser Karl IV, verleiht den in der Stadt Augsburg wohnenden Juden die Gnade, dass sie nur vor dem Reichsvogt in der Stadt belangt werden dürfen. 1361, 25. Januar. *Urkundenbuch der Stadt Augsburg. Die Urkunden vom Jahre 1347-1399*. Bd. 2., Lampart und Comp., 1878., S. 94

⁷ Baader, Joseph, Herausgeber. *Nürnberger Polizeiordnungen aus dem XIII. bis XV. Jahrhundert*. Gedruckt auf Kosten des litterarischen Vereins nach Beschluss des Ausschusses von Juni 1861, 1861.

⁸ Baader, Joseph, Herausgeber. 20. Niemand soll dem andern sein kind entführen zu ehlichen dingen, oder zwei weiber nehmen. *Nürnberger Polizeiordnungen aus dem XIII. bis XV. Jahrhundert*. Gedruckt auf Kosten des litterarischen Vereins nach Beschluss des Ausschusses von Juni 1861, 1861, S. 21-22

⁹ Baader, Joseph, Herausgeber. 1. Von der Kindstaufe nehmen. *Nürnberger Polizeiordnungen aus dem XIII. bis XV. Jahrhundert*. Gedruckt auf Kosten des litterarischen Vereins nach Beschluss des Ausschusses von Juni 1861, 1861, S. 59

¹⁰ Baader, Joseph, Herausgeber. *Bettelordnung*. 1478. *Nürnberger Polizeiordnungen aus dem XIII. bis XV. Jahrhundert*. Gedruckt auf Kosten des litterarischen Vereins nach Beschluss des Ausschusses von Juni 1861, 1861, S. 316-320

Як одне із джерел стосовно регуляції основних категорій населення Священної Римської Імперії, зокрема й бюргерства, розглядається й Золота Булла Карла IV від 1356 р., вміщена у однойменній збірці документів Німецького Імперського Архіву за редакцією Й. К. Люніга, та передбачала заборону приймати пфальбюргерів як громадян міст Німеччини.¹¹

Іншим важливим документом є «Постанова про найвищий загальний Рейнський мир» від 19 серпня 1310 р. у збірці документів «Офіційні постанови та акти імператорів та князів», опублікованій 1906 р. за редакцією Й. Швальма. Вона містить інформацію про умови отримання пфальбюргерами громадянства у містах під час ліквідації цього інституту.¹²

Низку джерел із соціального розвитку пізньосередньовічних німецьких міст включає збірка Стоклицької-Терешкович В. В. «Немецкий город XIV-XV в.в.». До них відносяться цехові статuti, що регламентували організаційні форми цехів, їх виробничу діяльність, взаємовідносини членів. Вони зустрічаються у більш пізніх редакціях. Так, наприклад, перші дві постанови кельнських ткачів шовкових виробів за 1437 та 1461 рр. були втрачені, до нас дійшли тільки наступні ухвали, що починаються із 1469 р.¹³

Міські закони регламентували становище окремих соціальних верств, їх побутове життя, якщо це стосується захисту інтересів самого об'єднання. Цінними для нас є матеріали, що регламентують цеховий устрій в контексті відносин майстрів та підмайстрів, їх організацію, висвітлюють протистояння між даними членами ремісничих організацій.

Важливим для дослідження соціальної бази німецьких міст XIV-XV ст. є документальний матеріал, що містить інформацію про боротьбу майстрів із підмайстрами: статuti братств (постанова братства підмайстрів-кушнірів в

¹¹ Lünig, Jens, Herausgeber. Die Hoch-Teutsche Übersetzung der gülden Bull Kayzers Carl des Vierten. *Das Teutsche Reichs-Archiv.*, Bd. 1., Friedrich Lanckische Erben Verlag, 1713., S. 45

¹² Schwalm, Jakob, Herausgeber. *Constitutio pacis generalis ad Rhenum superiorem. 19 Aug. 1310. Constitutiones Et Acta Publica Imperatorum Et Regum.* Tomus 4. Impensis Bibliopolii Hahniani, 1906, S. 355

¹³ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. 1469 г. июня 20-го дня. 3-й цеховой устав, ткачих шелковых изделий. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Государственное социально-экономическое издательство, 1936, С. 26-30

Страсбурзі)¹⁴ та співтовариств (постанова співтовариства підмайстрів-кравців у Франкфурті-на-Майні)¹⁵, заклики до заворушень, союзні договори цехових майстрів.

До наративних джерел відносяться хроніки, літописи, художні, наукові та літературні твори, а також трактати.

В XIV ст. хроніки починають з'являтися у кожному німецькому місті; вони є цінними джерелами, що відображають його життя, особливо – стосунки між бюргерами, а також соціальні суперечності, які виникали в міському соціумі. Часто автори міських хронік включали в них історію власного життя та торгівельної діяльності, як це робив, наприклад, Буркгард Цинк в Аугсбурзькій хроніці. Авторами цього виду джерел, зазвичай, виступали члени міської ради, купці, цехові майстри, професори університетів тощо. Ці джерела не завжди відображали повністю об'єктивне судження тієї особи, яка їх писала. Політичні погляди кожної людини були різноманітними і залежали від соціального становища, яке займав той чи інший автор в міській ієрархії. До того ж в міських хроніках відображається історія країни в цілому, що зазвичай йде перед самою розповіддю про місто.¹⁶

Варто розглянути таке джерело, як «Нова книга» («Das neue Buch» або «Dat nuwe boich»). Стоклицька-Терешкович В.В. зазначає, ця робота на сорока сторінках показує політичну історію м. Кельна за період від 1360 р. до 1396 р. Вона була написана після цехового перевороту 1396 р. особою, що була наближена до міського управління, яке в той час перейшло до ремісників та відображала точку зору останніх. Аналіз джерела дозволяє стверджувати, що автор симпатизує новій владі та наводить власну версію повстання.¹⁷ «Нова книга» була опублікована в 1875 р. в збірці джерел «Хроніки нижньорейнських міст. Кельн» із серії «Хроніки німецьких міст. Від XIV до XVI століття». У передмові до матеріалу К. Хегель

¹⁴ Братство подмастерьев-скоряков в Страсбурге. 1404 год // *Немецкий город XIV-XV в.в./ Сост. Стоклицкая-Терешкович. – М., 1936.- С. 59*

¹⁵ Устав содружества подмастерьев-портных, работавших во Франкфурте (середина XV в.) // *Немецкий город XIV-XV в.в./ Сост. Стоклицкая-Терешкович. – М., 1936.- С. 61*

¹⁶ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Рассказ «Новой книги» (1360 — 1396 гг.). *Немецкий город XIV-XV в.в. Соцгиз, 1936, С. 127-130.*

¹⁷ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Рассказ «Новой книги» (1360 — 1396 гг.). *Немецкий город XIV-XV в.в. Соцгиз, 1936, С. 127-130.*

зазначав, що автор хроніки не був названий. Було висунуте припущення стосовно авторства міського писаря. Доказом стало те, що почерк, яким було написано третій та четвертий томи копій книг з 1397 по 1401 рр. часто точно співпадають з розчерком єдиного почерку «Нової книги». Отож К. Хегель сумнівається в тому, що це міг бути Герлах фом Анкер, редактор союзного договору, а також учасник переговорів із вигнаними партіями правлячих родів, який закінчив своє життя на ешафоті в 1399 р. Скоріше за все автором виступив ліцензіат Герман Розе фон Варендорф, який в 1396 р. фігурує в якості «верховного писаря».¹⁸

Єдиною повною кельнською хронікою є надрукована в 1499 р. анонімна хроніка, що була названа за іменем видавця Кельгофською (Koelhoffsche Chronik), титульна ж назва її звучить як «Хроніка святійшого міста Кельна» («Chronica van der hilliger stat van Coellen»). Вона являє собою компіляцію, що веде свою оповідь від початку створення світу та містить різноманітні джерела: документи кельнського міського архіву, міські хроніки Західної Німеччини та Нідерландів, всесвітні хроніки, агіографію, памфлети тощо. Вже з XIV ст. вона набуває характеру міської хроніки Кельна, що базується на місцевих джерелах. З 1466 р. в останній частині автор детально описує сучасні йому події. Він захищає точку зору патриціату і доволі вороже відноситься до нижчих верств міського населення, а також повсталих ткачів. Доказом для цього служить вимога ремісників до ради видати грабіжника з метою вчинення над ним самосуду. «Рада, яка бачила, що вони не хочуть відмовлятися від свавілля, наказала тюремщику видати їм людину. Вони схопили її та відрубали голову».¹⁹

У збірці В. Стоклицької-Терешкович якраз наявний матеріал про повстання ткачів в Кельні 1369-1371 рр., зокрема про те, як вони вчинили самосуд над в'язнем, про створення в Кельні нової ради із представників від усіх цехів та позбавлення шефенів звання членів ради та посади бургомістра. При цьому також у даному джерелі є свідчення і про відношення автора до нового правління та ступінь

¹⁸ Hegel K. Einleitung. *Die Chroniken der niederrheinischen Städte. Köln. Bd. 1.* Herausgeber K. von Hegel, Verlag von G. Hirzel., 1875, S. 267

¹⁹ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Восстание ткачей в Кельне 1369 – 1371 гг. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцгиз, 1936, С. 121-135.

суб'єктивності хроніки, в якій видно негативне ставлення до ткачів, а також позбавлення ремісників влади в місті.²⁰

Ім'я автора залишається невідомим, а аналіз текстологічного матеріалу не може підтвердити його кельнське походження. Однак, ймовірно він довго прожив на території міста, про що говорить його обізнаність у місцевості, посилення на розмовні традиції та перекази, знайомство із місцевими жителями, які доволі довго проживали в м. Кельн. Хроніка була опублікована в 1876 р. у другому томі «Хронік німецьких міст від XIV до XVI століття» («Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. Bis 16. Jahrhundert»).²¹

Інтерес для нас становить «Прозова оповідь про заворушення 1481 -1482 рр.» («Prosarelation über die Unruhen 1481-1482 J.»), у котрій дана детальна розповідь про Кельнські повстання з 29 вересня 1481 по 19 лютого 1482 рр. Це джерело належить до категорії офіційної міської хронографії, так само, як і «Нова книга». Деякі документи, вміщені у ній, відтворюються дослівно, а хронологічні положення були зібрані повністю за шаблоном нотаріального інструментарію.²²

Аугсбурзькі хроністи, що писали після перемоги цехів в 1368 р., навпаки – симпатизували ремісникам, як, наприклад, було в безіменній хроніці, що охоплювала період з 1368-1406 рр. та мала декілька продовжень до 1447 р. У збірці Стоклицької-Терешкович В.В. наводиться уривок за 1368 р., що розповідає про перехід влади до цехів в даному місті, а також вміщено текст Другої цехової грамоти Аугсбурга за 16 грудня 1368 р.²³

Серед наративних джерел м. Аугсбург також варто виділити хроніку, написану купцем Буркгардом Цинком, який склав історію міста за 1368-1468 рр. Автор розповідає в III Книзі, що в 1423 р. він, разом із Йоргом Плоссом був відправлений до короля Сигізмунда I Люксембурга, для того щоб вирішити деякі питання,

²⁰ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Восстание ткачей в Кельне 1369 – 1371 гг. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз, 1936, С. 121-135.

²¹ Cardauns H. Einleitung. *Die Chroniken der niederrheinischen Städte.* Köln. 2. Bd. Verlag von G. Hirzel, 1876, S. 212

²² Hegel K., Schröder K., Birlinger A., Herausgeber. Chronica van der hilliger stat von Coellen bis 1499. *Die Chroniken der niederrheinischen Städte.* Cöln. 3. Bd., Verlag von G. Hirzel, 1877, S. 689, S. 641-919

²³ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Переход власти к цехам в Аугсбурге в 1368 г. Рассказ Аугсбургской хроники. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз, 1936, С. 147-148

зокрема й ті, що стосуються євреїв. Буркгард Цинк також включав до неї історію власного життя та торгівельної діяльності.²⁴

Заслужують на увагу два томи «Хронік швабських міст. Аугсбург», що входить у серію «Хроніки німецьких міст із XIV до XVI ст.», видану протягом XIX ст., де міститься інформація стосовно відносин міської ради та короля у контексті регламентації життя єврейської громади міста. В документах, вміщених у першому томі, йдеться про врегулювання конфлікту між королем Карлом IV і м. Аугсбург у 1373–1375 рр. щодо спроб міста привласнити право збирання податків із єврейського населення, а також конфлікт стосовно виплати тих самих податків у 1390 р.²⁵ Другий том містить документи про введення маркування для єврейської громади м. Аугсбург у XV ст., а також листування між радою міста і королем стосовно цієї процедури.²⁶

Першорядну важливість мають хроніки ганзейських міст, насамперед варто розглянути історіописання його головного міста – Любека, в якому вже в XIII ст. всі хроніки набули офіційного характеру. Першою із них була хроніка нотаріуса міської ради Іоганна Роде, який помер в 1349 р. Вона збереглася лише в уривках. До кінця XIV ст. доведено виклад в хроніці францисканця Детмара, яка потім продовжувалася до 1482 р. різними особами, переважно – членами магістрату. Це джерело також увійшло до збірки документів В. Стоклицької-Терешкович «Німецьке місто XIV-XV в.в.» та містить матеріал про повстання м'ясників у Любеку в 1384 р. Характерно виділяється негативне ставлення автора до повстання ремісників у місті.²⁷

Хроніка Детмара була вміщена у першому томі «Хронік нижньосаксонських Міст. Любек», що був опублікований в 1884 р. У попередніх зауваженнях, що йшли перед текстом самого історіописання, К. Коппман охарактеризував хроніку як чотири взаємопов'язані історіографічні роботи. При цьому, як він зазначив, вони є

²⁴ Hegel, Karl, Herausgeber. *Die Chroniken der schwäbischen Städte. Augsburg.* Bd. 1., Verlag von G. Hirzel, S. 633.

²⁵ Hegel, Karl, Herausgeber. Die Forderungen K.Karl IV. und Wenzel's an der Stadt Augsburg der Jude wegn. *Die Chroniken der schwäbischen Städte. Augsburg.* Bd. 1., Verlag von G. Hirzel, S. 166-172.

²⁶ Hegel, Karl, Herausgeber. Beilage III. 375 (Brief. III Bl. 175b Nr. 765.). Die Augsburger Juden im 15. Jahrhundert. *Die Chroniken der schwäbischen Städte. Augsburg.* Bd. 2., Verlag von G. Hirzel, 1866, S. 375

²⁷ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Восстание мясников в Любеке в 1384 г. Рассказ хроники Детмара. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз, 1936, С. 135-140.

все-таки відмінними, не заснованими виключно одна на одній. У хроніці Детмара знайшли відображення події від 1101 по 1395 рр., із продовженням до 1400 р. Вона була опублікована Ф. Граутхофом відповідно до рукопису, що раніше належав рату міста Любек, правда з деякими пропусками. Другий неповний рукопис, що починався із 1277 р. знаходився у міській бібліотеці Гамбурга. Близькою до цієї роботи є рукопис любецької міської бібліотеки, якою володів сеньйор Мелле. Як видно зі вступу, вона починалася з 1105 р. і закінчувалася 1386 р., тобто тим самим роком, в якому автор Хроніки Детмара 1101-1395 рр., за його власними словами, цю хроніку і писав. Рукопис Мелле є витягом із праці, що не збереглася до наших часів, яка могла бути написана першопочатково лише Детмаром, тобто в 1386 р. В більш ранніх частинах рукопису Мелле наявні численні повідомлення, що були пропущені в роботі Детмара або скорочені.²⁸

Літературні твори, представлені німецькими діячами пізнього Середньовіччя, зокрема й гуманістами, також відображають соціальні аспекти німецьких міст XIV-XV ст. Серед них варто виділити одну із найважливіших праць представника німецького гуманізму Себастіана Бранта (1458 – 1521 рр.) «Корабель дурнів» (1494 р.)²⁹, яка окрім сатиричного огляду усіх верств населення німецького суспільства також відображає окремі соціальні аспекти пізньосередньовічного німецького міста, зокрема прошарок ремісників, ставлення до жінки у добу середньовіччя, сприйняття дитини і дитинства, опис вад нижчих верств населення. Цей літературний твір розкриває соціальні проблеми сучасного автору німецького суспільства у доволі гіперболізованій формі. Відповідно «Корабель дурнів» не може слугувати об'єктивним відображенням дійсності, а радше художньою обробкою окремих соціальних аспектів досліджуваної проблематики через призму сприйняття культурного діяча тієї епохи.

²⁸ Koppman K. Die Vorbemerkungen. *Die Chroniken der niedersächsischen Städte*. Lübeck. 1. Bd., Verlag von G. Hirzel., 1884. - S. 12

²⁹ Паламарчук, Д., редактор. *Себастьян Брант. Корабель дурнів*. Переклад з німецької Ф. Скляра. Дніпро, 1980.

Іншим літературним твором є вірші Конрада Целтіса. Один із них – «Аполлону, креатору поезії, щоб він залишив Італію та прийшов до Німеччини»³⁰, який приніс славу його автору. Він підкреслив елементи італійського гуманізму, присутні у традиції німецького. Інший твір – «Вільгельму Моммерлоху із Кельна, філософу»³¹, присвячений другу Конрада Целтіса, який навчався разом із ним в університеті. Вірш відображає неформальні зв'язки, які склалися у середовищі німецьких гуманістів.

Зображальні джерела репрезентують скульптури, вітражі соборів, фрески, картини, скетчі (замальовки), що вдовнюють уявлення про соціальний устрій німецьких міст доби пізнього Середньовіччя. Такі роботи образотворчого мистецтва, що відображають «Danse Macabre» або інші аспекти нагадування про смерть, показують сприйняття окремим бюргерами або міською спільнотою загальний наратив рівності перед смертю усіх верств населення. Подібні зображення розміщувалися здебільшого у публічному міському просторі, зокрема любецький «Danse Macabre» (1463 р.) у капелі Св. Марії³² та берлінський «Танець смерті» (близько 1469 – 1490 рр.), розташований у Марієнкірхе. Персональне нагадування про соціальну рівність перед смертю було відображене у вітражі «Смерть на коні, цілиться у пробста доктора Сікста Тухера»³³, який стоїть біля своєї відкритої могили», що ймовірно було розташоване у кабінеті замовника – гуманіста та вченого Сікстуса Тухера, на території будинку поблизу Грассергасе біля Нюрнберга. Проект вітражу створив німецький художник Альбрехт Дюрер, а

³⁰ Conrad Celtis. «To Apollo, the inventor of poetry, that he may leave Italy and come to Germany». *Selections from Conrad Celtis: 1459-1508. Translated by Leonard Forster*, Cambridge University Press, 1945, p. 21

³¹ Conrad Celtis. «To Wilhelm Mommerloch of Cologne, philosopher». *Selections from Conrad Celtis: 1459-1508. Translated by Leonard Forster*, Cambridge University Press, 1945, p. 23

³² Totentanz in der St. Marienkirche Berlin am Alexanderplatz. <https://marienkirche-berlin.de/totentanz-in-der-st-marienkirche-berlin-am-alexanderplatz/> (06.06.2023 p.)

³³ Albrecht Dürer und Veit Hirsvogel d. Ä., Der reitende Tod - Death on Horseback. <https://www.flickr.com/photos/hen-magonza/21510114193> (06.06.2023 p.)

втілював у життя майстер Гірсфогель.³⁴ До вітражів також відноситься зображення на вікнах хору Кельнського собору, створені у XIV ст.^{35 36}

Відображення патриційів, як соціальних верств населення пізньосередньовічного міста, передавали портрети, виготовлені на їх замовлення. Серед них варто виділити низку портретів, написаних Альбрехтом Дюрером. Його картини змальовували представників роду патриціанської сім'ї Нюрнбергу – Тухерів, зокрема патриція Ніколауса Тухера і Ельзбет Буш,³⁷ Ганса XI Тухера та його дружину – Феліцитас Рітер. Серед зображень членів родини Тухерів також варто виділити «Епітафію Адельхайд Тухер» (або «Епітафію Катцгеймера») (1483 р.) за авторства німецького художника Вольфганга Катцгеймера (1430-1508 рр.).

Отже, джерельна база проблематики пізньосередньовічного німецького міста поділяється на документальні, наративні, літературні та зображальні джерела. До першої категорії відносяться нормативно-правові акти, наративні джерела, статистичні дані. Літературні джерела представлені художніми творами та трактатами, написаними німецькими гуманістами, вченими та поетами. До зображальних джерел відносяться скульптури, вітражі соборів, картини, скетчі (замальовки), створені німецькими художниками у добу пізнього Середньовіччя.

1.2 Стан розробки проблеми в історіографії

Історіографія дослідження соціокультурного розвитку німецьких міст XIV-XV ст. представлена роботами німецьких, англійських, французьких, американських та українських авторів. Праці розкривають як загальну історію розвитку німецьких міст XIV-XV ст., так і соціокультурні аспекти цієї тематики, зокрема топографічні зміни, що відбувалися в німецьких містах у добу пізнього Середньовіччя, мікро- та макродемографічні зміни, становище етнічних груп,

³⁴ Albrecht Dürer. *Scheibenriss mit Sixtus Tucher am offenen Grab*, 1502. <https://sammlung.staedelmuseum.de/de/werk/scheibenriss-mit-sixtus-tucher-am-offenen-grab> (06.06.2023 p.)

³⁵ *Königsfenster im Obergaden des Chores*. Kölner Dom. <https://www.koelner-dom.de/fenster/koenigsfenster-im-obergaden-des-chores> (06.06.2023 p.)

³⁶ *Königsfenster im Obergaden des Chores*. Kölner Dom. <https://www.koelner-dom.de/fenster/koenigsfenster-im-obergaden-des-chores-1> (16.06.2023)

³⁷ Albrecht Dürer. *Bildnis der Elsbeth Tucher*, 1499, *Gemäldegalerie Alte Meister*, MHK. <https://www.karlundfaber.de/de/auktionen/288/alte-meister-kunst-des-19-jahrhunderts/2880035/> (06.06.2023 p.)

гендерні аспекти соціальних взаємовідносин у середовищі бюргерства Німеччини, зміни у сприйнятті дитини і дитинства, його культурний розвиток.

Історія середньовічного німецького міста стала однією із ключових тем дослідження німецького вченого В. Еберхта. У своїй статті «Про устрій та самовизначення міського суспільства в Пізньому Середньовіччі», яка вийшла в профільному журналі «Записки по історії німецької держави» в 1974 р., автор робить спроби проаналізувати соціальні конфлікти, що виникали в царині політичної ієрархії німецького міста XIV-XV століття, його взаємодію із навколишнім світом: князями та духівництвом, а також намагається розкрити динаміку населення міста, розглянути суперечливі соціальні категорії та проблематику дослідження кількості населення.³⁸

Вагомий внесок у дослідження міст у добу середньовіччя, зокрема й Священної Римської Імперії зробила німецька дослідниця Е. Еннен. У одній з своїх фундаментальних праць «Європейське місто Середньовіччя» (1987 р.).³⁹ вона проаналізувала процеси формування міст у цей період, демографічні трансформації всередині них, соціальний склад, економічні процеси, взаємодію із центральною владою та мікродемографічні зміни.

В іншій ключовій праці «Жінки у Середньовіччі» (1993 р.)⁴⁰ дослідниця аналізує соціальне становище жінок, їхній соціальний статус на рівні суспільства, сім'ї, держави, зміну їхнього правового становища протягом основних періодів Середньовіччя. Становище жінки у містах Німеччини медієвістка досліджує на основі матеріалів таких міст, як Кельн, Гамбург, Любек, Регенсбург, Страсбург та Трір.

Праця Р. Хаммеля-Кієзофа «Ганза», видана у 2000 р., зосереджує увагу на формуванні одного із найвпливовіших торгівельних об'єднань міст – німецької Ганзи. Автор розкриває основні віхи взаємодії всередині купецьких соціальних прошарків, організацію ганзейської торгівлі, формування міських ратів,

³⁸ Ehbrecht W. «Zu Ordnung und Selbstverständnis städtischer Gesellschaft im späten Mittelalter». *Blätter für deutsche Landesgeschichte*, Bd. 110, 1974, S. 83-103.

³⁹ Ennen E. *Die europäische Stadt des Mittelalters*. Vandenhoeck und Ruprecht, 1987, 350 S.

⁴⁰ Ennen E. *Frauen im Mittelalter*. 6te Aufl., Verlag CH Beck, 1993, 320 S.

зовнішньополітичні та економічні відносини із такими країнами, як Швеція, Данія, Англія тощо. Автор досліджує історію формування Любека як одного із ключових міст торговельного об'єднання у добу Середньовіччя, його топографічні зміни, а також соціальний склад міського населення.⁴¹

Одним із найгрунтовніших досліджень німецьких міст у добу Середньовіччя стала праця німецького історика Е. Ізенмана «Німецьке місто в Середньовіччі (1150–1550 pp.): устрій міста, закон, конституція, міське ополчення, церква, суспільство, економіка»,⁴² друга редакція якої побачила світ у 2014 р. Автор прослідковує історію формування міст, демографічні зміни, топографічні трансформації, основні локації, сформовані на муніципальній території, правову структуру міста, конфлікти між ремісниками та муніципальною владою, взаємодію між політичними органами міста та безпосередньо бюргерами, соціальну структуру міського населення та його особливі категорії, такі, як аусбюргери, пфальбюргери та етнічні групи, взаємодію між містом і церквою, а також економічний розвиток як всередині, так і поза межами міст. Незважаючи на те, що робота Е. Ізенмана містить узагальнену інформацію про розвиток середньовічного німецького міста, вона деталізовано розглядає підходи до класифікації пізньосередньовічних німецьких міст: за правовим статусом, регіональними особливостями, підходами до їхніх досліджень, зокрема через призму «ідеального типу» М. Вебера.

Топографічну структуру середньовічного німецького міста досліджували такі німецькі вчені, як В. Нойгебауер, М. Глезер, Р. Хаммель, Т. Людеке, Т. Хілл, Ц. Шолль, Ф.-Дж. Цівес.

Робота німецького археолога ХХ ст. В. Нойгебауера «Нові розкопки на стіни бургу Alt Lübeck»⁴³, опублікована у збірці «Німеччина. Індекс Римсько-германської комісії Німецького археологічного інституту» (1951 р.), присвячена аналізу першого поселення, яке існувало напередодні заснування м. Любек у 1143

⁴¹ Hammel-Kiesow R. *Die Hanse*, C.H. Beck, 2000.

⁴² Isenmann E. *Die deutsche Stadt im Mittelalter 1150-1550: Stadtgestalt, Recht, Verfassung, Stadtrecht, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft*. 2te Aufl., Böhlau Verlag, 2014, 1133 S.

⁴³ Neugebauer W. Neue Ausgrabungen auf dem Burgwall Alt Lübeck. *Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts*, Bd. 29, №. 3/4, 1951, S. 235-244

р. Автор зазначає, що основний етап розвитку старого поселення припало на XI ст. і заклало передумови для створення основного міста у XII ст., розташованого неподалік від старого, а також розширення його території у XIV-XV ст.

Німецький дослідник Р. Хаммель-Кієзов у своєму дослідженні «Заснування міста, походження поселенців і топографія ганзейського міста Любек у середні віки» (1987 р.) зосереджує свою увагу на топографічних локаціях пізньосередньовічного м. Любек, пов'язаного своїми назвами із ремісниками міста, їхньою комерційною діяльністю.⁴⁴

Топографії пізньосередньовічного Любека присвячена стаття німецького археолога М. Глезера «Пізньосередньовічне місто Любек. Успіх високосередньовічного містобудування?» (2004 р.) опублікована у збірці «Виміряне місто. Середньовічне містобудування між міфом і доказами». Порівнюючи зі схемою старого поселення, він аналізує топографічні особливості нового Любека.⁴⁵

Тематикою топографічного розвитку ще одного північнонімецького міста у період XIV-XV ст. – Гамбурга займалися такі вчені, як Т. Людеке та М. Крігер.

Т. Людеке у своїй роботі «Штаде і Гамбург. Про розвиток їх порту і топографії міста в середні віки» (публікація 2003 р. за доповіддю 1999 р.)⁴⁶ прослідковує трансформацію міста від етапу формування купецьких поселень у IX ст. до розбудови основних муніципальних одиниць всередині міста протягом XIII ст., зокрема порту, міських мурів. М. Крігер у своїй роботі «Історія Гамбурга» (2006 р.)⁴⁷ продовжує тематику розширення міста та його демографічної ситуації у XIV-XV ст.

⁴⁴ Hammel R. «Stadtgründung, Herkunft der Siedler und Berufstopographie der Hansestadt Lübeck im Mittelalter». *Sprachkontakt in der Hanse. Aspekte des Sprachausgleichs im Ostsee- und Nordseeraum*. Hrsg. von Sture Ureland, Tübingen: Max Nimeyer Verlag, 1987, S. 21-42

⁴⁵ Gläser M. «Die spätmittelalterliche Stadt Lübeck. Ein Erfolg hochmittelalterlicher Stadtplanung?» *Die vermessene Stadt. Mittelalterliche Stadtplanung zwischen Mythos und Befund*. Bd.15. Deutsche Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit, 2004, S. 24-27

1. ⁴⁶ Lüdecke T. «Stade und Hamburg. Zur Entwicklung ihrer Hafen- und Stadttopografie im Mittelalter». *Mitteilungen der DGAMN: Warentransport im Mittelalter und in der frühen Neuzeit*. Bd.14. Bearb. Falk A. Untermann M., Deutsche Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit e.V., 2003, S. 24-29

⁴⁷ Krieger M. *Geschichte Hamburgs*. Verlag C.H.Beck, 2006, 127 S.

Т. Хілл у своїй праці «Місто та його ринок. Околиці та зовнішні зв'язки Бремена в середні віки (12-15 ст.)» (2004 р.)⁴⁸ окреслює основні топографічні зміни м. Бремен, зокрема розширення його меж та формування приміських територій.

Історію розвитку топографії південнонімецького міста Ульм XIV-XV ст. розглядає німецький дослідник Ц. Шолль «Єврейська громада імперського міста Ульм у пізньому середньовіччі. Внутрішньоєврейські стосунки та християнсько-єврейські відносини в контексті південної Німеччини»⁴⁹ (2012 р.), зокрема розширення території міста у XIV ст. в результаті конфлікту із Людвігом Баварським (1282-1347 рр.), побудову таких нових локацій, як ратхауз, комерційних осередків – тогового центру та ринку.

Розширення прирейнського міста Франкфурт-на-Майні дослідив німецький вчений Е. Вамерс у праці «Деякі зауваження до топографії Франкфурта» (2009 р.)⁵⁰, вміщеній у збірці «Спадкоємці римського Заходу».

Ключовою темою дослідження у німецькій історіографії стало соціальне становище єврейського населення у німецькому місті XIV-XV ст. Топографією єврейських локацій всередині німецького міста займалися Ф.-Й. Цівес та Б. Шиммельпфенінг. Загальну характеристику соціальних та правових аспектів проживання іудейської громади на муніципальній території Німеччини у добу пізнього Середньовіччя досліджували такі вчені, як Б. Маттес, А. Хаверкам, С. Мютшеле, Г. Маєр.

У «Дослідженні історії євреїв у центральній частині Рейну в період високого та пізнього середньовіччя» (1995 р.)⁵¹ за авторством Ф.-Й. Цівеса розглядаються основні території розселення єврейської громади та локацій із нею пов'язаними в таких містах Середнього Рейну, як Шпаєр, Майнц і Вормс. Він виділяє такі основні

⁴⁸ Hill T. *Die Stadt und ihr Markt Bremens Umlands- und Außenbeziehungen im Mittelalter (12. - 15. Jahrhundert)*. Franz Steiner Verlag, 2004, 423 S.

⁴⁹ Scholl C. *Die Judengemeinde der Reichsstadt Ulm im späten Mittelalter. Innerjüdische Verhältnisse und christlich-jüdische Beziehungen in süddeutschen Zusammenhängen*. Verlag Hahnsehe Buchhandlung, 2012, 451 S.

⁵⁰ Wamers E. «Some remarks on the topography of Franconofurd». *The Heirs of the Roman West*. Vol.1. Ed. by W. Brandes, A. Demandt, H. Krasser, H. Leppin, Peter von Möllendorff. De Gruyter, 2009, pp.341-351

⁵¹ Ziwes F.-J. *Studien zur Geschichte der Juden im mittleren Rheingebiet während des hohen und späten Mittelalters*. Verlag Hahnsehe Buchhandlung, 1995, 375 S.

локації пов'язані із єврейськими поселеннями у пізньосередньовічному німецькому місті, як синагога, школа, танцювальна зала, лазня, лікарня та пекарня.

Б. Маттес у своїй роботі «Повсякденне єврейське життя в середньовічному місті: відповідь рабина Меїра фон Ротенбурга»⁵² (2003 р.) торкається тематики динаміки єврейського населення впродовж XIII-XIV ст., зокрема аналізує фактори погромів, які здійснювало проти них місцеве населення, а також вплив Чорної смерті.

Загальну історію появи єврейського населення на території середньовічної Німеччини, інтенсифікації цих процесів у XI-XIII ст., основних територій осілости цієї етнічної категорії, соціальне становище єврейського населення у німецьких містах XIV-XV ст. розглядає німецький дослідник як А. Хаверкамп «Євреї в середньовічному Німецькому королівстві» (2015 р.).⁵³

Правове становище єврейського населення на території Священної Римської Імперії, а також його стосунки із правителями, князями та муніципальною владою розглядаються у праці «Євреї в політичній системі Давньої Імперії. Єврейська політика та її організація в добу імперської реформи» (2021 р.)⁵⁴ німецького дослідника А. Сілука.

У роботі Й.Ф. Баттенберга «З міста до села? Про вигнання та переселення євреїв у Священній Римській імперії»⁵⁵ досліджуються міграційні процеси єврейського населення із пізньосередньовічних німецьких міст до приміської та сільської території.

Історіографія єврейського населення на території німецьких міст у добу пізнього середньовіччя представлена не тільки працями, що характеризують загальне становище цієї групи, але й спеціалізуються на окремих міських чи

⁵² Mattes B. *Jüdisches Alltagsleben in einer mittelalterlichen Stadt: Responsa des Rabbi Meir von Rothenburg*. Walter De Gruyter, 2003, 322 S.

⁵³ Haverkamp A. *Jews in the Medieval German Kingdom*. Translated by Christoph Cluse, Trier University Library, 2015, 68 P.

⁵⁴ Siluk A. *Die Juden im politischen System des Alten Reichs. Jüdische Politik und ihre Organisation im Zeitalter der Reichsreform*. De Gruyter, 2021, 477 S.

⁵⁵ Battenberg J.F. «Aus der Stadt auf das Land? Zur Vertreibung und Neuansiedlung der Juden im Heiligen Römischen Reich». *Jüdisches Leben auf dem Lande: Studien zur deutsch-jüdischen Geschichte*. Hrsg. von M. Richarz, R. Rürup, Mohr Siebeck, 1997, S. 9-36

регіональних особливостях його правового та соціального статусу в бюргерському середовищі.

Робота «Ульмські євреї та їхнє оточення в XIV ст.»⁵⁶ (2013 р.) за авторством Ц. Шоля, що увійшла до збірки «Євреї у Швабії» досліджує розвиток та соціальне становище єврейської громади м. Ульм, а також роль самого міста, як одного із регіональних осередків розселення євреїв на прирейнській території.

Праця «Страсбург і Кельн. Єврейські відносини в середні віки»⁵⁷ (2002 р.) німецького медієвіста М. Шмандта зосереджується на розвитку найстарішої єврейської громади у прирейнському регіоні, розташованій у м. Кельн. Він аналізує основні єврейські локації, що відобразилися на топографії міста, формування єврейських поселень, а також представників іудейського населення менших міст, прилеглих до Кельна, таких як Бонн, Гельдерн та Дортмунд.

У своїй монографії «Історія аугсбурзьких євреїв у середні віки»⁵⁸ (1911 р.) Ф. Штайнталь аналізує історію єврейської громади у місті, виділяючи два фактори: перший – становище євреїв у місті під час правління німецьких королів Людвіга IV (1282-1347 рр.), Карла IV (1316-1378 рр.), Венцеслав IV (1361-1419 рр.), Рупрехта Пфальцького (1352-1410 рр.), Сигізмунда (1368-1437 рр.), Альбрехта (1397-1439 рр.), другий – правове становище іудеїв Аугсбурга, стосунки із німецьким населенням, а також всередині самої громади.

Медієвіст та дослідник Аугсбурзького університету Б. Шиммельпфенінг у праці «Християни та євреї у середньовічному Аугсбурзі» (1995 р.)⁵⁹ проаналізував основні топографічні точки розташування місцевої громади, її походження, регламентації соціального становища цього народу у правовій системі міста.

Медієвістка С. Мютшеле у своїй роботі «Євреї в Аугсбурзі 1212-1440»⁶⁰ присвятила свою дисертацію дослідженню соціального становища єврейського

⁵⁶ Scholl C. «Die Ulmer Juden und ihr Umfeld im 14. Jahrhundert». *Die Juden in Schwaben*. Hrsg. Von M. Brenner, S. Ullmann. Oldenburg Verlag, 2013. S. 93-114

⁵⁷ Schmandt M. «Straßburg und Köln. Jüdische Beziehungen im Mittelalter». *Geschichte in Köln*, Vol. 49, 2002, S. 27-45

⁵⁸ Steinthal F. *Geschichte der Augsburger Juden im Mittelalter*. Ebering, 1911. <http://www.lexikus.de/bibliothek/Geschichte-der-Augsburger-Juden-im-Mittelalter/Aeussere-Geschichte-der-Juden-in-Augsburg/Unter-Karl-IV>

⁵⁹ Schimmelpfennig B. Christen und Juden im Augsburg des Mittelalters / *Judengemeinden in Schwaben im Kontext des Alten Reiches* // Hrsg. R. Kießling. – Berlin: Akademie Verlag, 1995. – S. 23-38

⁶⁰ Mutschele S. *Juden in Augsburg 1212-1440*, Diss. Phil., 1996, Universität Stuttgart, 343 S.

населення Аугсбурга та виділила основні періоди проживання цієї категорії населення на території міста.

Дослідник Х. Хірш у своїй роботі «Євреї в Аугсбурзі»⁶¹ розглядає роль боргових зобов'язань, які отримувало єврейське населення від правителів, локальної влади та місцевих жителів. Стосунки між єврейським населенням Аугсбурга та християнською спільнотою у період Базельського собору (1431–1449 рр.) досліджує К. Йорг у своїй розвідці «Обговорення реформи та розмежування. Християни та євреї в Аугсбурзі під час Базельського собору» (2011 р.).⁶²

Г. Маєр аналізує ситуацію становища єврейського населення єпископських міст у праці «Євреї та християни в соборних містах Аугсбурзі, Регенсбурзі, Зальцбурзі та Пассау в першій половині 14 століття».⁶³ На прикладі м. Аугсбург дослідник аналізує основні професії іудеїв, що проживали на муніципальній території, їхню економічну роль всередині міста та основні інституції, які регулювали стосунки між християнськими та єврейськими громадами.

Інша етнічна група населення пізньосередньовічного німецького міста XIV-XV ст. – слов'яни, також репрезентована у німецькій історіографії.

Слов'янську частку у населенні німецьких міст XIV-XV ст., основні території їхнього розселення на основі фіксування слов'янських імен та їх дослідження розкриває Г. Шлімперт у своїй праці «Слов'янські особисті імена в середньовічних джерелах з історії Німеччини» (1978 р.).⁶⁴ Тематику статусу слов'янського населення на території німецьких міст XIV-XV ст., особливо обмеження для них та інших етнічних груп на вступ до місцевих цехів аналізує В. Шіх у роботі

⁶¹ Hirsch H. «Juden in Augsburg». *Stadtlexicon Augsburg*. <https://www.wissner.com/stadtlexikon-augsburg/aufsaeetze-zur-stadtgeschichte/73-juden-in-augsburg>

⁶² Jörg K. «Reformdiskussion und Abgrenzung. Christen und Juden in Augsburg zur Zeit des Basler Konzils». *Integration und Desintegration der Kulturen im europäischen Mittelalter*. Hrsgg. M. Borgolte, J. Dücker, M. Müllerburg, B. Schneidmüller, Akademie Verlag, 2011, S. 68-81

⁶³ Maier G. *Juden und Christen in den Kathedralstädten Augsburg, Regensburg, Salzburg und Passau während der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts*. Universität Trier. 2013. https://ubt.opus.hbz-nrw.de/opus45-ubtr/frontdoor/deliver/index/docId/663/file/Dissertation_Gregor_Maier.pdf

⁶⁴ Schlimpert G. «Slawische Personennamen in mittelalterlichen Quellen zur deutschen Geschichte». *Deutsch-Slawische Forschungen zur Namenkunde und Siedlungsgeschichte*. Hrsg. von Historische Kommission Berlin. Akademie-Verlag, 1978, S. 173-176

«Економіка та культурний ландшафт: Збірник дописів з 1977 по 1999 рік про історію цистерціанців та «Germania Slavica». ⁶⁵

У порівнянні із єврейською та слов'янською часткою населення менше представлені у німецькій історіографії дослідження, присвячені італійцям. Основні ареали проживання цієї етнічної групи на території пізньосередньовічних німецьких міст досліджує А. Еш у книзі «Багато лояльностей, одна ідентичність: італійські купецькі колонії в Європі пізнього середньовіччя». ⁶⁶ Становище італійців, що проживали на території Любека, через призму місцевого банкіра Герардо Буері досліджував Г. Фоке у роботі «Італієць у Любеку: Флорентієць Герардо Буері (1449)», 1998 р. ⁶⁷

Загальним дослідженням етнічних спільнот та народів, що проживали на території німецького міста XIV-XV ст., займалася німецька історикиня університету Хаген А. Шмайдер. У своїй роботі «Різні етнічні та релігійні групи в середньовічних німецьких містах? Деякі докази та роздуми» ⁶⁸ (2009 р.) вона аналізує інші народи, що проживали на території середньовічних німецьких міст, зокрема євреїв, угорців та італійців, різницю між етнічними меншинами та міграційними групами у зазначену добу, а також вживання терміну «німець» по відношенню до населення пізньосередньовічних німецьких міст, кореляцію цього визначення із такими локальними позначеннями як «баварець», «саксонець», «шваб» тощо.

Важливий внесок у вивчення макро- та мікродемографічних процесів всередині пізньосередньовічних міст Німеччини зробили такі медієвісти, як К. Бюхер, Т. Хілл та М. Шад.

Одним із перших дослідників, що проаналізував статистичні дані одного із німецьких міст доби середньовіччя – Франкфурта-на-Майні став К. Бюхер. У своїй

⁶⁵ Schich W. *Wirtschaft und Kulturlandschaft: Gesammelte Beiträge 1977 bis 1999 zur Geschichte der Zisterzienser und der «Germania Slavica»*. 1. Aufl., Berliner Wissenschafts-Verlag, 2007, 467 S.

⁶⁶ Esch A. «Viele Loyalitäten, eine Identität: Italienische Kaufmannskolonien im spätmittelalterlichen Europa». *Historische Zeitschrift*, Vol. 254, 1992, S. 581-608

⁶⁷ Fouquet G. «Ein Italiener in Lübeck: Der Florentiner Gerardo Bueri (1449)». *Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde*, Vol. 78, 1998, S. 187-220

⁶⁸ Schmeider F. «Various Ethnic and Religious Groups in Medieval German Towns? Some Evidence and Reflections». *Segregation – Integration – Assimilation: Religious and Ethnic Groups in the Medieval Towns of Central and Eastern Europe*. Ed. by D. Keene, B. Nagy, K. Szende. Routledge Taylor and Francis Group, 2009, P. 15-32

праці «Населення Франкфурта-на-Майні в 14-15 століттях: соціально-статичні дослідження» (1886 р.)⁶⁹ він дослідив основні джерела, які дають інформацію про кількість населення прирейнського міста, а також провів порівняльну характеристику демографічних тенденцій цього періоду в інших містах, зокрема й Нюрнберзі.

Т. Хілл у своїй роботі «Місто та його ринок. Околиці та зовнішні зв'язки Бремена в середні віки (12-15 ст.)»⁷⁰ досліджує кількість населення м. Бремен, зокрема його зміни після епідемії Чорної смерті (1346-1353 рр.).

Становище жінок однієї із впливових родин м. Аугсбург – Фуггерів дослідив німецький вчений М. Шад у роботі «Жінки дому Фуггер фон дер Ліль (15-17 ст.)»⁷¹.

Дослідниця з Базельського університету К. Опітц у своїй статті «Життя у добу пізнього середньовіччя»⁷² аналізує становище жінок різних верств населення, зокрема й жительок німецьких міст, їхнє ставлення до новонародженої дитини, ставлення до жінки під час пологів та інфантицид.

Німецька історіографія сформувала свої власні підходи до дослідження дитини і дитинства у добу Середньовіччя, зокрема у бюргерському середовищі. А. Клаус – один із перших дослідників історії соціального становища дитини та ставлення до дитинства у пізньосередньовічній Німеччині. У своїй роботі «Дитинство в європейському середньовіччі»⁷³ (1986 р.) вчений підкреслив основні аспекти сприйняття дитини та вікову класифікацію дитинства у цей період.

Х. Нідермаєр у праці «Регенсбурзькі правила акушерства 1452 р.» (1975 р.)⁷⁴ аналізує правила прийому пологів, затверджені у місті наприкінці XV ст., зміни, які вони фіксували стосовно ставлення до породіллі та ненародженої або щойно

⁶⁹ Bücher K. *Die Bevölkerung von Frankfurt am Main im 14. und 15. Jahrhundert: socialstatische Studien*. Bd. 1. Verlag der H. Laupp'schen Buchhandlung, 1886, 768 S.

⁷⁰ Hill T. *Die Stadt und ihr Markt Bremens Umlands- und Außenbeziehungen im Mittelalter (12. - 15. Jahrhundert)*. Franz Steiner Verlag, 2004, 423 S.

⁷¹ Schad M. *Die Frauen des Hauses Fugger von der Lilie (15.-17. Jahrhundert)*. J.C.B. Mohr (Pau Siebeck), 1989, 243 S.

⁷² Opitz C. «Life in the Late Middle Ages». *History of Women in the West: Silences of the Middle Ages*. Vol. 2. Ed. by G. Duby, M. Perrot, pp. 267-317

⁷³ Klaus A. «Kindheit im Europäischen Mittelalter». *Zur Sozialgeschichte der Kindheit*. Hrsg. von J. Martin, A. Nitschke, Verlag Karl Alber, 1986, S. 443-467

⁷⁴ Seidel K. *Freunde und Verwandte: Soziale Beziehungen in einer spätmittelalterlichen Stadt*. Campus Verlag, 2009, 350 S.

народженої дитини, а також регламентацію цих процесів міською, церковною та центральною владою.

Етапи дорослішання дитини, рівень смертності та її основні причини з'ясував у своїй роботі «Розвідка про дитячу смертність в середні віки. Труднощі та можливості історичних досліджень»⁷⁵ (1989 р.) німецький дослідник А. Нітшке.

Основні етапи стосунків між батьками та дітьми у сім'ях пізньосередньовічного німецького міста та процедуру спадкування між близькими родичами, страхування подружжя від претензій дітей спадкодавця дослідила німецька медієвістка К. Зідель у праці «Друзі та родичі: соціальні відносини в пізньосередньовічному місті» (2009).⁷⁶

Німецький дослідник О. Ульбріхт у статті «Зміна ставлення до дитинства в Німеччині наприкінці пізнього Середньовіччя (бл. 1470 – бл. 1520 р.)» (1992 р.)⁷⁷ розкриває основні аспекти пізньосередньовічної зміни парадигми поглядів на дитинство, зокрема чинники економіки, зростання значення дитини як потенційного опікуна своїх вже престарілих батьків, сприйняття дітей як потенційної робочої сили, що сприяло покращенню рівня турботи про своїх нащадків, особливо у середовищі німецького бюргерства.

Окремим аспектом зацікавлення у німецькій історіографії став статус позашлюбної дитини у середовищі міських жителів Німеччини у XIV-XV ст. Правовий статус «незаконно» народжених дітей у пізньосередньовічному німецькому місті, їхню можливість спадкування майна батьків та соціальне становище розкрив німецький історик права Д. Вілловайт у своїй статті «Від природного походження до позашлюбного. Позашлюбні діти в середньовічному праві» (1993 р.).⁷⁸

Іншим дослідником, що займався питанням правового статусу позашлюбних дітей у середньовічній німецькій спільноті, зокрема й середовищі

⁷⁵ Nitschke A. «Beobachtungen zur Kindersterblichkeit im Mittelalter Schwierigkeiten und Möglichkeiten der historischen Forschung». *Anthropologischer Anzeiger*, Jahrg. 47, H. 1, 1989, S. 51-55

⁷⁶ Seidel K. *Freunde und Verwandte: Soziale Beziehungen in einer spätmittelalterlichen Stadt*. Campus Verlag, 2009.

⁷⁷ Ulbricht O. «Der Einstellungswandel zur Kindheit in Deutschland am Ende des Spätmittelalters (ca. 1470 bis ca. 1520)». *Zeitschrift für Historische Forschung*, Vol. 19, №. 2, 1992, S. 159-187

⁷⁸ Willoweit D. «Von der natürlichen Kindschaft zur Illegitimität. Die nichtehelichen Kinder in den mittelalterlichen Rechtsordnungen». *Illegitimität im Spätmittelalter*. Hrsg. Von Schmugge L. R. Oldenbourg Verlag, 1994, S.55-66

пізньосередньовічного німецького міста є Н. Бульст «Позашлюбні діти – багато чи мало? Кількісні аспекти нелегітимності в Європі пізнього середньовіччя».⁷⁹

Цієї тематики торкався й вчений Х. Хофман-Новотний. У своїй статті «Соціологічні маргіналії про маргіналізацію через «незаконне» народження» він розкрив основні аспекти класифікації дітей, народжених поза шлюбом та їхній соціальний статус.⁸⁰

Важливу складову дослідження соціального розвитку пізньосередньовічних німецьких міст представляли роботи, які аналізували склад бюргерського середовища, представлені основними верствами населення – патриціями, ремісниками та нижчими або маргінальними групами міського соціуму, а також такі виключення, як аусбюргери та пфальбюргери.

К. Хегель у роботі «Міста та гільдії німецького народу у середні віки»⁸¹ (1891 р.) окрім об'єднань ремісників та інших бюргерів, що формувалися на території німецьких пізньосередньовічних міст, також розглядав аспект патриціанських об'єднань, братств та гільдій.

Дослідник Е. Нюблінг у своїй роботі «Торгівля Ульма в середні віки: внесок у міську та економічну історію Німеччини»⁸² (1900 р.) досліджує місцевий патриціат та приходить до висновку, що більшість політично активних та впливових осіб міста походили із купецького середовища.

На основі аналізу документальних актів м. Росток у роботі П. Меєра «Міська конституція Росток до формування цивільного самоврядування (близько 1325 р.)» (1929 р.)⁸³ автор приходить до висновку, що політично активний та впливовий прошарок міста формувався довкола місцевих купців.

Становлення ростоцької міської знаті у період середньовіччя та формування його основних представників досліджував у 30-і рр. XX ст. Х. Рьомер. У своїй

⁷⁹ Bulst N. «Illegitime Kinder – viele oder wenige? Quantitative Aspekte der Illegitimität im spätmittelalterlichen Europa». *Illegitimität im Spätmittelalter*. Hrsg. Von Schmugge L., R.Oldenbourg Verlag, 1994, S.21-39

⁸⁰ Hoffmann-Nowotny H.-J. «Soziologische Marginalien zur Marginalisierung durch „illegitime“ Geburt». *Illegitimität im Spätmittelalter*. Hrsg. Von Schmugge L., R.Oldenbourg Verlag, 1994, S.11-20

⁸¹ Hegel K. *Städte und Gilden der germanischen Völker im Mittelalter*. Duncker and Humblot, 1891, 433 S.

⁸² Nübling E. *Ulm's Handel im Mittelalter: ein Beitrag zur deutschen Städte- und Wirtschaftsgeschichte*. Verlag von Gebrüder Nübling, 1900, 366 S.

⁸³ Meyer P. «Die Rostocker Stadtverfassung bis zur Ausbildung der bürgerlichen Selbstverwaltung (um 1325)». *Jahrbücher des Vereins für Mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde*. Bd. 93, 1929, S. 37-114

роботі «Ростоцький патриціат до 1400 р.» (1932 р.)⁸⁴ він концентрує увагу на основних термінах, які використовувалися на позначення цієї соціальної категорії, потребу конкретизації визначення.

А. фон Брандт у своїй роботі «Соціальна структура пізньосередньовічного Любека»⁸⁵ (1966 р.) наголошує, що використання терміну «патрицій» не завжди має чітко окреслене соціальне визначення і потребує додаткового уточнення від дослідників.

Г. Домста у роботі «Патриціанські володіння орендою будинку та рентою у середньовічному Кельні»⁸⁶ (1971 р.) торкається тематики власності, землеволодіння, суми загальної ренти, що перебували у сім'ї фон Тройєн – представників патриціанського прошарку Кельна.

Дослідження К. Мілітцер «Правлячий стан і громада в Кельні в XIV ст.» (1980 р.)⁸⁷ присвячено формуванню впливових родин всередині міста та поступове їх закріплення у муніципальних владних структурах.

Праця німецького вченого М. Хехта «Становість від народження чи функціональна еліта? Роздуми про «соляний патриціат» в період з 1400 по 1700 рр.» (2004 р.)⁸⁸ розглядає джерело походження патриціату у окремих містах пізньосередньовічної Німеччини, що формувалися на основі солевидобувної галузі.

Інша робота М. Хехта – «Становлення патриціату як комунікативні процеси. Соляні міста Люнебург, Галле та Верль у період пізнього середньовіччя та раннього модерну» (2010 р.)⁸⁹ присвячена аналізу термінології та позначенню патриціїв пізньосередньовічного німецького міста. Автор ставить акцент на містах, що

⁸⁴ Römer. H.U. «Das Rostocker Patriziat bis 1400». *Mecklenburgische Jahrbücher*, Bd. 96, 1932, S. 1-84

⁸⁵ Brandt, von, A. «Die gesellschaftliche Struktur des spätmittelalterlichen Lübeck». *Untersuchungen zur Struktur der Städte*, Bd. 11, 1974, 2te Auflage, S. 215-239

⁸⁶ Domsta H. J. Patrizischer Haus- und Rentenbesitz im mittelalterlichen Köln. *Jahrbuch des Kölnischen Geschichtsvereins.*, Bd. 43. Verlag der Buchhandlung Dr. W. Wamper GMBN, 1971, S. 192-264

⁸⁷ Militzer K. «Führungsschicht und Gemeinde in Köln im 14. Jahrhundert». *Städtische Führungsgruppen und Gemeinde in der werdenden Neuzeit*. Hrsg. Von Wilfried Ehbrecht, Böhlau Verlag, 1980, S. 1-24

⁸⁸ Hecht M. «Geburtsstand oder Funktionselite? Überlegungen zum „Salzpatriziat“ im Zeitraum von 1400 bis 1700». *Die Salzstadt Alteuropäische Strukturen und frühmoderne Innovation*. Hrsg. von W. Freitag. Verlag für Regionalgeschichte, 2004, S. 83-116

⁸⁹ Hecht M. *Patriziatsbildung als kommunikativer Prozess. Die Salzstädte Lüneburg, Halle und Werl in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Böhlau, 2010, 377 S.

спеціалізувалися на добуванні солі, а також формуванні міської знаті. Дослідник наголошує: при дослідженні патриціату варто враховувати регіональні особливості господарства самого міста, адже більша частина із представників цього соціального прошарку може формуватися довкола економічної специфіки міста, а також системи його управління: імперське, єпископське чи вільне.

У праці «Міський нобілітет. Концепції міської знаті між дискурсом і практикою в ранньомодерних містах Нижньої Саксонії»⁹⁰ (2012 р.) історик приходить до висновку, що ця соціальна структура має різні джерела походження, відповідно терміни її позначення є змінними, а не сталими.

Окремо варто виділити дослідження, присвячені аусбюргерам і пфальбюргерам як важливої категорії населення пізньосередньовічних німецьких міст XIV-XV ст. У праці Г. фон Шмоллера «Страсбург під час боротьби гільдій та реформи його конституції та управління у XV ст.»⁹¹, що вийшла у 1875 р., автор аналізує відмінності у соціальному становищі аусбюргерів і пфальбюргерів, а також дає їх категоріальне визначення.

Б. Асмус у роботі «Населення: розвиток і соціальна структура»⁹², досліджуючи наприкінці XX ст. соціальний розвиток середньовічного Геттінгена, наголошувала на особливому складі населення, що входило до прошарку аусбюргерів і дещо відрізнялося від загальноприйнятого в усіх інших містах.

П. Бліккле у своїх дослідженнях розкриває основні питання статусу аусбюргерів та пфальбюргерів як окремої категорії населення. У працях «Комуналізм. Ескізи форми суспільної організації: Верхня Німеччина»⁹³ (2000 р.) та «Подвійний паспорт» у середні віки. Емігранти у містах Верхньої Німеччини та

⁹⁰ H Hecht M. «Nobiles Urbani». Konzeptionen von Stadtadel zwischen Diskurs und Praxis in niedersächsischen Städten der Frühen Neuzeit». *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*. Hrsg. von der Historischen Kommission für Niedersachsen und Bremen. Bd. 84. Verlag Hahnsche Buchhandlung, 2012, S. 171-196

⁹¹ Schmoller von G. *Strassburg zur Zeit der Zunftkämpfe und die Reform seiner Verfassung und Verwaltung im XV. Jahrhundert: Rede gehalten zur Feier des Stiftungsfestes der Universität Strassburg am 1. Mai 1875*. Verlag von Karl J. Trübner, 1875, 164 S.

⁹² Asmus B. «Die Bevölkerung: Entwicklung und Sozialstruktur». *Göttingen: Von den Anfängen bis zum Ende des Dreissigjährigen Krieges*. Bd. 1. Hrsg. von Denecke D., Kühn H-M., Vandenhoeck und Ruprech, 1987, S. 161-198

⁹³ Blickle P. *Kommunalismus. Skizzen einer gesellschaftlichen Organisationsform: Oberdeutschland*. Bd. 1. R. Oldenbourg Verlag, 2000, 196 S.

Швейцарії та занепад феодального панування»⁹⁴ (2001 р.) він розглядає процеси переходу селян до пфальбюргерства та проблеми, пов'язані із цими процесами, а також їхню заборону.

Тематики розвитку інститутів «аусбюргерства» у м. Кельн торкається П. Гессе у своїй дисертації «Відомості із Кельна. Дослідження листів міської ради в часи Нойсської війни», яка була опублікована у 2012 р.⁹⁵ Автор розглядає конфлікти міста із місцевим єпископом, а також заходи, яких воно вживало з метою залучення німецьких князів із прилеглих територій для підтримки у конфронтації із кліром.

Значна частина німецької історіографії досліджує культурний розвиток німецьких міст XIV-XV ст., зокрема становлення університетів як на території Німеччини, так і загалом у Священній Римській імперії, основні трансформації у сфері архітектури, скульптури, образотворчому мистецтві, а також зміни у сфері наукової думки, появі раннього гуманізму та книгодрукування.

Одним із перших дослідників історії становлення німецьких університетів став Ф. Паульсен. У роботі «Німецькі університети: їх характер та історичний розвиток»⁹⁶ дослідник аналізує основні тенденції появи вищих навчальних закладів, починаючи від першого – Празького університету в 1347 р. та Віденського – у 1365 р., а також наступних навчальних закладів безпосередньо на території самої Німеччини (Гейдельберзького, Кельнського, Ерфуртського тощо).

А.-Д. фон ден Брінкен у праці «Місто Кельн і його вищі школи», що міститься у збірці «Місто та університет у середньовіччі та ранньому новому часі»⁹⁷ (1977 р.), детально розглядає розвиток Кельнського університету, опіку над яким здійснювала муніципальна влада. Окремо аналізується інститут провізорів – спеціальної колегії, куди входили ратмани і мали можливість опікуватися

⁹⁴ Blickle P. «Doppelpass» im Mittelalter. Ausbürger in oberdeutschen und schweizerischen Städten und der Verfall der feudalen Herrschaft». *Die Stadt als Kommunikationsraum. Beiträge zur Stadtgeschichte vom Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert*. Hrsg. von Bräuer H., Schlenkrich E., Leipziger Universitätsverlag, 2001, S. 37-48

⁹⁵ Hesse P. *Nachrichten aus Köln. Studien zu den Briefen des städtischen Rats zur Zeit des Neusser Krieges*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der Philosophischen Fakultät der Universität zu Köln, 2012. Universität zu Köln, 264 S.

⁹⁶ Paulsen F. *The German Universities: Their Character and Historical Development*. Macmillan and Co., 1895, 298 p.

⁹⁷ Brincken A.-D. von den. «Die Stadt Köln und ihre Hohen Schulen». *Stadt und Universität im Mittelalter und in der früheren Neuzeit*. Hrsg. von E. Maschke, J. Sydow., Thorbecke, 1977, S. 27-52

університетами, призначати викладачів, слугувати посередниками між містом та навчальним закладом.

Соціальну складову німецьких університетів доби пізнього середньовіччя досліджували такі вчені, як П. Морав («До соціальної історії німецького університету пізнього середньовіччя»⁹⁸, 1975 р.) та Р. Швінгес («Студенти та науковці – Дослідження соціальної та культурної історії німецьких університетів у середні віки»⁹⁹, 2008 р.). Вони встановили відсоткове співвідношення соціальних станів імперії, репрезентованих у навчальних закладах, а також частку бюргерства у загальній кількості студентів.

Німецький історик Е. Бюнц у роботі «Університет Лейпцигу близько 1500 р.»¹⁰⁰, окрім загальної історії навчального закладу аналізує його етнічний склад, нації, що входять до університету, їх відсоткове співвідношення та правовий статус. Інший дослідник – Т. Ланг у праці «Схоластика і гуманізм у Лейпцигу (1409-1539 рр.)» досліджує викладацьку діяльність відомих гуманістів в університеті, а також ступінь поширеності у навчальному закладі обох вчень.¹⁰¹

Гуманістичні тенденції, що склалися у Німеччині у добу пізнього середньовіччя, а також аналіз літератури, трактатів та промов, які продукували представники цієї течії, досліджували А. Аурнамер («Німецька література раннього Нового часу: гуманізм, бароко, раннє Просвітництво»,¹⁰² 2019 р.), Ц. Діетль («Новолатинська гуманістична та протестантська драма в Німеччині»,¹⁰³ 2013 р.).

⁹⁸ Moraw P. «Zur Sozialgeschichte der deutschen Universität im späten Mittelalter». *Gießener Universitätsblätter*, Bd. 8, Die Schriftleitung. Pross H., Brühlsche Universitätsdruckerei Giessen, 1975, S. 44-60

⁹⁹ Schwinges R. *Studenten und Gelehrte – Studien zur Sozial- und Kulturgeschichte deutscher Universitäten im Mittelalter*. Brill, 2008, 676 S.

¹⁰⁰ Bünz E. «Die Universität Leipzig um 1500» // *Der Humanismus an der Universität Leipzig: Akten des in Zusammenarbeit mit dem Lehrstuhl für Sächsische Landesgeschichte an der Universität Leipzig, der Universitätsbibliothek Leipzig und dem Leipziger Geschichtsverein am 9./10. November 2007 in Leipzig veranstalteten Symposiums*, Bd. 23. Hrsg. von Bünz E., Fuchs F., Harrasowitz Verlag, 2008, S. 9-39

¹⁰¹ Lang T. «Scholastik und Humanismus in Leipzig (1409-1539)». *Erleuchtung der Welt. Sachsen und der Beginn der modernen Wissenschaften*. Bd. 1. Hrsg. von C. Hollberg, Sandstein Kommunikation, 2009, S. 30-39

¹⁰² Aurnhammer A., Detering N. *Deutsche Literatur der Frühen Neuzeit: Humanismus, Barock, Frühaufklärung*. 1ste Auflage, Narr Francke Attempto, 2019, 623 S.

¹⁰³ Dietl C. «Neo-Latin Humanist and Protestant Drama in Germany». *Neo-Latin Drama in Early Modern Europe*. Ed. by J. Bloemendal, H. Norland., Brill, 2013. – S. 103-184

Біографію одного із представників раннього гуманізму – Миколи Кузанського (1401-1464 pp.) досліджували такі німецькі вчені, як К. Кандлер («Микола Кузанський: мислитель між середньовіччям та новим часом»,¹⁰⁴ 1997 р.) та Е. Меутен («Останні роки Миколи Кузанського: біографічні дослідження за новими джерелами»,¹⁰⁵ 1958 р. і «Микола Кузанський: Нарис до біографії»,¹⁰⁶ 2010 р.).

Життєпис та роботи гуманіста Альбрехта фон Ейба досліджували М. Херрман («Альбрехт фон Ейб і перші дні німецького гуманізму»),¹⁰⁷ 1893 р. та Д. Рутерфорд («Лактанцій Філософ? Читання, неправильне читання та використання Лактанція від Античності до Раннього Відродження») (2015 р.).¹⁰⁸

Творчу спадщину відомого німецького гуманіста Себастьяна Бранта (1459-1507 pp.) досліджував С. Умбах («Tischzucht» Себастьяна Бранта (Фесмофагія; 1490): видання та індекс слів»)) (1995 р.).¹⁰⁹

Тематику нюрнберзького гуманізму, через призму життя та творчості Сікстуса Тухера аналізував А. Ландоїс у своїй роботі «Вченість і патриціанство: сфери діяльності нюрнберзьких гуманістів»¹¹⁰ (2014 р.) та М. Шу «Присвоєння гуманізму. Інституційні та індивідуальні практики в Інгольштадтському університеті в XV ст.» (2013 р.).¹¹¹

Біографію «ерцгуманіста» Конрада Цельтіса (1459-1508 pp.) проаналізували Х. Бернаріо («Конрад Цельтіс і місто Нюрнберг»,¹¹² 2005 р.) та Л. Фростер, який переклав вибрані твори гуманіста на англійську мову («Вибране із Конрада

¹⁰⁴ Kandler K.-H. *Nikolaus von Kues: Denker zwischen Mittelalter und Neuzeit*. 2te Aufl., Göttingen Vandenhoeck und Ruprecht in Göttingen, 1997, 171 S.

¹⁰⁵ Meuthen E. *Die letzten Jahre des Nikolaus von Kues: Biographische Untersuchungen nach neuen Quellen*. 1st Aufl., Springer Fachmedien, 1958, 357 S.

¹⁰⁶ Meuthen E. *Nicholas of Cusa: A Sketch for a Biography*. Translated by D. Crouner. The Catholic University of America Press, 2010, 177 p.

¹⁰⁷ Herrmann M. *Albrecht von Eyb und die Frühzeit des Deutschen Humanismus*. Weidmannsche Buchhandlung, 1893, 467 S.

¹⁰⁸ Rutherford D. «Lactantius Philosophus? Reading, Misreading, and Exploiting Lactantius from Antiquity to the Early Renaissance. *Essays in Renaissance Thought and Letters. In Honor of John Monfasan*. Ed. by A. Frazier, P. Nold. Brill, 2015, S. 446-491

¹⁰⁹ Umbach S. *Sebastian Brants Tischzucht (Thesmophagia 1490): Edition und Wortindex*. Harassowitz Verlag, 1995, 201 S.

¹¹⁰ Landois A. *Gelehrtentum und Patrizierstand: Wirkungskreise des Nürnberger Humanisten*. Bd. 77. Mohr Siebeck, 2014, 488 S.

¹¹¹ Schuh M. *Aneignungen des Humanismus. Institutionelle und individuelle Praktiken an der Universität Ingolstadt im 15. Jahrhundert*. Boston: Brill, 2013, 286 S.

¹¹² Benario H. «Conrad Celtis and the city of Nürnberg». *The Classical Outlook*, Vol. 82, №. 3, 2005, pp. 101-104

Цельтіса: 1459-1508 pp.»,¹¹³ 1995 p.), Л. Шпітц «Філософія Конрада Цельтіса, німецького архгуманізма»,¹¹⁴ 1954 p.

Мотиви «Danse Macabre», а також аспекти нагадування про плинність людського життя у зображальному мистецтві німецьких міст XIV-XV ст., рівність соціальних верств населення перед смертю розглядали такі науковці, як Б. Шульте («Німецькомовні пізньосередньовічні танці смерті»,¹¹⁵ 1999 p.), Х. Фрейтаг («Літературні та культурно-історичні нотатки та студії про любецько-ревальський танець смерті»,¹¹⁶ 1993 p.).

Зв'язок між єврейською літературною спадщиною та християнською у науковому середовищі німецьких міст XIV-XV ст. аналізували такі німецькі вчені, як Б. Альтман «Дослідження середньовічної історії німецьких євреїв»¹¹⁷ (1940 p.) та А. Єгер («Євреї, юдаїзм і німецька література в середні віки і в ранній новий період»,¹¹⁸ 2016 p.).

Праці німецьких дослідників Х. Клемма («Перший друкарський верстат Йоганна Гутенберга з 1441 року»,¹¹⁹ 1884 p.), П. Швайтцер-Мартіна «Кооперації та інновації в шпейєрському книгодрукуванні наприкінці Середньовіччя»¹²⁰ (2022 p.), Х. Відманна «Тюбінген як видавниче місто»¹²¹ (1971 p.) присвячені історії формування книгодрукування на території німецьких міст XIV-XV ст.

Урбаністична проблематика соціокультурного розвитку німецьких міст доби пізнього середньовіччя не була обмежена лише німецькою історіографією. Вона представлена низкою праць авторів інших країни.

¹¹³ Selections from Conrad Celtis: 1459-1508. Translated by Leonard Forster, Cambridge University Press, 1945, 142 P.

¹¹⁴ Spitz L. «The Philosophy of Conrad Celtis, German Arch-Humanist». *Studies in the Renaissance*, Vol. 1, 1954, pp. 22-37

¹¹⁵ Schulte B. *Die Deutschsprachigen Spätmittelalterlichen Totentänze*. Böhlau Verlag, 1990, 330 S.

¹¹⁶ Freytag H. «Literatur- und kulturhistorische Anmerkungen und Untersuchungen zum Lübecker und Revaler Totentanz». *Der Totentanz der Marienkirche in Lübeck und der Nikolaikirche in Reval (Tallinn). Edition, Kommentar, Interpretation, Rezeption*. Hrsg. von Freytag H., Böhlau Verlag, 1993, S. 13-57

¹¹⁷ Altmann B. «Studies in Medieval German Jewish History». *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*. Vol. 10, 1940, P. 5-98

¹¹⁸ Jaeger A. «Juden, Judentum und die deutsche Literatur im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit». *Handbuch der deutsch-jüdischen Literatur*. Hrsg. von H. Horch, De Gruyter, 2016, S. 9-22

¹¹⁹ Klemm H. *Johann Gutenbergs erste Buchdruck-Presse vom Jahre 1441*. H.Klemm's Verlag und Artistische Anstalt, 1884, 15 S.

¹²⁰ Schweitzer-Martin P. *Kooperation und Innovation im Speyerer Buchdruck des ausgehenden Mittelalters*. De Gruyter, 2022, 383 S.

¹²¹ Widmann H. *Tübingen als Verlagsstadt*. J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1971, 268 S.

Серед таких дослідників варто виокремити англійського науковця Н. Паундса та його роботу «Середньовічне місто» (2005 р.),¹²² що містить важливу інформацію про розвиток середньовічних міст південнонімецького регіону, зокрема Аугсбурга та аналізує величезний фінансовий вклад, який зробила для нього сім'я Фуггерів. Також монографія розповідає про становлення цієї родини, її перетворення у один із найбагатших родів Німеччини, близькі стосунки із королем, культурний та добродійний внесок у розвиток міста Аугсбурга.

Британський дослідник Г. Кеннеді у своїй роботі «Класична риторика та її християнська та світська традиції від стародавніх до сучасних часів»¹²³ (1999 р.), досліджуючи контекст загального розвитку поглядів на риторику, аналізує біографію Рудольфа Агріколи (1443/1444-1485 рр.) та його літературну спадщину, присвячену здебільшого розробці основних норм риторики, діалектики, ораторської діяльності, а також античних рецепцій із цим пов'язаних.

У дослідженнях медієвіста Т. Скотта «Місто-держава в німецькомовних країнах»¹²⁴ і «Місто та держава в Німеччині у 1350–1600 рр.»¹²⁵ автор аналізує причини та альтернативні шляхи розв'язання проблеми заборон пфальбюргерів у пізньосередньовічних німецьких містах.

Заслуговує на увагу і доробок американського історика-славіста чеського походження Ф. Дворніка, який у своїй роботі «Слов'яни в Європейській історії та цивілізації»¹²⁶ чітко окреслив межі розселення слов'ян на території Священної Римської Імперії.

Інший американський дослідник – Дж. Оверфілд у своїй роботі «Гуманізм і схоластика в Німеччині пізнього середньовіччя»¹²⁷ (1985 р.) провів аналіз соціального складу середовища гуманістів Німеччини на початкових етапах

¹²² Pounds N. *The Medieval city*. Greenwood Press, 2005, 235 p.

¹²³ Kennedy G. *Classical Rhetoric and Its Christian and Secular Tradition from Ancient to Modern Times*. 2nd ed., The University of North Carolina Press, 1999, 360 p.

¹²⁴ Scott T. «The City-State in the German-speaking Lands». *Politics and Reformations: Communities, Politics, Nations, and Empires*. Ed. By Ocker Ch., Printy M., Starenko P., Wallace P. Brill, 2007, P. 1-65

¹²⁵ Scott, T. «Town and country in Germany, 1350 – 1600». *Town and Country in Europe, 1300-1800*. Ed. by S. Epstein, Cambridge University Press, 2001, p. 202-228

¹²⁶ Дворнік Ф. *Слов'яни в Європейській історії та цивілізації*. Пер. з англ. В. Верлока та ін., Дух і Літера, 2000, 528 с.

¹²⁷ Overfield J. *Humanism and Scholasticism in Late Medieval Germany*. Princeton University Press, 1985, 368 P.

становлення цієї течії, встановив варіативність різних представників суспільних груп, які входили до його складу.

У сфері архітектури, скульптури та образотворчого мистецтва пізньосередньовічного німецького міста, зокрема соціальному аспекті, працювали такі американські дослідники, як Х. Мауе («Міська панорама і архітектура Нюрнберга»¹²⁸, 1896 р.), Дж. Чіппс Сміт («Нюрнберг, ренесансне місто, 1500-1618 рр.»,¹²⁹ 1983 р.).

Творчість німецького художника Альбрехта Дюрера, зокрема його портрети міських патриціїв досліджували американські історики Дж. Хатчінсон («Альбрехт Дюрер. Посібник з дослідження»¹³⁰, 2000 р.), Батс Б., Л. Хендрікс («Живопис на світлі: малюнки та вітражі епохи Дюрера та Гольбейна»¹³¹, 2000 р.).

Французький дослідник Ф. Ар'єс у своїй роботі «Дитина і сімейне життя при старому порядку»¹³² аналізує основні етапи дорослішання дитини, що були поширеними у Середньовіччі.

Бразильська дослідниця Федерального університету Ріо Гранде де Сул К. де Альмейда, що отримала ступінь доктора філософії у німецькому університеті Білефельда, присвятила свою роботу формуванню впливових німецьких родів у м. Кельн. У своїй праці «Провідні кельнські родини пізнього середньовіччя. Просопографічне дослідження»¹³³ (2015 р.) вона проводить просопографічне дослідження на основі якого виділяє класифікацію міської знаті на території міста після заворушень 1396 р.

Українська історіографія проблеми вивчення соціокультурного розвитку німецького міста XIV-XV ст. представлена такими авторами, як Н. Подалаяк, В. Дятлов, С. Сорочан.

¹²⁸ Maué H. «Nuremberg's Cityscape and Architecture». *Gothic and Renaissance Art in Nuremberg, 1300–1550*. Comp. by R. Kahsnitz, W. Wixom, Metropolitan Museum of Art, 1896, pp. 27-50

¹²⁹ Chippis Smith J. *Nuremberg, a Renaissance City, 1500-1618*. University of Texas Press, 1983, 337 p. <http://surl.li/ieaul>

¹³⁰ Hutchinson J. *Albrecht Durer. A Guide to Research*. 1st Ed., Routledge, 2000, 420 p.

¹³¹ Butts B., Hendrix L. *Painting on Light: Drawings and Stained Glass in the Age of Dürer and Holbein*. J. Paul Getty Museum, 2000, 328 p.

¹³² Ар'єс Ф. *Ребенок и семейная жизнь при старом порядке*. Пер. с фр. Я.Ю. Старцева при участии В.А. Бабинцева. Издательство Уральского университета, 1999, 416 с.

¹³³ Almeida de C. *Führende Kölner Familien im Spätmittelalter. Eine prosopographische Untersuchung*. Cuvillier Verlag, 2015, 414 S.

Важливою для дослідження соціального устрою міста є праця В. Дятлова «В ім'я Бога і загального добра. Нижчі верстви населення німецького міста і Реформація», написана в 1997 р.¹³⁴ Хоча основна частина книги присвячена більш пізньому періоду, ніж той, який розглядає ця робота, проте автор також торкається і теми маргінального населення німецьких міст XV ст. Він проводить їхню класифікацію, соціальний та матеріальний стан кожного прошарку. Автор показує відмінності у становищі між Hausgenossen (міщани, що не мали житла), Hausarmen (міщани, в яких єдиною власністю було тільки житло), робітниками (некваліфікована наймана сила здебільшого в гірничій промисловості), кнехтами (слуги або прислуга у бюргерському господарстві) тощо.

Торгово-політичній діяльності ганзейських міст, їхньому розвитку присвячена праця Н. Подаляк «Могутня Ганза. Комерційний простір, міське життя і дипломатія XII – XVIII століть»¹³⁵. Монографія є глибоким, ґрунтовним та всеохоплюючим дослідженням, що розкриває проблематику взаємовідносин союзу міст із Данією, Швецією та Норвегією, боротьбу об'єднання за торговий та зовнішньополітичний простір в Скандинавських країнах, Англії, боротьбу із голландськими торговцями тощо. Автор глибоко аналізує середньовічні джерела та проблеми, починаючи від середини XIX століття, де були виділені перші спеціальні роботи Г. Сарторіуса, Ф. Бертольда, Н. Різенкампа, Г. Фальке, та закінчуючи сучасними дослідженнями Р. Хаммель-Кієзофа, В. Паравічіні, Д. Пека тощо. Щодо джерел з історії, то автор систематизує їх на діловодні матеріали (торгові і митні книги; списки вантажів і кораблів; списки товарів, які загинули на потонулих кораблях; ділові нотатки купців тощо), рецеси (протоколи регулярних ганзетагів, тобто ганзейських з'їздів), актові джерела (статути торгових об'єднань), актові матеріали нормативного характеру (цехові статути та розпорядження постанови ратів тощо), а також наративні джерела (міські хроніки).¹³⁶

¹³⁴ Дятлов, В. «В ім'я Бога і загального добра» *Нижчі верстви населення німецького міста і Реформація*. Сіверянська думка, 1997, 351 с.

¹³⁵ Подаляк Н. *Могутня Ганза. Комерційний простір, міське життя і дипломатія XII – XVIII століть*. Темпора, 2009, 360 с.

¹³⁶ Там само, С. 14

В основні дослідження Н. Подаляк лежить хронологія розвитку Ганзи, від якого у своєму науковому доробку зазвичай і відштовхувалася автор. Вона виділяє чотири етапи існування об'єднання¹³⁷:

1. З середини XII до кінця XIII століття – час «купецької Ганзи», коли дальню торгівлю вели спілки купців, об'єднаних для здобуття та забезпечення своїх привілеїв за кордоном.

2. З кінця XIII до кінця XIV століття – виникнення «Ганзи міст», яка перетворилася на найвпливовішу економічну та політичну силу в районі Балтійського та Північних морів. Керівництво співтовариством перейшло до міських ратів, сформованих з представників найбагатшого патриціанського купецтва.

3. З кінця XIV до кінця XV століття – час найвищої активності Ганзи, але вже з проявом на початку XV століття перших ознак стагнації.

4. З кінця XV століття починається доба невідворотного поглиблення кризи Ганзи.¹³⁸

Окрім ґрунтовного аналізу джерел, історіографії, дипломатичних, соціально-політичних та економічних процесів розвитку даного утворення в роботі також висвітлені культурні аспекти життєдіяльності міського об'єднання. Зокрема в розділі «Інтелектуальні імпульси ганзейського міста: у стінах Ростоцького університету» розкриваються основні моменти культурного життя не тільки м. Росток, проте й дається коротка характеристика розвитку освіти в інших німецьких містах, висвітлюється процес книгодрукування та його роль у житті суспільства, поява університетів (Кельнського в 1388 р., Ерфуртського в 1392 р., 1419 р. – Ростоцького), устрій та функціонування освітніх закладів, а також інтелектуальна еліта, що діяла на їх теренах (Конрад Цельтіс, Герман фон дем Буше, Егберт Гарлем, Бертрод Моллер тощо).¹³⁹

¹³⁷ Подаляк Н. *Могутня Ганза. Комерційний простір, міське життя і дипломатія XII – XVIII століть*. Темпора, 2009, С. 10

¹³⁸ Подаляк Н. *Могутня Ганза. Комерційний простір, міське життя і дипломатія XII – XVIII століть*. Темпора, 2009, С. 11

¹³⁹ Там само, С.264

Тематики соціальної структури німецьких університетів XIV-XV ст. торкався у своєму курсі лекцій «Історія культури Європи. Середні віки»¹⁴⁰ український візантиніст С. Сорочан. Зокрема він наводить статистику соціального складу студентів німецьких університетів у XIV-XV ст., а також співвідношення тих, хто отримував звання бакалавра та магістра.

Отже, історіографія соціокультурного розвитку проблематики німецьких міст XIV-XV ст. репрезентована німецькими, українськими, англійськими, французькими, американськими та бразильськими авторами.

Найбільш повно проблематику соціального та культурного розвитку пізньосередньовічного німецького міста репрезентує німецька історіографія. Дослідники проводять аналіз тематики топографічного розвитку міста, макро- та мікродемографічні процеси всередині німецьких міст, соціальну стратифікацію та культурний розвиток у середовищі пізньосередньовічного німецького бюргерства. Однак тематика взаємодії соціального та культурного аспектів у контексті формування бюргерського та загалом міського середовища XIV-XV ст. представлена меншою кількістю праць.

Дослідженню розвитку німецького міста XIV-XV ст. також були присвячені чисельні праці англійських, американських, французьких авторів. Ці праці можуть слугувати як повноцінними розвідками із окресленої тематики, так і тими, що доповнюють загальну картину соціального та культурного розвитку пізньосередньовічного німецького бюргерства.

Українські медієвісти також приділяли увагу дослідженню розвитку німецьких міст у добу пізнього середньовіччя. У вітчизняній історіографії акцент був поставлений на дослідженні історії формування ганзейських міст, соціального становища таких груп бюргерського середовища пізньосередньовічного німецького міста, як патриції, ремісники та нижчі верстви населення, маргінальні групи. Проте аспекти культури, освіти чи мистецького розвитку міст Німеччини у XIV-XV ст., а також вплив соціального фактору на них висвітлювалися лише частково.

¹⁴⁰ Сорочан С. *История культуры Европы. Средние века: Курс лекций*, Майдан, 2017, 396 с.

Розділ II. Топографія і основні тенденції розвитку етнодемографічних процесів у пізньосередньовічних німецьких містах

2.1. Топографія німецьких міст XIV-XV ст.

У період XIV-XV ст. більшість міст Німеччини вже сформували власні територіальні межі та основні топографічні локації всередині міста. Доба пізнього середньовіччя позначилася додатковим розширенням їхніх меж та внутрішньої муніципальної структури.

Серед північнонімецьких міст варто виділити топографічні зміни у Любеку, Гамбурзі та Бремені.

Формування м. Любек відбувалося у два етапи. Перший позначений виникненням «старого Любеку» (Alt Lübeck). Починаючи із середини XI ст., німецький хроніст Адам Бременський (1050 – 1081/1085 pp.) повідомляє про поселення Лейбіце (Leubice), що слугувало резиденцією християнських місіонерів, які взаємодіяли із правителем венедів Готшалком (1000 – 1066 pp.). У 1143 р. васал герцога Генріха Лева голштинський граф Адольф II фон Шаумбург вступив у володіння цими територіями. Старий замок та місце першого поселення залишилися покинутими і деякий час позначалися як «старий Любек» (Oldenlubeke).¹⁴¹ Цього ж року розпочався другий етап формування міста: нове купецьке поселення, що сформувалося неподалік від старого, отримало назву Любек та статус «civitas» – міста.¹⁴²

У порівнянні із першими поселеннями, що існували до середини XII ст., схема міста радикально змінилася. Основна структура території складалася із замку, розташованого в північній частині на перешийку між річками Траве і Вакеніц, району собору на півдні та бюргерського міста в центральній частині півострова, єпископства, млинового мосту, кам'яного собору, двох церков – Марієнкірхе та Петрікірхе, а також масивної цегляної стіни, зведеної у 1180-х pp.¹⁴³

¹⁴¹ Neugebauer W. Neue Ausgrabungen auf dem Burgwall Alt Lübeck. *Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts*, Bd. 29, №. 3/4, 1951, S. 236

¹⁴² Hammel-Kiesow R. *Die Hanse*, C.H. Beck, 2000, S. 28

¹⁴³ Gläser M. «Die spätmittelalterliche Stadt Lübeck. Ein Erfolg hochmittelalterlicher Stadtplanung?» *Die vermessene Stadt. Mittelalterliche Stadtplanung zwischen Mythos und Befund*. Bd. 15. Deutsche Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit, 2004, S. 25

Інтенсивний економічний розвиток міста у XIII ст. призвів до накопичення значних фінансів у ремісників, тому вони створили комплекс будівель, формуючи вулиці Любека у професійні центри. Через високу потребу забезпечення протічною водою свого виробництва ремісники, що займалися хутряними виробами, мешкали біля мурів ріки Вакеніц, де зводили свої будинки та дубильні майстерні. Металообробна галузь пізньосередньовічного Любека зосередилася на відміну від інших німецьких міст XIV-XV ст. не на околицях, а довкола Петрікірхе. Ремісники з обробки тканини, ткацтва полотна, вовни та фарбування оселилися частково на тих вулицях, що й шкіряники, але переважно перемістилися на захід. Мистецькі ремесла розташовувалися на кінському ринку та на нижній Кьонігштрассе.¹⁴⁴

М'ясники жили до 1330-х рр. на вулиці Флейшгауерштрассе між Хонігштрассе та кількома перехресними вулицями перед р. Вакеніц. До 1360 р. їх витіснили більш забезпечені пивовари. М'ясники перейшли на Йоганнісштрассе та Хундештрассе, де витіснили виробників полотна та вовни. Німецький історик Х.Кієзоф стверджує, що варто враховувати у місцевих назвах факт відсутності суто комерційних вулиць Любека. Незважаючи на їх професійно орієнтовані назви, частину мешканців, окрім представників основної професії, могли складати й інші ремісники.¹⁴⁵

В Любеку були вулиці зі змішаним населенням, такі як Хольстенштрассе, де мешкали ювеліри, торговці залізними виробами вроздріб, виробники шоломів, торговці вугіллям, виробники сумок, торговці тріскою, збирачі податків, виробники арбалетів, пивовари, кравці тощо. На інших вулицях міг існувати рівномірний розподіл жителів. Так, на Браунштрассе ремісники жили на північній стороні вулиці, а купці – на значно більшій південній стороні. В другій половині XIV ст. на півночі вулиці Шюсельбудель мешкали купці, а на півдні – ремісники.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Hammel R. «Stadtgründung, Herkunft der Siedler und Berufstopographie der Hansestadt Lübeck im Mittelalter». *Sprachkontakt in der Hanse. Aspekte des Sprachausgleichs im Ostsee- und Nordseeraum*. Hrsg. von Sture Ureland, Tübingen: Max Nimeyer Verlag, 1987, S.31

¹⁴⁵ Ibidem, S.34

¹⁴⁶ Hammel R. «Stadtgründung, Herkunft der Siedler und Berufstopographie der Hansestadt Lübeck im Mittelalter». *Sprachkontakt in der Hanse. Aspekte des Sprachausgleichs im Ostsee- und Nordseeraum*. Hrsg. von Sture Ureland, Tübingen: Max Nimeyer Verlag, 1987, S.34

Гамбург почав формуватися як поселення із IX ст. і трансформувався в місто на рубежі XII - XIII ст. в результаті об'єднання двох міських купецьких поселень у 1260 р., а також розширення території до 1250 р. за рахунок освоєння заболоченої місцевості на захід і схід по течії р. Альстер до Ельби. Водночас він отримав міське право, сформував раду та розбудував портову та муніципальну структуру. Гамбург був оточений міцним муром, а однією із найважливіших його структур став міський порт, збудований за найсучаснішою на той час концепцією; основою для порту став басейн Альстеру. Відповідно місто розширилося до 80 га станом на 60-і рр. XIII ст.¹⁴⁷

На початку пізнього середньовіччя, коли основні обриси вже набули чіткого оформлення, відбувалося топографічне «доукомплектування» муніципальної території. Зокрема, на початку XIV ст. місто придбало у графа Гольштейну право власності на р. Альстер, а прилеглі території купувалися або були віддані в якості закладу впродовж століття. Для забезпечення спільних торгівельних шляхів Гамбург та Любек купили у герцога Саксен-Бегендорф-Мьольна територію регіонів Фірланде, Гестахту і Цолленшпікеру, які управлялися спільно обома містами. У 1355 р. графи Гольштейну передали місту монетний двір із правом карбувати власну монету.¹⁴⁸

У XV ст. основним об'єктом розширення став порт, який вже не вмщував необхідну кількість товарів та кораблів, про що свідчать постанови ради про заборону збереження товару на вулицях та площах. У 1460 р. було розширено підступ на території портового бону між Ніколайхафеном та Ельбою до ще однієї гавані міста.¹⁴⁹

Бремен розташований у центрі Бременської улоговини, через яку протікала річка Везер. Це створювало сприятливі умови для формування торгових шляхів. Поєднання частини Нижньої Саксонії із регіоном Північного моря через рівнину

¹⁴⁷ Lüdecke T. «Stade und Hamburg. Zur Entwicklung ihrer Hafen- und Stadtopografie im Mittelalter». *Mitteilungen der DGAMN: Warentransport im Mittelalter und in der frühen Neuzeit*. Bd.14. Bearb. Falk A. Untermann M., Deutsche Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit e.V., 2003, S.25

¹⁴⁸ Krieger M. *Geschichte Hamburgs*. Verlag C.H.Beck, 2006, S. 28

¹⁴⁹ Ibid., S. 35

Везер-Аллер і Бремен утворили із міста перехідний пункт від внутрішнього до морського судноплавства. Проте інші шляхи, що проходили крізь населений пункт, не обіцяли таких перспектив.¹⁵⁰

Бремен не відігравав важливої ролі в регіоні до XII ст., незважаючи на доволі сприятливе розташування, був слаборозвиненим у порівнянні із іншими містами й не мав густо забудованих околиць та внутрішньої території, зокрема й через те, що сама територія Нижньої Саксонії була слабко урбанізована. Проте вже у XII-XIII ст. місто почало розростатися, зокрема й за рахунок міграції сільського населення. Розширення міських мурів тривало із XII ст. до 2-ої половини XIV ст. У XIV ст. площа збільшилася завдяки приєднанню приміських територій. Так, одна з них – Остенорс існує вже у контексті муніципальної частини, а передмістя, що було розташоване перед воротами Св. Ангарія, не тільки увійшло до міської зони, але й змогло утворити у 1325/1326 рр. свою парафію, до складу якої увійшли села Редігстеде і Валле.¹⁵¹

Розташований на південно-східній окраїні Швабського Альбу, де зливається річки Блау та Дунай, Ульм був пов'язаний з важливим торгівельним шляхом із Фландрії до північної Італії та через італійський напрямок часто слугував німецьким правителям плацдармом для їхніх італійських походів.¹⁵²

На початку XIV ст. територія Ульму була розширена. У 1316 р., як припускає німецький дослідник Ц.Шоль, в результаті невдалого нападу Людвіга Баварського (1282-1347 рр.) площа поселення збільшилася з 16 га до 66,5 га, а протяжність укріплень – з 1600 до 3350 м. До нових територій м. Ульм увійшли передмістя Вестерлінген та Пфефлінген, низка духовних установ – коменда німецького ордену, домініканський монастир, лікарня і млин на річці Блау. Ці території стали частиною муніципального фортифікаційного кільця. Після 1376/77 р. парафіяльна церква також увійшла до складу міста разом із передмістям Швайггофен на

¹⁵⁰ Hill T. *Die Stadt und ihr Markt Bremens Umlands- und Außenbeziehungen im Mittelalter (12. - 15. Jahrhundert)*. Franz Steiner Verlag, 2004, S. 52

¹⁵¹ Ibidem, S. 52

¹⁵² Scholl C. *Die Judengemeinde der Reichsstadt Ulm im späten Mittelalter. Innerjüdische Verhältnisse und christlich-jüdische Beziehungen in süddeutschen Zusammenhängen*. Verlag Hahnsche Buchhandlung, 2012, S. 29

правому березі Дунаю, парафіяльною церквою та августинським монастирем Св. Мікаеля цу ден Венген.¹⁵³

Політичним центром м. Ульм у добу пізнього середньовіччя була ратуша, що знаходилася на півдні від собору. Вона вперше згадується у 1357 р. як приміщення для торгівлі ймовірно сукном (Gewandhaus), у 1369 р. – як торговий центр (Kaufhaus), який наприкінці століття перетворився на місце засідання міської ради, а в 1419 р. вже став відомим в якості міської ратуші. Ринок, що знаходився навпроти міської ради, був розширений у XV ст.¹⁵⁴

У XIV-XV ст. були зведені ряд нових громадських будівель: будинок суду (1383 р.), будинок мір (Gräth) (1389 р.), арсенал (вперше згадується у 1433 р.), муніципальний склад або стрілецька комора (Büchsenstadel) (1485 р.).¹⁵⁵

Міські мури м. Франкфурт, зведені у XIII ст., мали назву Штауфенмауера (стіна Гогенштауфенів). Загальні обриси міста виглядали як великий напівкруглий комплекс, розташований на р. Майн, – звичайна форма для середньовічних міст, побудованих на ріках. Півколо переривав прямокутний виступ на заході території.¹⁵⁶

Варто зупинитися на топографії пізньосередньовічних німецьких міст, пов'язаних з єврейським населенням. Окремі райони населяла єврейська громада, це відобразилося на назвах вулиць або топографічних позначеннях окремих територій.

У пізньосередньовічних німецьких містах прирейнського регіону сформувалася власна топографія локацій єврейських громад. На думку німецького дослідника Ф.Цівеса, створення єврейських поселень на території центрального та верхнього Рейну пов'язано із трьома містами, де знаходилися осередки іудейського життя регіону – Шпаєр, Вормс і Майнц (ShUM). Саме вони дали поштовх подальшому розселенню іудеїв на цій території. Дослідник наголошує, що,

¹⁵³ Scholl C. *Die Judengemeinde der Reichsstadt Ulm im späten Mittelalter. Innerjüdische Verhältnisse und christlich-jüdische Beziehungen in süddeutschen Zusammenhängen*. Verlag Hahnsche Buchhandlung, 2012, S. 29

¹⁵⁴ Ibid., S. 30

¹⁵⁵ Ibid., S. 30

¹⁵⁶ Wamers E. «Some remarks on the topography of Franconofurd». *The Heirs of the Roman West*. Vol.1. Ed. by W. Brandes, A. Demandt, H. Krasser, H. Leppin, Peter von Möllendorff. De Gruyter, 2009, p. 341

незважаючи на недостатній масив джерел про єврейські поселення середньорейнських територій, для 48 місць із 216-ти можна виділити наявність таких спільних топографічних особливостей, як єврейська рада, цвинтар, синагога, єврейські лазні, лікарня, танцювальна зала (танцювальний будинок), пекарня та єврейський квартал.¹⁵⁷

Першим показником стійкості єврейської громади всередині міста стає єврейський квартал – саме він показує, що іудейському поселенню вдалося закріпитися на муніципальній території, а також окреслює тривалість їхнього проживання в місті. На Середньому Рейні у Шпаєрі, Майнці та Вормсі перші єврейські поселення почали з'являтися у XI ст. На цих же територіях окрім єврейських кварталів існували й топографічні позначення єврейських вулиць та провулків (Judengassen), яких в регіоні нараховувалося 25. До того ж вони не були ізольованими від християнської частини міста, а житла могли розміщуватися не тільки у конкретно виділеному для них кварталі. Ізоляція або «геттоїзація» цих територій розпочалася в другій половині XV ст. Так, у 1462 р. міська рада Франкфурта примусово переселила єврейське населення до околиць міста. Аналогічна ситуація повторилася й у Фрідберзі та Вормсі, де відомі факти примусового виселення іудеїв на окремі вулиці.¹⁵⁸

Важливим центром, який позначав єврейську громаду у місті, була синагога. Зазвичай її прийнято асоціювати із конкретним приміщенням, але насправді вона могла складати комплекс різних споруд, починаючи від переобладнаного під релігійні служіння будинку до вищої школи Талмуду. На рейнській території єврейські школи розміщувалися в основних містах т.зв ShUM-у – Шпаєрі, Вормсі та Майнці, а також у Бінгені, Франкфурті, Кобленці і тимчасово у Гейдельберзі.¹⁵⁹ В 1351-1400 рр. у регіоні розміщувалася найбільша кількість єврейських шкіл – їх нараховувалося 27. З початку XV ст. кількість синагог почала зменшуватися на 7-8 молитовних будинків до 1520 р., зокрема у 1390 р. ліквідовано синагогу у

¹⁵⁷ Ziwe F.-J. *Studien zur Geschichte der Juden im mittleren Rheingebiet während des hohen und späten Mittelalters*. Verlag Hahnsehe Buchhandlung, 1995, S.73

¹⁵⁸ Ibid., S.97

¹⁵⁹ Ibid., S. 85

Гейдельберзі, 1418 р. – Трірі, 1473 р. – Майнці. Більшість із них забиралися на муніципальні потреби або проходили повторне освячення і перетворювалися на християнські культові споруди. Так, в Майнінгені, Нюрнберзі, Страсбурзі та Вюрцбурзі проводили повторне християнське освячення будівлі на честь «Пресвятої Діви Марії». Подібна процедура здійснювалася у контексті протистояння між християнською та іудейською релігіями, адже образ Діви Марії періодично фігурував в антихристиянській полеміці іудеїв.¹⁶⁰

Єврейська рада, принаймні на рейнських територіях, не була позначена конкретно виділеною для неї локацією, натомість таку функцію виконував єврейський цвинтар, що позначав єврейську громаду, якій вдалося стабільно закріпитися на конкретній території. Так, у Майнці та Рейнгау місцем поховання іудеїв став Юдензанд (Judensand), який був остаточно закріплений у грудні 1465 р. в якості єврейського кладовища єпископом Адольфом II фон Нассау. Цвинтар розташовувався перед воротами Альтмюнстер.¹⁶¹

При цьому відомі випадки використання одного і того ж самого кладовища різними єврейськими общинами, як було із франкфуртським іудейським цвинтарем, на якому ховали євреїв, що проживали в архієпископстві Майнца, зокрема Оберштіфті, а також ширшому регіоні Рейн-Майн. Відомі факти використання цього кладовища єврейським населенням інших міст, коли, незважаючи на заборону муніципальної влади, що діяла впродовж 1317-1320 рр., вдалося організувати поховання євреїв із Ханау (1425 р.), Рабенгаузена (1460 р.), Мюнценберга (1481 р.), Вецлара (1482 р.), Рюкінгена (1482 р.), Віндекену (1483 р.), Нідер Роденбаху (1493 р.) і Прауохайму (1495 р.). В результаті водозбірна площа кладовища розширилася на весь Веттерау до верхів'їв Лана і на півдні до Майнкі поблизу Мільтенберга з радіусом до 60 кілометрів по прямій.¹⁶² Подібну функцію загального кладовища для єврейської громади декількох німецьких міст виконував

¹⁶⁰ Ziwes F.-J. *Studien zur Geschichte der Juden im mittleren Rheingebiet während des hohen und späten Mittelalters*. Verlag Hahnsehe Buchhandlung, 1995, S.73

¹⁶¹ Ibid., S. 80

¹⁶² Ibid., S. 81

іудейський цвинтар м. Вормс (Judenkirchhofe), де відомо про поховання з Шрасхайма (1431), Ландау (1436 р.).¹⁶³

Єврейські лазні будувалися у контексті мікве – ритуального очисного купання за іудейською традицією, тому ці приміщення відігравали важливу роль для іудеїв. Проте вони не згадувалися так часто у письмових джерелах, як синагоги, і відомі лише із археологічних досліджень, зокрема лазень Фріберга, Вормса і Шпеєра.¹⁶⁴

Однією із важливих топографічних точок єврейського кварталу ставала лікарня, що слугувала осередком благочинності, догляду за хворими та бідними, а також притулком для одновірців. На Середньому Рейні подібні лікарні були знайдені лише у містах, що були найважливішими осередками іудейських громад – Майнці, Шпаєрі, Вормсі, Франкфурті та Кобленці.¹⁶⁵

Єврейський квартал формували й різноманітні громадські будівлі, зокрема такі, як танцювальна зала (будинок), весільні та ігрові будинки, а також пекарні. На території Середнього Рейну інших пекарень, окрім Майнца і Шпаєра, не виявлено. Приміщення для світських розваг були у єврейської громади Шпаєра, Майнца, Вормса, Франкфурта та Лімбурга. Вони часто мали подвійну функцію і слугували локацією для зборів єврейської ради.¹⁶⁶

Німецький медієвіст Б. Шиммельпфенінг зазначає, що у м. Аугсбурзі із 2-ої половини XIV ст. також існувало два різних єврейських поселення. Одне поселення було відоме під назвою «Юденгассе» («Judengasse») і вперше згадується у 1361 р. Друге знаходилося в районі, де мешкали ремісники, між площею Еліас-Холл-Плац на півночі та Вайсен-Гассе на півдні. Воно було поєднане із головною вулицею на схилі пагорба, який мав назву «Юденберг» («Judenberg»), і вперше згадується в 1366 р. Обидві території у XIV ст. були заселені християнами, а закритих єврейських поселень (гетто) ще не існувало. Це спрощувало контакти між єврейськими та християнськими мешканцями міста. При цьому про поселення, із

¹⁶³ Ziwes F.-J. *Studien zur Geschichte der Juden im mittleren Rheingebiet während des hohen und späten Mittelalters*. Verlag Hahnsehe Buchhandlung, 1995, S.82

¹⁶⁴ Ibid., S.88

¹⁶⁵ Ibid., S.91

¹⁶⁶ Ibid., S.94

яким пов'язана назва «Юденберг», нічого не відомо до 1366 р. На думку Б. Шиммельпфенінга, цей район виник після того, як подальше розширення єврейського району Юденгассе стало неможливим.¹⁶⁷

У 1361 р. в районі Юденгассе розташовувалися основні споруди єврейської громади: «juden schul» – єврейська школа, синагога, і танцювальний дім (Tanzhaus), призначений для масових заходів. Синагога вперше згадується в міській грамоті 1276 р. Як припускає дослідник, вона і продовжує бути на тому ж самому місці у XIV-XV ст. До єврейських будівель також відноситься згаданий у 1259 р. в документі єпископа Гартмана «Дім євреїв» (domus Judeorum), що знаходився на півдні від околиць собору (Domimmunität), тобто в районі, який пізніше назвуть Юденгассе. На північний захід від цієї місцевості, між Катценштаделем і Клінкертторштрассе, було єврейське кладовище, яке вперше згадується в 1298 р.¹⁶⁸

Б. Шиммельпфенінг помічає характерну особливість розміщення єврейських поселень, властиву не тільки Аугсбургу, а й іншим єпископським містам. Вона полягає в тому, що такі поселення розташовувалися неподалік перед тим місцем, де у ранньому середньовіччі формувалося єпископське місто (Bischofsstadt). Місце було зручним для транспортних шляхів, оскільки на сході межувало з вулицею, що вела до єпископського міста (Bischofsstadt), а на заході – із торгівельною вулицею (Nord-Süd-Handelsstraße).¹⁶⁹ Німецький медієвіст припускає, що перше єврейське поселення виникло на етапі розширення єпископських володінь і сформувалося поблизу колишніх ринків і помешкань придворних ремісників. Припущення підтверджує той факт, що вже згаданий документ 1259 р. свідчить, що «Дім євреїв» знаходився поблизу будинків шевців і крамарів, які належали кафедральному капітулу. Ймовірно поселення виникло внаслідок зростання церковного попиту на якісні торгові товари та капітал не пізніше XII ст. і ймовірно спочатку утворено

¹⁶⁷ Schimmelpfennig B. Christen und Juden im Augsburg des Mittelalters. *Judengemeinden in Schwaben im Kontext des Alten Reiches*. Hrsg. R. Kießling. – Berlin: Akademie Verlag, 1995, S. 24

¹⁶⁸ Ibid., S. 24

¹⁶⁹ Ibid., S. 25

біженцями з Рейнського регіону або з регіону Майнфранкен, які врятувалися від місцевих погромів у 1096 р. або у 1147 р.¹⁷⁰

Отже, топографія німецьких міст XIV-XV ст. формувалася вже у достатньо окреслених межах міських мурів, а також основних муніципальних точок всередині міста, тому в цей період їхня територія зазнавала процесу розширення. У зв'язку із економічним піднесенням міст наприкінці XIII ст. – на початку XIV ст., зокрема таких як Любек, формуються вулиці, де локалізують свою професійну діяльність та побут ремісники та цехові гільдії. Зазвичай такі місця мають змішане за своєю професійною діяльністю населення, хоча й можуть носити назву конкретного виду ремесла. Міста побудовані на великих водоймах, подібно до Гамбургу, розширюють територію власних портів, у зв'язку із інтенсивними процесами річкової торгівлі. Розширення міста відбувається також за рахунок оборонних потреб та укріплення міських мурів, як у м. Ульм після невдалого нападу Людвіга Баварського у 1316 р. Вагоме значення мала й топографія єврейських поселень на території пізньосередньовічних німецьких міст. Якщо у XIV ст. локації єврейського поселення могли межувати із християнським населенням, то вже наприкінці XV ст. разом зі зміною соціального статусу єврейської громади розпочався процес їхньої ізоляції.

2.2. Етнічний склад населення пізньосередньовічних німецьких міст

Міста Німеччини у XIV-XV ст. відігравали вагоме значення у формуванні ідентичності населення держави. Низка економічних і культурних змін, стрімке зростання кількості нових міст Священної Римської Імперії у XIII ст., а до XIV ст. почала вщухати хвиля німецької міграції до Центрально-Східної Європі. Водночас із цього періоду починає поширюватися й народна мова, якою почали оформлювати офіційні документи.¹⁷¹

¹⁷⁰ Schimmelpfennig B. Christen und Juden im Augsburg des Mittelalters. *Judengemeinden in Schwaben im Kontext des Alten Reiches*. Akademie Verlag, 1995, S. 25

¹⁷¹ Scales L. *The Shaping of German Identity: Authority and Crisis, 1245–1414.*, Cambridge University Press, 2012, S. 51

Німецьке населення у пізньосередньовічних німецьких містах мало пріоритетне становище. Так, у м. Любек було заборонено приймати представників інших народів, окрім німців: «Забороняється брати в учні осіб, незаконно народжених і не німецького походження».¹⁷²

Дослідниця Ф. Шмайдер слушно зазначає, що поняття «німець» є доволі умовним конструктом для доби пізнього середньовіччя, і як етнічне поняття є скоріше сучасним позначенням, яке використовувалося здебільшого за кордоном або у контексті офіційних документів. Водночас існувала локальна самоідентифікація, наприклад, «баварець» або «шваб», спричинена регіональними відмінностями, а також мовною специфікою окремих земель Німеччини.¹⁷³

Однією із основних етнічних груп німецького міста XIV-XV ст. були іудеї. Єврейські поселення на території Німеччини існували за доби пізньої античності і розташовувалися в основному на периферії Римської імперії на захід від Рейну та, ймовірно, на південь від Дунаю.¹⁷⁴

Поступово кількість єврейських поселень збільшувалася. Вони оселялися на схід від Рейну і на північ від Дунаю, в основному у соборних містах, часом – новостворених як осередках торгівлі, а деколи й у протоміських поселеннях. Станом на початок XIII ст. кількість єврейських поселень у порівнянні із XI ст. подвоїлася. Найбільш густозаселеними єврейською громадою були регіони вздовж Рейну, у нижній течії долини Мозеля та в імперських землях Штауфена, в нижній течії р. Майн, у Франконії та Швабії, зокрема імперських містах.¹⁷⁵

На думку німецького дослідника А. Хаверкампа більша частина цих поселенців прибула із західної території імперії, в меншій мірі – із західнослов'янських земель. Станом на початок XIV ст. кількість єврейських поселень збільшилася до близько 500.¹⁷⁶

¹⁷² Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Из устава любекских живописцев и стекольщиков. 1425 год. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз, 1936, С. 55.

¹⁷³ Schneider F. «Various Ethnic and Religious Groups in Medieval German Towns? Some Evidence and Reflections». *Segregation – Integration – Assimilation: Religious and Ethnic Groups in the Medieval Towns of Central and Eastern Europe*, S. 16

¹⁷⁴ Haverkamp A. *Jews in the Medieval German Kingdom*. Translated by Christoph Cluse, Trier University Library, 2015, P. 11

¹⁷⁵ Ibid., P. 24

¹⁷⁶ Ibid., P. 24

Проте справжній поштовх у зростанні кількості єврейського населення на території Німеччини відбувся саме на початку пізнього середньовіччя. Разом із інтенсивними процесами урбанізації на початку XIV ст. збільшується кількість єврейських громад на території німецьких міст. Дослідниця Б. Маттес зазначає, що на початку XIII ст. кількість євреїв у містах становила 1,5 тис., а з середини XIII ст. століття до епідемії чуми в 1348-50-х рр. років їх кількість сягала близько 3,5 тис. Якщо в середині XII ст. можна було нарахувати близько 50 єврейських громад, то незадовго до руйнівних погромів під час Чорної смерті у XIV ст. міське населення Німеччини включало близько 1000 єврейських громад. При цьому найбільший приріст відбувся у другій половині XIII ст. - 30-х роках XIV ст.¹⁷⁷

Із кінця липня 1336 р. до початку літа 1338 р. територіями північної Франконії, між Майном та Ланом, у центральній долині Рейну на північ від Майнцу на нижньому Мозелі та Майнці пройшла хвиля переслідувань єврейського населення, яка знищила близько 60-ти поселень. У 1338 р., починаючи із Деггендорфа, пройшла низка погромів територією Нижньої Баварії, яка знищила 20 єврейських поселень, але зростання єврейського населення все одно продовжувалося.¹⁷⁸

У XIII ст. на позначення статусу єврейського населення в Німеччині використовувався термін «вічна неволя» – «servitus perpetua». Він виник у кодифікованому канонічному праві найпізніше у 1234 р. й інтерпретувався водночас як «призначення покарання за гріхи, вчинені євреями проти Ісуса Христа», і в якості свідчення істинності християнської віри. Подібні докази базувалися на інтерпретації вчення Аврелія Августина, а також забезпечували можливість існування єврейського населення в рамках християнського світу, зокрема надання протекції цій категорії населення з боку Папи Римського.¹⁷⁹

Під час правління Фрідріха II (1220-1250 рр.) підхід у ставленні до євреїв, як до слуг, набув вже більш політичного значення. Подібні заходи були викликані

¹⁷⁷ Mattes B. *Jüdisches Alltagsleben in einer mittelalterlichen Stadt: Responsa des Rabbi Meir von Rothenburg*. Walter De Gruyter, 2003, S. 2

¹⁷⁸ Siluk A. *Die Juden im politischen System des Alten Reichs. Jüdische Politik und ihre Organisation im Zeitalter der Reichsreform*. De Gruyter, 2021, S. 462

¹⁷⁹ Ibid., S. 462

потребами захисту єврейського населення, ситуація загострилася у зв'язку із переслідуванням їх у м. Фульда і м. Лауда на підґрунті звинувачень у ритуальних вбивствах («кривавому наклепі»). До того ж розширення королівської протекції на єврейське населення ставало політичним інструментом в руках володаря, а також давало йому додаткові фінансові можливості.¹⁸⁰

У 1236 р. імператор зробив єврейське населення імператорськими камеркнехтами, тобто палацовими слугами, слугами королівської скарбниці («servitus camere imperialis»). В результаті з одного боку євреї мали можливість вимагати свої права безпосередньо від імператора, з іншого – правитель міг обкладати їх будь якими податками.¹⁸¹

Починаючи із періоду правління Рудольфа I (1273-1291 рр.), який із 1286 р. «комерціалізував» права захисту єврейського населення шляхом передачі цих повноважень територіальним правителям, зокрема в якості застави місцевій світській та духовній владі. Водночас за правителем імперії залишалося право отримувати половину із цих грошей, а також окремо стягувати із єврейської громади прямі та спеціальні податки.¹⁸²

Вже у середині XIV ст. чисельні погроми та утиски єврейського населення, а також зниження рівня авторитету німецької монархії всередині держави показали неефективність королівського захисту. До того ж й сам правитель не надто опікувався дотриманням власних обіцянок стосовно наданої протекції. Тому королівський захист не спрацював під час численних погромів єврейських громад, спричинених звинуваченнями у отруєнні колодязів під час епідемії Чорної смерті 1346-1353 рр.¹⁸³

Проте для центральної влади єврейське населення ставало корисним у економічному плані не тільки перспективою поповнення скарбниці за рахунок цієї категорії населення, але й досвідом роботи з фінансами, грошовим обігом та

¹⁸⁰ Ibid., S. 462

¹⁸¹ Siluk A. *Die Juden im politischen System des Alten Reichs. Jüdische Politik und ihre Organisation im Zeitalter der Reichsreform*. De Gruyter, 2021, S. 462

¹⁸² Ibid., S. 463

¹⁸³ Ibid., S. 464

організацією ринкових можливостей. Німецький дослідник А.Сілук дійшов висновку, що часто надання привілеїв для створення єврейського поселення було пов'язано із правом наділу міста чи ринку. Так, імператор Генріх VII надав графу Дітеру фон Катценайнбогену у 1312 р. право мати дванадцять євреїв у Катценайнбогені та Ліхтенберг-Біберау, а також проводити щотижневий ринок на основі прав імперського міста Оппенгейм. У 1330 р. Гартмут і Вальтер фон Кронберги отримали від Людвіга Баварського дозвіл взяти дванадцять євреїв у поселення Кронберг, яке було наділено правами імперських міст. Подібний дозвіл на щотижневий та щорічний ринок та можливість поселити 12 євреїв отримав Лютер фон Ізенбург у м. Бюдінген на основі прав міста Гельнгаузен. Водночас граф Вільгельм фон Катценайнбоген, попередньо отримавши дозвіл на розширення м. Дармштадта, відповідно до закону Франкфурта, водночас заволодів правами розпоряджатися 24-ма євреями. Франкфуртське та Кайзерслаутернське законодавство також сформувало моделі, завдяки яким граф Йоганн фон Даун отримав у 1330 р. різноманітні вольності для різних замкових поселень в якості додатку до привілею на поселення для 15 євреїв.¹⁸⁴

Пізніше, у XV ст. подібна, за позначенням А. Сілука, «територіалізація» регалій єврейської громади стала здебільшого нормою для територіальних князів та кліру, а право приймати, поселяти, торгувати, виганяти та мати юрисдикцію над іудеями вважалося суверенним. Проте вже із 2-ої половини XV ст. відбулася рецепція римського права до правової системи Римської імперії, завдяки якому питання статусу єврейського населення зазнало перегляду, і сформувалася тенденція до залучення євреїв як повноцінних громадян, що беруть участь у житті країни.¹⁸⁵

Муніципальне право м. Ульм у добу пізнього середньовіччя, зведення якого було у 1296 р., 1299 р. та 1312 р., згадує євреїв у контексті регулювання прав, що стосувалися боргових відносин та застави.

¹⁸⁴ Ziwes F.-J. *Studien zur Geschichte der Juden im mittleren Rheingebiet während des hohen und späten Mittelalters*. Verlag Hahnsehe Buchhandlung, 1995, S. 35

¹⁸⁵ Siluk A. *Die Juden im politischen System des Alten Reichs. Jüdische Politik und ihre Organisation im Zeitalter der Reichsreform*. De Gruyter, 2021, S. 462

У м. Ульм поява єврейської громади фіксувалася із XIII ст. першою згадкою у імперському податковому реєстрі 1241 р. Крім того знайдений надгробок єврейки Беллет, датований 1243 р., свідчить про появу цієї общини не пізніше першої половини цього століття. Водночас згадуються перераховані єврейські поселення Швабії в кафедральних містах Аугсбург і Констанц, а також Штауфер і пізніших імперських містах Бопфінген, Донауверт, Есслінген, Гагенау, Швєбіш-Гмюнд, Швєбіш-Галль і Юберлінген.¹⁸⁶

У XIV ст. громада зміцніла, разом із цим збільшилася й податки, які єврейське населення мало сплачувати правителю: у 1324 р. єврейський податок Ульма разом із податком Нердлінгена був переданий від короля Людвіга Баварського до графів Еттінгенських, а у 1347 р. Карл IV передав ульмський іудейський податок Альбрехту фон Рехбрехту.¹⁸⁷

За аналогом із центральнорейнським ShUM-ом (Шпеєром, Вормсом і Майнцем), який слугував осередком формування єврейських поселень, місцева єврейська громада Ульма виконувала схожу функцію для частини інших громад у Швабії. Зокрема німецький дослідник Ц. Шоль розкриває наступну систему формування таких центрів. До літа 1348 р. євреї Ульму, Ехінгена й Шульклінгена становили спільну податкову асоціацію, існування якої в цьому році було припинено королем Карлом IV. Він заборонив оподатковувати общини із двох останніх міст. Дослідник стверджує, що єврейська громада у добу середньовіччя не була локально зосереджена в одному поселенні, а натомість існувало місто, що виконувало центральні функції, у цьому випадку – м. Ульм (таке місце мало назву «кехіла»). Підпорядковані поселення називалися «ешувім» – менші за своїми розмірами споріднені території, такі як Ехінген, Шульклінген, Бопфінген, Грайсбах, Меммінген, Гарбург, Гундельфінген, Айслінген і Рейн. Ці громади спільно сплачували податки, концентрувалися довкола свого осередку, а також, як

¹⁸⁶ Scholl C. «Die Ulmer Juden und ihr Umfeld im 14. Jahrhundert». *Die Juden in Schwaben*. Hrsg. Von M.Brenner, S.Ullmann. Oldenburg Verlag, 2013, S. 93

¹⁸⁷ Scholl C. «Die Ulmer Juden und ihr Umfeld im 14. Jahrhundert». *Die Juden in Schwaben*. Hrsg. Von M.Brenner, S.Ullmann. Oldenburg Verlag, 2013, S.96

у аналогічній ситуації із середньореїнським ShUM-ом, користувалися його громадськими установами та місцями.¹⁸⁸

Єврейська громада Кельна була найстарішою на приреїнській території. Станом на XI ст. у місті вже були присутні як основні локації – синагога, міква і кладовище, так й організаційні структури – керівники громад, рабинські суди тощо. Водночас місто слугувало таким же центральним пунктом для усіх інших єврейських поселень, яким були міста на зразок ShUM-у. У XIV ст. деякі громади почали відділятися від свого центру: у 1336 р. це зробили іудеї Дортмунда, відділившись від громади Кельна і ставши новим центром у Вестфалії. Подібна ситуація відбулася і в Оснабрюку. Відносини між громадами Кельна та Дортмунда відновилися у 1372 р. після епідемії чуми та еміграційних процесів. На кельнську громаду у XIV ст. орієнтувалися менші міста між Бонном і Гельдерном. Відповідно до охоронного листа 1372 р. представники єврейської громади м. Кельн могли викликати своїх одновітців з інших міст до суду.¹⁸⁹

Формування єврейської громади, а також міграція іудеїв до м. Кельн тривала до 1340-х рр., проте після того, як у 1341 р. міська рада заборонила євреям купувати майно в місті, цей процес припинився. У 1349 р. у місті відбувся єврейський погром, після якого перша й найстаріша громада регіону припинила своє існування.¹⁹⁰

У швабському місті Аугсбург кореляція взаємовідносин між центральною владою і міською адміністрацією у контексті регулювання соціального становища єврейської общини залежала від приналежності до кафедральних міст Німеччини. На відміну від імперських міст, де взаємодія ради відбувалася безпосередньо із королем, або вільних міст, де соціальне становище різноманітних груп населення регулювалося безпосередньо міською адміністрацією, в Аугсбурзі регламентація життя такої групи населення, як євреї, у XI-XIII ст. проходила через три владні структури – міську раду, єпископа та короля. У добу пізнього середньовіччя ця

¹⁸⁸ Ibidem, S.97

¹⁸⁹ Schmandt M. «Straßburg und Köln. Jüdische Beziehungen im Mittelalter». *Geschichte in Köln*, Vol. 49, 2002, S.30

¹⁹⁰ Ibid., S.31

ситуація змінюється – влада єпископа відходить на другий план, натомість вагому роль починають відігравати відносини між королем та містом, зокрема у контексті соціального становища єврейського населення.

Німецька дослідниця С. Мютшеле виділяє три етапи проживання єврейської общини у м. Аугсбург у добу середньовіччя: перший розпочинається із появою єврейської громади всередині міста (близько XII ст.) і триває до погрому у 1348 р.; другий – від переселення єврейської общини в 1355 р. до виплати нею податку Карлу IV у розмірі 10 000 гульденів (1373 р.); третій розпочинається із 1373 р. і продовжується до остаточного вигнання єврейського населення з міста у 1438 р.¹⁹¹

Основним заняттям іудейського населення у пізньосередньовічному Аугсбурзі було ремесло, торгівля і лихварство. Торгівельна справа була як загальна (послуги у будівничій сфері, текстиль, риба, сіль тощо), так і спеціалізована: євреї часто виступали посередниками у торгівлі кінями між місцевими князями або містом. Вони також брали активну участь в обміні грошей у місті: через постійне надання кредитів та укладення комерційних угод євреї володіли іноземними монетами і могли здійснювати їх обмін на місцеву грошову одиницю і навпаки.¹⁹²

Із XII ст. статус євреїв, що проживали у володіннях, які були у власності єпископа, зокрема й в м. Аугсбурзі, визначався наступним чином: єврейське населення підпорядковувалося єпископу- власнику територій, на яких вони оселялися, і королю – в якості нехристиянської релігійної громади. 1236 р. Фрідріх II визначив єврейське населення королівськими слугами і надав гарантії їхнього захисту, але водночас міг розпоряджатися ними, як вважав за потрібне. До того ж нові королівські слуги повинні були сплачувати податки правителю.¹⁹³

Із середини XIII ст. після смерті Фрідріха II розпочалася довготривала боротьба між єпископом м. Аугсбург і міською радою за верховенство управління єврейською громадою. У результаті цих процесів місто позбавилося абсолютного

¹⁹¹ Mutschele S. *Juden in Augsburg 1212-1440*, Diss. Phil., 1996, Universität Stuttgart, S. 116

¹⁹² Maier G. *Juden und Christen in den Kathedralstädten Augsburg, Regensburg, Salzburg und Passau während der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts*. Universität Trier. 2013. S. 210. https://ubt.opus.hbz-nrw.de/opus45-ubtr/frontdoor/deliver/index/docId/663/file/Dissertation_Gregor_Maier.pdf

¹⁹³ Schimmelpfennig B. *Christen und Juden im Augsburg des Mittelalters. Judengemeinden in Schwaben im Kontext des Alten Reiches*. Hrsg. R. Kießling. Akademie Verlag, 1995, S. 24

володарювання короля та єпископа на своїх територіях і отримало можливість сформуванню власний кодекс міського закону, затверджений у 1276 р. на прохання міської ради королем Рудольфом Габсбургом. Саме він і став регламентувати стосунки між бюргерами і єврейською общиною та всередині самої громади, залишаючись чинним впродовж XIV-XV ст.¹⁹⁴

У Аугсбурзі існували інституції регуляції стосунків між бюргерами і єврейською общиною та всередині самої громади.

По-перше, одним із представників єврейської общини, відповідальним за взаємодію з іншими жителями міста та міською владою, був юденмайстер («judenmeister») – рабин, відповідальний за збір податків.¹⁹⁵

По-друге, за стосунки між християнами та євреями, взаємовідносини всередині іудейської общини в якості представника від міста був відповідальним фогт. Він розглядав усі питання, що стосувалися євреїв або взаємодії між представниками єврейської громади та християнами, зокрема скарги християн на євреїв: цивільні справи та злочини (такі як вбивство або тілесні пошкодження), порушення громадського порядку, регулювання особистих стосунків між євреями та християнами.¹⁹⁶

По-третє, у випадку скарги єврея на християнина справу повинен був розглядати бургграф. Якщо єврей скаржився на християнина перед судом фогта чи судом бургграфа, він повинен був дати присягу, щоб підтвердити своє свідчення, для чого йому потрібні були двоє християн як помічники для присяги.¹⁹⁷

Незважаючи на послаблення єпископської влади всередині міста, а також встановлення та регламентацію власної правової системи, у добу пізнього середньовіччя ситуація складалася таким чином, що міська адміністрація все ще визнавала юрисдикцію короля над єврейським населенням міста. Король міг

¹⁹⁴ Maier G. *Juden und Christen in den Kathedralstädten Augsburg, Regensburg, Salzburg und Passau während der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts*. Universität Trier. 2013. S. 93. https://ubt.opus.hbz-nrw.de/opus45-ubtr/frontdoor/deliver/index/docId/663/file/Dissertation_Gregor_Maier.pdf

¹⁹⁵ Ibid., S.94

¹⁹⁶ Maier G. *Juden und Christen in den Kathedralstädten Augsburg, Regensburg, Salzburg und Passau während der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts*. Universität Trier. 2013. S. 94. https://ubt.opus.hbz-nrw.de/opus45-ubtr/frontdoor/deliver/index/docId/663/file/Dissertation_Gregor_Maier.pdf

¹⁹⁷ Ibidem, S.94

передавати або продавати право стягнення податку з єврейської общини міста будь якій знатній особі. Так, у 1330 р. Людвіг IV Баварський (1282 – 1347 рр.) передав Петеру фон Хохенеку право на стягнення податків з аугсбурзьких євреїв за 300 марок срібла із щорічним податком у 60 фунтів пфенінгів, а також 100 марок срібла від щорічного податку аугсбурзької єврейської общини. Відповідні розпорядження регулювалися двома королівськими листами від 8 червня 1330 р.^{198 199}

За рахунок цієї процедури король міг покривати власні витрати або виплачувати завдатки. Так, перший лист від 8 червня 1330 р. наголошував: «Ми, Людвіг, милістю Божею Римський імператор ... повідомляємо офіційно цим листом ...що ми знатному чоловіку Петеру фон Хохенеку ... закладаємо і передаємо ... євреїв м. Аугсбург, наших любих камеркнехтів, за три сотні марок срібла ... вищезазначені наші камеркнехти йому та його спадкоємцям кожен рік мають віддавати шістдесят фунтів аугсбурзьких пфенінгів».²⁰⁰ Ця оплата йшла в якості королівської «особистої власності в графстві Еглофс».²⁰¹

Другий лист із цією ж датою свідчив про передачу частини від щорічного податку єврейської громади м. Аугсбург: «Ми, Людвіг, милістю Божею Римський імператор ... офіційно цим листом доводимо до відома, що ми знатному чоловіку Петеру фон Хохенеку ... віддали цим листом євреїв Аугсбурга, наших камеркнехтів (палацових слуг – Р.А.), за 100 марок срібла, яких ми йому віддаємо в якості приданого за його одруження...».²⁰² Єврейська громада міста повинна була віддавати останньому 20 фунтів аугсбурзьких пфенінгів на рік, а термін дії сплати

¹⁹⁸ Meyer, Christian, Herausgeber. Kaiser Ludwig verpfandet dem Peter von Hohenegg für ein Darlehen von 100 Mark Silbers die Jahressteuer der Augsburger Juden. 1330, 8. Juni. *Urkundenbuch der Stadt Augsburg. Die Urkunden vom Jahre 1104-1346.*, Bd. 1., Lampart und Comp., 1874., S. 262

¹⁹⁹ Meyer, Christian, Herausgeber. König Ludwig versetzt die Juden zu Augsburg für 300 Mark Silber an Peter von Hoheneck dergestalt, das sie diesem jährlich 60 Pfand Pfennige bezahlen sollen. 1330, 8. Juni. *Urkundenbuch der Stadt Augsburg. Die Urkunden vom Jahre 1104-1346.*, Bd. 1., Lampart und Comp., 1874., S. 261-262

²⁰⁰ Meyer, Christian, Herausgeber. König Ludwig versetzt die Juden zu Augsburg für 300 Mark Silber an Peter von Hoheneck dergestalt, das sie diesem jährlich 60 Pfand Pfennige bezahlen sollen. 1330, 8. Juni. *Urkundenbuch der Stadt Augsburg. Die Urkunden vom Jahre 1104-1346.*, Bd. 1., Lampart und Comp., 1874., S. 261

²⁰¹ Ibid., S. 261

²⁰² Meyer, Christian, Herausgeber. Kaiser Ludwig verpfandet dem Peter von Hohenegg für ein Darlehen von 100 Mark Silbers die Jahressteuer der Augsburger Juden. 1330, 8. Juni. *Urkundenbuch der Stadt Augsburg. Die Urkunden vom Jahre 1104-1346.*, Bd. 1., Lampart und Comp., 1874., S. 262

податку був фактично необмеженим: « ... вищезазначені євреї, наші камеркнехти, повинні всі ці роки віддавати двадцять фунтів аугсбурзьких пфенінгів ... ». ²⁰³

Право зняття і передачі сплати податків закріплювалося за правителем. Так, у обох листах за 1330 р. зустрічаються відповідні формулювання: «...допоки ми або наші наступники на троні не забажають євреїв від нього [Петера фон Хохенека – прим. Р.А.] та його спадкоємців звільнити і викупити...». ²⁰⁴

У документі від 28 січня 1338 р. імператор Людвіг Баварський звертається з наказом безпосередньо до самих євреїв м. Аугсбург: «...ми твердо воліємо і наказуємо вам, що ви знатному чоловіку Петеру фон Хохенеку ... ввірені із вашим звичайним податком, який ви нам повинні кожен рік віддавати ... ». ²⁰⁵

Окрім цього єврейська громада Аугсбурга мусила платити податок графам Людвігу і Фрідріху фон Еттінгенам, а також додаткових 300 фунтів до скарбниці міста. Достовірно невідомо, чи останній тип податку містив відрахування для короля, чи вважався чистою виплатою місту. Німецький дослідник Ф. Штайнталь цілком слушно припускає, що плата у 600 фунтів податку (гіпотетична сумарна кількість податку для міста і для правителя) є занадто високою, тому скоріше 300 фунтів включали в себе королівську частину. ²⁰⁶

У 1337 р. за наказом імператора було затримано євреїв з Аугсбурга, щоб забрати в них боргові зобов'язання. Серед них згадується єврейка «Спринцін», імовірно, дружина рабина, оскільки її називали «шкільною вчителькою» – «schulmaisterin». ²⁰⁷ Причиною такого затримання стало те, що у частини єврейського населення міста знаходилися боргові листи, в яких були фінансові зобов'язання короля та інших знатних осіб, а також частини бюргерів і патриціату.

²⁰³ Ibid., S.262

²⁰⁴ Meyer, Christian, Herausgeber. König Ludwig versetzt die Juden zu Augsburg für 300 Mark Silber an Peter von Hoheneck dergestalt, das sie diesem jährlich 60 Pfand Pfennige bezahlen sollen. 1330, 8. Juni. *Urkundenbuch der Stadt Augsburg. Die Urkunden vom Jahre 1104-1346.*, Bd. 1., Lampart und Comp., 1874., S. 261

²⁰⁵ Meyer, Christian, Herausgeber. Kaiser Ludwig weist die Jahressteuer der Augsburger Juden an Peter von Hoheneck. 1338, 28. Januar. *Urkundenbuch der Stadt Augsburg. Die Urkunden vom Jahre 1104-1346.*, Bd. 1., Lampart und Comp., 1874., S. 328

²⁰⁶ Steinthal F. Unter Ludwig dem Bayern. *Geschichte der Augsburger Juden im Mittelalter*. Ebering, 1911.

<http://www.lexikus.de/bibliothek/Geschichte-der-Augsburger-Juden-im-Mittelalter/Aeussere-Geschichte-der-Juden-in-Augsburg/Unter-Ludwig-dem-Bayern>

²⁰⁷ Hirsch H. «Juden in Augsburg». *Stadtlexicon Augsburg*. <https://www.wissner.com/stadtlexikon-augsburg/aufsaeetze-zur-stadtgeschichte/73-juden-in-augsburg>

²⁰⁸ При цьому, як зазначалося у королівському листі від 8 січня 1330 р., м. Аугсбург мало виступати посередником при отриманні цих матеріалів: «...вищезгадані євреї ніколи не будуть звільненими, поки вони не передадуть бюргерам беззаперечно і безперешкодно свої листи».²⁰⁹ У випадку, якщо це не відбудеться, єврейська громада міста мала надати: «...таку гарантію від захоплених євреїв за цей лист, яку вони мають задовільнити на справедливій основі».²¹⁰

Міська громада зреагувала доволі швидко, і вже у листі від 10 січня 1337 р., через два дні після висунутих королем вимог, зазначається факт передачі листів єврейською громадою міста до королівського двору: «Ми, Людвіг, милістю Божою Римський імператор ... офіційно повідомляємо, що євреї м. Аугсбург всі разом з доброї волі вільно лишили листи».²¹¹ Пасивність у реакції міської громади, патрициїв, а також самого аугсбурзького єпископа відносно арешту жителів міста була зумовлена тим, що вони також брали позику від представників єврейської громади, які займалися фінансовою діяльністю, тому конфіскація і подальша ліквідація боргових листів була вигідна членам ради та частині жителів міста.²¹²

Король відмовився звільняти затриманих представників громади через те, що вони не передали свою частину боргових листів: «... ми сина Якоба Ламба, фрау Спрієнтцен – шкільну вчительку, Енсліна ден Ганслера – чоловіка її доньки та Джозеппен ден Кратцер не звільнимо ніколи, [допоки – прим. Р.А.] вони не передадуть свої листи, або у випадку такого залогу від тих самих євреїв із клятвою або з листом».²¹³

²⁰⁸ Ibidem

²⁰⁹ Meyer, Christian, Herausgeber. Des Kaisers Rätthe geloben, dass die gefangenen Juden nicht loslassen werden, bis diese der Stadt Augsburg ihre Trostbriefe herausgegeben haben. 1337, 8. Januar. *Urkundenbuch der Stadt Augsburg. Die Urkunden vom Jahre 1104-1346*. Bd. 1., Lampart und Comp., 1874, S. 318

²¹⁰ Ibidem, S. 318

²¹¹ Meyer, Christian, Herausgeber. Kaiser Ludwig bezeugt, dass die Juden zu Augsburg der Stadt die Trostbriefe zurückgegeben haben, und verspricht dass die Widerspenstigen festgehalten bleiben sollen. 1337, 10. Januar. *Urkundenbuch der Stadt Augsburg. Die Urkunden vom Jahre 1104-1346*, Bd. 1., Lampart und Comp., 1874., S. 319

²¹² Hirsch H. «Juden in Augsburg». *Stadtlexicon Augsburg*. <https://www.wissner.com/stadtlexikon-augsburg/aufsaeetze-zur-stadtgeschichte/73-juden-in-augsburg>

²¹³ Meyer, Christian, Herausgeber. Kaiser Ludwig bezeugt, dass die Juden zu Augsburg der Stadt die Trostbriefe zurückgegeben haben, und verspricht dass die Widerspenstigen festgehalten bleiben sollen. 1337, 10. Januar. *Urkundenbuch der Stadt Augsburg. Die Urkunden vom Jahre 1104-1346*, Bd. 1., Lampart und Comp., 1874., S. 319

У 1342 р. Людвігом Баварським було введено подушний податок – «золотий пфенінг» (податок в один гульден), який сплачувався королю кожним дорослим євреєм.²¹⁴

Через початок епідемії чуми, або Чорної Смерті, євреїв часто звинувачували в отруєнні колодязів. Подібне спустошення єврейських кварталів відбулося в 1349 р. Імператор не міг забезпечити жодного захисту, і в багатьох містах розпочалися пограбування та вбивства євреїв. Так, у м. Вормс, синагога та єврейський квартал були спалені, а сотні єврейських громадян були вбиті або вигнані.²¹⁵ В 1349 р. після конфлікту між членами рату та ремісниками був влаштований погром у м. Страсбург, в результаті якого загинуло 2 000 євреїв. В Нюрнберзі кількість вбитих євреїв становила 562 людини.²¹⁶

Із початком Чорної Смерті у пізньосередньовічних німецьких містах розпочалися погроми єврейських общин. Іудейське населення звинувачували у отруєнні колодязів та зробили однією із причин розповсюдження хвороби.

Міська рада у таких випадках зазвичай займала нейтральну позицію або негативну відносно єврейської громади. З одного боку єврейське населення сплачувало муніципальній та імператорській владі цілий ряд податків. З іншого – вчинення погромів та вигнання єврейської общини із територій міста було вигідне їхнім боржникам, адже можна було не здійснювати фінансові зобов'язання перед своїми позикодавцями. При цьому вся власність іудейської громади переходила до рук імператора та князів.²¹⁷

Під час подібних погромів у м. Аугсбург ймовірно майно вигнанців передавалося королем місту і незабаром переходило до когось зі знатних осіб. Так, у документах і листах м. Аугсбург за 1348 р. зустрічається інформація про указ короля м. Аугсбург усіляко сприяти Ульріху фон Хохштетену при пошуку

²¹⁴ Hirsch H. «Juden in Augsburg». *Stadtlexikon Augsburg*. <https://www.wissner.com/stadtlexikon-augsburg/aufsaeetze-zur-stadtgeschichte/73-juden-in-augsburg>

²¹⁵ Böhme J.-C., Fachini M., Guß J., Schüler S., Walte S. «Alltag in den Städten des Mittelalters». *Freiheit im Mittelalter am Beispiel der Stadt*. Hrsg. von D. Klose und M. Ladewig, Universitätsverlag Potsdam, 2009, S. 217

²¹⁶ Isenmann E. *Die deutsche Stadt im Mittelalter 1150-1550: Stadtgestalt, Recht, Verfassung, Stadtreform, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft*. 2te Aufl., Böhlau Verlag, 2014, S. 745

²¹⁷ Подаляк Н. *Могутня Ганза. Комерційний простір, міське життя і дипломатія XII – XVIII століть*. Темпора, 2009, С.125

єврейського майна: «Ми, Людвіг милістю Божею Римський імператор ... Ульріху [фон Хохштетена – прим. Р.А.] ... відправили ... майно євреїв Аугсбурга, яке вони по собі лишили, віддали і приписали місту ... він це саме майно має і може купити, передати і купити за пфенінги».²¹⁸

У 1350 р. король Карл IV надав місту право знову приймати євреїв на свою територію протягом 12 років з можливістю стягувати з них щорічні відсотки та податки в обмін на гарантії захисту, надані правителем. До того, як минув зазначений термін, імператор у 1359 р. продовжив його дію ще на 20 років від закінчення першого періоду.²¹⁹ Поступово кількість єврейського населення в місті зростала: у 1355 р. в податкових книгах було зафіксовано 18 єврейських сімей, у 1356 р. – 23, 1368 р. їх кількість становила 40 сімей, а з 1382 р. – 46 сімей. Станом на 1385 р. в Аугсбурзі проживало близько 200 євреїв.²²⁰ Якщо брати за основу статистичні дані пізньосередньовічних німецьких міст, які наводить німецька дослідниця Е. Еннен, населення Аугсбурга станом на XIV ст. становило близько 10 тис. осіб.²²¹ Відповідно кількість єврейського населення у Аугсбурзі на 1385 р. складало близько 2%.

У 1361 р. зустрічається лист Карла IV про те, що притягнути до відповідальності або починати судове провадження проти представників єврейської громади м. Аугсбург може лише місцевий фогт: «...ми всім євреям нашим та імперським камеркнехтам ... даруємо цим листом особливий привілей ... ніхто із будь яких інших суддів не повинен викликати або звинувачувати [євреїв] поза містом Аугсбург, окрім тільки за винятком самого нашого і імперського фогта Аугсбурга ...».²²² У випадку звернення до іншого судді та порушення цього наказу

²¹⁸ Meyer, Christian, Herausgeber. König Karl IV. befiehlt dem Rathe und den Bürgern der Stadt Augsburg, seinem Schenken Ulrich von Hochstetten bei der Aufhebung des ihm angewiesenen Judenguts in aller Weise behilflich zu sein. 1348, 6. Dezember *Urkundenbuch der Stadt Augsburg. Die Urkunden vom Jahre 1347-1399*. Bd. 2., Lampart und Comp., 1878., S. 18

²¹⁹ Hegel, Karl, Herausgeber. Die Forderungen K.Karl IV. und Wenzel's an der Stadt Augsburg der Jude wegn. *Die Chroniken der schwäbischen Städte. Augsburg*. Bd. 1., Verlag von G. Hirzel, S. 166

²²⁰ Steinthal F. Unter Karl IV. *Geschichte der Augsburger Juden im Mittelalter*. Ebering, 1911. <http://www.lexikus.de/bibliothek/Geschichte-der-Augsburger-Juden-im-Mittelalter/Aeussere-Geschichte-der-Juden-in-Augsburg/Unter-Karl-IV>

²²¹ Ennen E. *Die europäische Stadt des Mittelalters*. Vandenhoeck und Ruprecht, 1987, S. 226

²²² Meyer, Christian, Herausgeber. Kaiser Karl IV, verleiht den in der Stadt Augsburg wohnenden Juden die Gnade, dass sie nur vor dem Reichsvogt in der Stadt belangt werden dürfen. 1361, 25. Januar. *Urkundenbuch der Stadt Augsburg. Die Urkunden vom Jahre 1347-1399*. Bd. 2., Lampart und Comp., 1878., S.94

« ... це [рішення – прим. Р.А.] має стати повністю недійсним і неіснуючим і не повинно також завдати жодної шкоди тим самим євреям ...». ²²³

Конкретна тривалість дії цього указу не зазначається, але згадується: «Ця наша милість повинна настільки довго бути і силу мати, наскільки зазначають листи, що ми давали тим самим бюргерам Аугсбурга від євреїв раніше проти того ж самого». ²²⁴ Ймовірно, подібні факти суду над представниками єврейської громади зустрічалися й раніше і сприймалися королем в якості зазіхання на його право вищої юрисдикції над аугсбурзькою іудейською громадою.

Впродовж XIV ст. Аугсбург здійснював спроби закріпити за собою право на керування єврейською громадою в обхід королівській владі, зокрема після отримання привілею Карла IV у 1353 р. Перш ніж повністю скористатися цим правом, потрібно було виплатити компенсацію тим, кому раніше були надані права збирати податки з аугсбурзьких євреїв. Місту потрібно було викупити ці права, передані Петеру фон Хохенеку в 1330 р. і які його сини Андреас, Бертольд і Ганс фон Хохенеки успадкували від нього. Процес купівлі відбувся у 1364 р. ²²⁵

У результаті цих подій місто вважало, що отримало виняткове право на податки, сплачувані єврейським населенням. Король сприйняв це як претензії на своє верховенство над єврейським населенням. Іншою причиною таких дій з боку короля скоріше за все стало зазіхання на його право або право його наступників знімати чи передавати своїм підданим обов'язок стягнення податків зі своїх «камеркнехтів». ²²⁶

Аугсбурзька рада виступила проти імператорського прохання, заборонила покидати єврейському населенню місто, доки суперечка не буде вирішена, а також змусила їх присягнути місту. У 1373 р., правитель видав листи з наказом

²²³ Meyer, Christian, Herausgeber. Kaiser Karl IV, verleiht den in der Stadt Augsburg wohnenden Juden die Gnade, dass sie nur vor dem Reichsvogt in der Stadt belangt werden dürfen. 1361, 25. Januar. *Urkundenbuch der Stadt Augsburg. Die Urkunden vom Jahre 1347-1399*. Bd. 2., Lampart und Comp., 1878., S.95

²²⁴ Ibid., S.95

²²⁵ Steinthal F. Unter Karl IV. *Geschichte der Augsburger Juden im Mittelalter*. Ebering, 1911. <http://www.lexikus.de/bibliothek/Geschichte-der-Augsburger-Juden-im-Mittelalter/Aeussere-Geschichte-der-Juden-in-Augsburg/Unter-Karl-IV>

²²⁶ Steinthal F. Unter Karl IV. *Geschichte der Augsburger Juden im Mittelalter*. Ebering, 1911. <http://www.lexikus.de/bibliothek/Geschichte-der-Augsburger-Juden-im-Mittelalter/Aeussere-Geschichte-der-Juden-in-Augsburg/Unter-Karl-IV>

оштрафувати та покарати місто. Після відповідних виплат, він помилював аугсбурзьких бюргерів, проте наступного року єврейська громада була вигнана із міста. Згодом отримала можливість повернутися.²²⁷

До нового конфлікту призвело списання королем боргу єврейської громади в 1390 р. Місто відмовилося передавати частину списаних боргів королівській палаті, на що у відповідь королівські чиновники спробували конфіскувати майно місцевих купців. В результаті голова уряду Баварії (пізніше також ландфогт у Швабії) Борсібой фон Свінар подав від імені короля позов проти міста до королівського магістрату у Празі. Відповідно до рішення суд заборонив чіпати майно міських купців: «... ми постановляємо вищезазначеному пану Борсібою ... у володіння вищеописаного майна всіх ... не брати, як було приписано».²²⁸

При цьому місто, ймовірно, сплатило вищезазначену суму королівській адміністрації, і в 1392 р. отримало привілеї від королівського двору приймати ще 12 років єврейське населення, а також віддавати королю частину від податку єврейської громади.²²⁹

Наприкінці XIV – на початку XV ст. змінюється правовий статус єврейського населення всередині міста. Єврейська громада ставала менш мобільною, а протиставлення її міському населенню дедалі більше поглиблювалося. У XIII-XIV ст. набуття громадянства всередині м. Аугсбург здійснювалося за допомогою механізму гарантування захисту і права проживання шляхом набуття громадянства або через документально підтверджену угоду про прийом до громадянства. Останній пункт підходив для єврейського населення, яке періодично змінювало місце проживання і мало змогу набути основні права і свободи громадянина міста, при цьому залишаючись мобільним. Проте, постанови міської ради від 1397 р. і

²²⁷ Hegel, Karl, Herausgeber. Die Forderungen K.Karl IV. und Wenzel's an der Stadt Augsburg der Jude wegn. *Die Chroniken der schwäbischen Städte. Augsburg*. Bd. 1., Verlag von G. Hirzel, S. 167

²²⁸ Hegel, Karl, Herausgeber. Urtheil des königlichen Hofgerichts in Sache Borsibois von Swinar gegen die Stadt Augsburg. Prag, 1392, Mai 3 / *Die Chroniken der schwäbischen Städte. Augsburg*. Bd. 1., Verlag von G. Hirzel., S. 170

²²⁹ Hegel, Karl, Herausgeber. Die Forderungen K.Karl IV. und Wenzel's an der Stadt Augsburg der Jude wegn. *Die Chroniken der schwäbischen Städte. Augsburg*. Bd. 1., Verlag von G. Hirzel, S. 171

1419 р., які наголошували на обов'язковому громадянстві всередині міста, вплинули на мобільність єврейського населення.²³⁰

Відомо щонайменше два випадки до 1350 р., коли євреїв виганяли з міста Аугсбург або застосовували тілесні покарання, які швидше за все були накладені міською радою за погодженням з єврейським судом. У 1347 р. власник єврейської винної таверни Самуїл і його сім'я були довічно вигнані з міста. У випадку їх незаконного повернення рада погрожувала їм ув'язненням відповідно до рішення ради та єврейської громади.²³¹

У 1348 р. Ісаак, єврей, мав виїхати з міста за велінням міської громади після того, як йому викололи очі за невизначений злочин. В разі повернення до Аугсбурга його мали втопити у мішку. Хоча згадки про участь у цих справах єврейського суду немає, проте є співпраця між євреями та міською громадою. Єврейські органи управління повинні були забезпечити визнання їх авторитету та убезпечити общину від вигнання (особливо впливових і заможних членів громади). Крім того, вони прагнули обмежити вплив міської громади на їхні внутрішні справи.²³²

Аугсбург остаточно визнав за королем право стягнення податків із єврейського населення у XV ст. У випадках спроб і претензій до єврейського населення з боку місцевих князів міська рада посилялася на привілеї, надані Аугсбургу королем. Так, пфальцграф Йоханн фон Ноймаркт, який вів війну проти Чехії в 1404-1405 рр., почав вимагати із єврейського населення німецьких міст, в тому числі й Аугсбурга, стягнення податків на свою користь для ведення бойових дій. Рада міста оскаржила його наказ, посиляючись на «Свободи та послання», які надав їм імператор: «... він сам йде проти «Свобод та послань», в яких євреї, «що знаходяться на нашій території та є нашими бюргерами» через декілька років, «все ще частково залишаються на цій території», будуть захищені від втручання

²³⁰ Hirsch H. «Juden in Augsburg». *Stadtlexicon Augsburg*. <https://www.wissner.com/stadtlexikon-augsburg/aufsaeetze-zur-stadtgeschichte/73-juden-in-augsburg>

²³¹ Maier G. *Juden und Christen in den Kathedralstädten Augsburg, Regensburg, Salzburg und Passau während der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts*. Universität Trier. 2013. https://ubt.opus.hbz-nrw.de/opus45-ubtr/frontdoor/deliver/index/docId/663/file/Dissertation_Gregor_Maier.pdf

²³² Ibid., P. 94.

сторонньої особи. Тільки місто впродовж цього часу мало право їх обкладати податками».²³³

У цей же період посилюється регламентація соціального становища євреїв, яка корелювалася із відносинами між містом та королівською владою. З'являються згадки про сегрегацію єврейського населення, в результаті якого кожного учасника іудейської громади змушували носити спеціальну помітку. Про це свідчить впровадження спеціальних позначень для цього населення. Так, 21 квітня 1432 р. міська рада Аугсбурга звернулася до короля Сигізмунда Люксембурга (1410-1437 рр.), який сповістив їх про свою коронацію в Італії 25 листопада 1431 р., з листом подяки та привітань, до яких було додано «*zedula inclusa*» («доданий лист»), де місто просило надати право позначати єврейське населення. Подібний лист такого ж змісту надійшов канцлеру Каспару Шліку 22 квітня цього ж року.²³⁴

У додатку йдеться про те, що «... іудейство, яке проживає у нашому місті, прикрашають і носять настільки відкритий одяг і священницьке [скоріше за все йдеться про «подібне до священницького» – прим Р.А.] облачення, що за звичайними і особливими рухами, які ви не зовсім розпізнаєте, їх привітаєте як священників, знімаючи капелюхи і ковпаки, і уклонитесь та іншу честь виявите, відповідно [про це – прим. Р.А.] до нас багато слів доходять і нас також взагалі дуже турбують...».²³⁵

Описи акцентували увагу на схожості одягу євреїв із одягом священників, щоб більше підкреслити ситуацію, яка склалася у кафедральному місті і потребу певного «відділення» єврейського населення від спільноти бюргерства. Німецький дослідник К. Йорг слушно наголошує, що скоріше за все подібні аргументи вже були відомі королю і повинні були вплинути на його рішення стосовно пропозиції Аугсбурга. Детальний опис «неправомірних» дій євреїв давав можливість

²³³ Hegel, Karl, Herausgeber. Die Augsburger Juden im 15. Jahrhundert Bd. 2. *Die Chroniken der schwäbischen Städte. Augsburg.*, S. 372

²³⁴ Ibid., S. 374

²³⁵ Hegel, Karl, Herausgeber. Beilage III. 375 (Brief. III Bl. 175b Nr. 765.). Die Augsburger Juden im 15. Jahrhundert. *Die Chroniken der schwäbischen Städte. Augsburg.* Bd. 2., Verlag von G. Hirzel, 1866, S. 375

правителю або королівській канцелярії забезпечити Аугсбург бажаними привілеями.²³⁶

Лист засвідчує, що практика подібного «маркування» єврейського населення вже була широко розповсюджена по всій території держави: «... вони [євреї – прим. Р.А.] в багатьох кінцях і великій кількості земель, як ми чули, є помічені й позначені ...».²³⁷

Відповідно місто просить короля видати спеціальне позначення для цієї групи населення: «...просимо ми Вашу королівську могутність ... через ваш королівський лист – послання порекомендувати нам зробити позначеним знаком на їхньому одязі єврейське населення, яке проживає в нашому місті».²³⁸

К. Йорг наголошує, що лист до короля свідчить про визнання самим м. Аугсбургом королівських претензій на регулювання становища євреїв всередині міста. Відповідні посилення існували з огляду на статус євреїв як королівських слуг. Король Сигізмунд намагався посилити королівську владу над єврейським населенням, а також використати ці права із фінансовою метою, зокрема отримання потенційних позик.²³⁹ Тому спершу Сигізмунд проігнорував прохання Аугсбурзької ради.

Лише після низки звернень до короля 23 вересня 1434 р. були все ж таки введені позначки для єврейського населення, що стало початком подальших заходів, направлених на послаблення соціального становища єврейського населення в місті. Так, у 1436 р. було скасовано так званий єврейський суд, який засідав у синагозі і був вирішальним у суперечках між християнами та євреями. Його замінив комітет, який збирався у мерії і складався виключно з християн. 7 липня 1438 р. рада прийняла рішення про вигнання аугсбурзьких євреїв з міста

²³⁶ Jörg K. «Reformdiskussion und Abgrenzung. Christen und Juden in Augsburg zur Zeit des Basler Konzils». *Integration und Desintegration der Kulturen im europäischen Mittelalter*. Hrsgg. M. Borgolte, J. Dücker, M. Müllerburg, B. Schneidmüller, Akademie Verlag, 2011, S. 71

²³⁷ Hegel, Karl, Herausgeber. Beilage III. 375 (Brief. III Bl. 175b Nr. 765.). Die Augsburger Juden im 15. Jahrhundert. *Die Chroniken der schwäbischen Städte. Augsburg*. Bd. 2., Verlag von G. Hirzel, 1866, S. 375

²³⁸ Ibid., S. 375

²³⁹ Jörg K. «Reformdiskussion und Abgrenzung. Christen und Juden in Augsburg zur Zeit des Basler Konzils». *Integration und Desintegration der Kulturen im europäischen Mittelalter*. Hrsgg. M. Borgolte, J. Dücker, M. Müllerburg, B. Schneidmüller, Akademie Verlag, 2011, S.71

терміном до літа 1440 р.²⁴⁰ Проте назад до міста до кінця XV ст. вони більше не повернулися.

Наприкінці XV ст. в Німеччині починається процес формування сільського єврейства, а також масове вигнання єврейського населення. Німецький дослідник Дж. Баттенберг стверджує, що між цими двома процесами немає чіткого причинно-наслідкового лінійного зв'язку. Він наводить дві причини, що відкидають прямий зв'язок між двома цими процесами. Перший полягає в тому, що вигнання із міст у цей період не було всеосяжним. Зокрема у двох вільних містах центрального Рейну – Вормсі та Шпеєрі, а також Франкфурті-на-Майні, Фрідберзі, Гельнхаузені й Ветцлар, у імперському місті Вімпфені, у двох імперських містах пфальц-верхньорейнського регіону Гагенау та Ландау. Частину єврейського населення було вигнано із міст лише через те, що цей процес ширився усією землею, зокрема з Верхньої та Нижньої Баварії у 1442 та 1450 рр. і з території Пфальц-Нойбурга в 1500 та 1553 рр.²⁴¹ Іншим фактором слугувало переселення євреїв на початку XVI ст. до міст, де до цього не було іудейської общини, зокрема, у таких торговельних і комерційних на зразок Гамбурга, Емдена, Нордена тощо.²⁴²

Становище євреїв у добу пізнього середньовіччя ускладнилося із появою цехів, що боролися за знищення конкуренції та сувору регламентацію устрою праці. До того ж частина торгової верхівки вбачала в них своїх суперників. В XIV ст. вже стали поширеними погроми: «В тому ж році [1384 р.-прим. Р.А.] деякі нердлінгенські бюргери влаштували побиття євреїв без відома та згоди ради ... Вони [посли – прим. Р.А.] просили дозволу передати в Ульм все те, що їм вдалося забрати у євреїв, — письмові зобов'язання, гроші та віддані під заставу речі».²⁴³

Євреї мали брати участь в міському ополченні, часто виконували важкі роботи, пожвавлювали торгово-економічний розвиток, що без них приходив в

²⁴⁰ Ibid., S.71

²⁴¹ Battenberg J.F. «Aus der Stadt auf das Land? Zur Vertreibung und Neuansiedlung der Juden im Heiligen Römischen Reich». *Jüdisches Leben auf dem Lande: Studien zur deutsch-jüdischen Geschichte*. Hrsg. von M.Richarz, R.Rürup, Mohr Siebeck, 1997, S.10

²⁴² Battenberg J.F. «Aus der Stadt auf das Land? Zur Vertreibung und Neuansiedlung der Juden im Heiligen Römischen Reich». *Jüdisches Leben auf dem Lande: Studien zur deutsch-jüdischen Geschichte*. Hrsg. von M.Richarz, R.Rürup, Mohr Siebeck, 1997, S.12

²⁴³ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Жалобы Нюрнберга на союзные города от 1381 – 1387 гг. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцгиз, 1936, С. 158

занепад. Тому їх присутність була більш вигідною патриціям на території міста, ніж за його межами. Витіснення іудеїв із ремесла, торгівлі та сільського господарства призвело до того, що вони почали займатися лихварством. Даний вид занять регламентувався цехами: «Євреї не мають права давати позику на необроблене сукно, якщо вони не впевнилися в тому, що сукно належить тому, хто його віддав під позику».²⁴⁴

Обмеження стосувалися не тільки національного, але і конфесійного становища. Так, під час купівлі-продажу будь-якої нерухомості перевага надавалася християнину: «Рада не має допускати того, щоб єврей або єврейка або хто-небудь за їхнім дорученням були конкурентами християнина при купівлі нерухомості, проте їм [євреям – прим. Р. А.] дозволяється конкурувати один з одним, якщо на це є згода всіх рад».²⁴⁵

Часто траплялися випадки, коли місцеві князі мали претензії до єврейського населення міст. Якщо їхні вимоги розходилися із інтересами міста, то останнє ставало на захист свого населення. Так, пфальцграф Й. фон Роймаркт виступив проти єврейського населення багатьох німецьких міст, в тому числі й Аугсбурга, та став вимагати «податки та допомогу, яку він, можливо, хотів отримати через війну із Бехамом...». Проте рада вимушена були оскаржити такий наказ. Міста, єврейське населення в них мали права закріплені самим імператором. Рада заявила: «... він сам йде проти «Свобод та послань», в яких євреї, «що знаходяться на нашій території та є нашими бюргерами» й, через декілька років, «все ще частково залишаються на цій території», будуть захищені від втручання сторонньої особи. Тільки місто впродовж цього часу має право їх обкладати податками». Подібне право було надано м. Констанц 11 липня 1415 р. Сигізмундом (Зігмундом) І Люксембургом, а вже потім і м. Аугсбург, на 12 років.²⁴⁶

²⁴⁴ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Из устава франкфуртских сукноделов 9 марта 1377 г. С позднейшими дополнениями *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз, 1936, С. 39

²⁴⁵ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Устав о присяге патрициата в Кельне 5 марта 1341 г. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз, 1936, С. 115

²⁴⁶ Hegel, Karl, Herausgeber. *Die Chroniken der schwäbischen Städte. Augsburg.* Bd. 1., Verlag von G. Hirzel, S. 372.

Численною етнічною групою, що проживала на територіях пізньосередньовічних німецьких міст були слов'яни.

У XII-XIII ст. основною територією населення слов'ян були маркграфство Бранденбурзьке, Лужиця, Мейссен, Мекленбурзьке та Голштейнське графство. Вони також населяли Західну Померанію, за яку Священна Римська Імперія та Королівство Польське вели суперечки. На цих територіях розпочалася колонізація та асиміляція німцями більшості слов'янського населення.²⁴⁷

Німецький дослідник Г. Шлімперт, досліджуючи наявність слов'янських персональних імен на території Німеччини, окреслив такі території, як регіони Померанії, Тюрінгії, Саксонії-Ангальт, Саксонії, Мекленбурга та провінцію Бранденбург. Персональні слов'янські імена на цих територіях були приналежні до полабослов'янських та старолужицькій мов. Станом на XIV ст. на території о. Рюген із моменту його передання у володіння Померанським князем із 1352 р. до 1400 р. засвідчено бл. 300 слов'янських імен, а у районі Ростока та Штральзунда виявлено 400 імен. Дослідник приходять до висновку, що принаймні до першої половини XIV ст. ці території повинні були бути ще сильно заселені слов'янами.²⁴⁸

На інших територіях марки Бранденбург, окрім Демміна, окремих територій Полабопомор'я та Барніма, який був мало заселений слов'янами, нараховано близько 70 слов'янських імен, що може свідчити про стрімку германізацію та асиміляцію цієї етнічної категорії населення.²⁴⁹

У добу пізнього середньовіччя частка слов'янського населення все ще залишалася значною на території імперії, зокрема й німецьких містах. Ця етнічна категорія, як й інші народи, була відокремлена у правах на відміну від місцевих жителів німецького походження. Так, у XV ст. шевці м. Бад-Фраєнвальде могли приймати до себе тільки тих, хто «народився від німецької мови». Однією із причин таких заходів, на думку німецького дослідника В. Шіха було те, що на східному

²⁴⁷ Дворнік Ф. Слов'яни в Європейській історії та цивілізації. Пер. з англ. В. Верлока та ін., Дух і Літера, 2000, с. 11

²⁴⁸ Schlimpert G. «Slawische Personennamen in mittelalterlichen Quellen zur deutschen Geschichte». *Deutsch-Slawische Forschungen zur Namenkunde und Siedlungsgeschichte*. Hrsg. von Historische Kommission Berlin. Akademie-Verlag, 1978, S. 173

²⁴⁹ Ibidem, S. 174

краї Фраєнвальдської улоговини (або Одербруху) розташовувалися слов'янські поселення («*villae slavicae*»).

²⁵⁰

Подібні формулювання зустрічалися й у Люнебурзі у 1350-х рр. За статутом крамарів, кожен, хто хотів бути прийнятим до гільдії, мав довести своїм свідомством про народження або свідкам, що він є німцем, а не «вендом». Інші цехи висунули аналогічні вимоги близько 1400-го року. Згодом ця формула стала поширеною практично у кожній гільдії міста.

²⁵¹

Письмові свідомства для іноземців стали поширеними із середини XIV ст. Постанова шверинських ткачів вовни 1372 р. мала аналогічне правило стосовно прийому до своєї гільдії. Такі обмеження були встановлені в усьому регіоні земель герцога Мекленбурзького. Аналогічні правила існували й у Любеку. Подібна практика стала поширена у східній частині Саксонського регіону. На Брандербурзьку марку вона розповсюдилася у XV-XVI ст.

²⁵²

Пізньосередньовічні німецькі міста населяли італійці. Частіше вони зустрічаються на німецьких територіях на захід від Рейну, у східній частині їхня присутність менш помітна.

²⁵³

Купці із м. Асті розселилися на території м. Кельн до 1296 р., а також на інших територіях Нижнього та Середнього Рейну. Кельн був зосереджений на торгівлі із такими італійськими містами, як Венеція, Лукка та Мілан, та був важливим пунктом на шляху до Брюгге, куди прямували й італійські купці. Відповідно частина із італійців переїжджала до цього міста, зокрема з метою економічної міграції. Разом із єврейським населенням вони займалися лихварством та банківською справою. Водночас протягом XIV ст. вони були задіяні у міжнародних фінансових та платіжних операціях, зокрема між рейнськими містами та папською курією. Для грошових переказів курії та громади були створені італійські банкові

²⁵⁰ Schich W. *Wirtschaft und Kulturlandschaft: Gesammelte Beiträge 1977 bis 1999 zur Geschichte der Zisterzienser und der «Germania Slavica»*. 1. Aufl., Berliner Wissenschafts-Verlag, 2007, S. 412

²⁵¹ Ibidem, S. 412

²⁵² Ibidem, S. 412

²⁵³ Esch A. «Viele Loyalitäten, eine Identität: Italienische Kaufmannskolonien im spätmittelalterlichen Europa». *Historische Zeitschrift*, Vol. 254, 1992, S. 595

системи у Констанцькому (1414-1418) і Базельському (1431-1437/48) соборах, де у відповідних містах оселилася частина італійців.²⁵⁴

У 1358 р. король Карл IV затвердив право збирати податки із «ломбардців», як і з євреїв, в якості привілею його двору та самого правителя.²⁵⁵

Однією із причин появи італійців у Любеку стала потреба покращення фінансових практик, а італійці, особливо Папської Церкви, розглядали ці території як шлях здійснення вексельних операцій із півночі на південь. Проте основне посередництво між італійцями та Любеком здійснював Нюрнберг. Безпосередні поселення італійців у Любеку не були такими поширеними. У XIV ст. в Любеку з'являється перша флорентійська компанія «Alberti Nuovi», однак її власники – сім'я Альберті здійснювала керівництво нею із Брюгге.²⁵⁶

У ганзейських джерелах купець Герардо Буері зазначався під іменами «Герхард де Боеріс» («Gerhard de Boeris») або «Герхард де Вален» («Gerhardus de Walen»). У 1410 р. Герардо Буері приєднався до відкриття банку як партнер Лодовіко Балоні – вихідця із Перуджи.²⁵⁷

Банк Герардо Буері працював поряд із міським банком в Любеку, заснованим в 1421 р. Італієць жив на території міста з 1413 р. до самої смерті, підтримував фінансові стосунки із Базелем, Падуюю, Римом та іншими містами.²⁵⁸

Відомі факти надання їм привілеїв з боку клерикальної влади. Так, у 1307 р. Архієпископ Генріх Кельнський дозволив проводити тайнства, особливо поховальні для «ломбардців», за умови їх покаяння на смертному одрі та компенсації за будь-яке придбане неправомірно майно (ця умова не фігурує у наступних документах).²⁵⁹ У 1356 р. та 1363 р. архієпископ Герлах Майнцький

²⁵⁴ Fouquet G. «Ein Italiener in Lübeck: Der Florentiner Gerardo Bueri (1449)». *Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde*, Vol. 78, 1998, S. 190

²⁵⁵ Schneider F. «Various Ethnic and Religious Groups in Medieval German Towns? Some Evidence and Reflections». *Segregation – Integration – Assimilation: Religious and Ethnic Groups in the Medieval Towns of Central and Eastern Europe*. Ed. by D. Keene, B. Nagy, K. Szende. Routledge Taylor and Francis Group, 2009, P 19

²⁵⁶ Fouquet G. «Ein Italiener in Lübeck: Der Florentiner Gerardo Bueri (1449)». *Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde*, Vol. 78, 1998, S. 194

²⁵⁷ Fouquet G. «Ein Italiener in Lübeck: Der Florentiner Gerardo Bueri (1449)». *Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde*, Vol. 78, 1998, S. 187

²⁵⁸ Heil B. *Die deutschen Städte und Bürger im Mittelalter*. Weltbild, 1903, 152 S.

²⁵⁹ Schneider F. «Various Ethnic and Religious Groups in Medieval German Towns? Some Evidence and Reflections». *Segregation – Integration – Assimilation: Religious and Ethnic Groups in the Medieval Towns of Central and Eastern Europe*. Ed. by D. Keene, B. Nagy, K. Szende. Routledge Taylor and Francis Group, 2009, P. 19

надав деяким італійцям ряд привілеїв, зокрема й право християнського поховання.²⁶⁰

Такі дозволи були пов'язані із тим, що лихварство вважалося смертельним гріхом, відповідно спілкування із ними також вважалося порушенням християнських норм. Тому місто, в якому вони мешкали, відмовляло у похованні таким особам, а італійська громада проживала разом. Відповідний дозвіл міг надати лише єпископ.²⁶¹

Отже, основний етнічний склад німецьких міст XIV-XV ст. складало германське населення. Воно мало пріоритетне становище, можливість обрання до міської ради, отримання професії та роботи у цехах та інший ряд привілеїв.

До етнічного складу негерманського населення пізньосередньовічних німецьких міст XIV-XV ст. входили євреї, слов'яни, французи та італійці. Кількість єврейських поселень у XIV ст. збільшувалася, незважаючи на численні періодичні погроми та епідемії. Основу єврейських громад складали великі осередки таких міст як Аугсбург, Вормс, Шпеєр, Майнц, Ульм тощо.

Слов'янське населення пізньосередньовічних німецьких міст розселялося територіями маркграфства Бранденбурзьке, Лужиця, Мейссен, Мекленбурзьке та Голштейнського графства. У пізньосередньовічних німецьких містах, як й інші іноземці, вони не мали права займати керівні посади. Також інші етнічні групи репрезентували італійці та французи, основним заняттям яких була банківська справа і торгівля.

2.3. Макродемографічні процеси у містах Німеччини XIV-XV ст.

Під час розрахунку статистичних даних стосовно кількості населення німецьких міст XIV-XV ст. використовувалася основна класифікацію німецької дослідниці Е. Енен, яка виділила наступні критерії. До великих міст пізньосередньовічної Німеччини вона віднесла населені пункти, в яких мешкали

²⁶⁰Ibidem, P. 19

²⁶¹Ibidem, P. 20

16-25 тис. осіб, середні вміщували у собі 8-10 тис. осіб, а найменші населяли від 500 до 5 тис. бюргерів.²⁶²

В Німеччині XIV-XV століття населення середньостатистичного найбільшого міста не перевищувало 25 тис. осіб. Така кількість була притаманна осередкам економічного та політичного життя країни. Так, м. Ульм нараховувало 20 тис. чоловік, м. Нюрнберг (в 1449 р.) – 20 тис. 165 ос., Страсбург – близько 20 тис. ос., а Любек – 22-23 тис.ос. Одним із найбільших і густонаселених міст був Кельн, який у період свого розквіту XIII-XIV ст. нараховував майже 40 тис. Мури міста почали зводити з 1180 р., а площа сягала 400 гектарів. Іншим великим містом на південний захід від Кельна був Метц, який на 1325 р. нараховував близько 25 тис. мешканців, а також залишався найбільшим містом в районі річки Мозель. До числа найбільших міст також можна зарахувати Вюрцбург та Ерфурт, чисельність населення яких становила близько 18,5 тис. осіб у 1493 р.²⁶³

У Нюрнберзі під час Першої маркграфської війни (1449-1450 рр.) із маркграфом Альбрехтом Брандербурзьким муніципальною радою було доручено скласти список населення міста, щоб дізнатися, на скільки може вистачити запасів їжі для його жителів (серед яких були й мешканці сільських територій, що переселилися у місто подалі від бойових дій). Роботою займався один із членів міської ради Ерхарт Шюрстаб, який доручив опитати населення кожному із інтендантів (Viertelsmeister) 8-ми кварталів міста, а потім скомпілював цей матеріал. Результати були вміщені у міських «Положеннях» із запобіжними заходами, прийнятими радою міста під час війни. Опитування 1449 р. показали, що основна кількість безпосередньо громадян із їхніми родинами нараховувала близько 17 583 тис. ос., 1 978 ос. не були бюргерами цього міста, духовенство та слуги разом складали 446 осіб, а єврейська громада нараховувала 150 мешканців міста.²⁶⁴

²⁶² Ennen E. *Die europäische Stadt des Mittelalters*. Vandenhoeck und Ruprecht, 1987, S. 226

²⁶³ Ennen E. *Die europäische Stadt des Mittelalters*. Vandenhoeck und Ruprecht, 1987, S. 226

²⁶⁴ Bücher K. *Die Bevölkerung von Frankfurt am Main im 14. und 15. Jahrhundert: sozialstatistische Studien*. Bd. 1. Verlag der H. Laupp'schen Buchhandlung, 1886, S.35

Гослар, Сцест і Мюнстер перевищили цифру у 10 тис. осіб. Від 10 тис. до 18 тис. осіб коливалося населення таких міст, як Росток, Брауншвейг і Люнебург. На півночі Німеччини у добу пізнього середньовіччя найбільшим містом був Любек, який нараховував станом на 1400 р. близько 25 тис. жителів. Інші північні міста, такі як Бремен, ймовірно вміщали у собі до 20 тис. осіб, а населення Гамбурга на середину XV ст. коливалося між 16 тис. та 18 тис. мешканців.²⁶⁵

Динаміка зміни населення Гамбурга показує, як за два століття місто перейшло від категорії малонаселеного до великого. На початку XIV ст. у Гамбурзі мешкали 5 тис. осіб, а до середини століття ця кількість подвоїлася. Проте вже після епідемії чуми їхня кількість вже становила 5-6 тис. бюргерів. Вже у 1450 р. населення міста становило 16 тис. осіб, проте нова епідемія чуми та віспи зменшила її до 14 тис. осіб. Різке скорочення чисельності населення вдалося загальмувати за допомогою іммігрантського потоку із Фрісландії, Нідерландів, районів на південь від Ельби та Мекленбурга.²⁶⁶

На відміну від інших міст, де перепис населення міг бути пов'язаний із війною (як у Нюрнберзі) або складенням бюреграми присяги (як у Гамбурзі), в деяких великих населених пунктах пізньосередньовічної Німеччини дослідження демографічних показників ускладнилося невеликою кількістю джерел із даного питання або їх практичною відсутністю. Таким прикладом стало німецьке місто Бремен. Досліджуючи процеси топографічного розширення міста впродовж другої половини XII-XIV ст., німецький дослідник Т.Хіл наводить версію Х.Райнке, який стверджує, що у XIV ст. кількість населення міста коливалася від 10 до 20 тис. мешканців.²⁶⁷

Проте, Т.Хіл, посилаючись на працю Клауса Шварца, зазначає, що подібна інформація може бути сумнівною. Основні дані щодо чисельності жителів м. Бремен, а саме запис у міському реєстрі або т. зв. міській книзі (*Bürgerbuch*) кількості смертей громадян від епідемії чуми 1351 р. (6 966 осіб), які зафіксувала

²⁶⁵ Ennen E. *Die europäische Stadt des Mittelalters*. Vandenhoeck und Ruprecht, 1987, S. 227

²⁶⁶ Krieger M. *Geschichte Hamburgs*. Verlag C.H.Beck, 2006, S. 28

²⁶⁷ Hill T. *Die Stadt und ihr Markt Bremens Umlands- und Außenbeziehungen im Mittelalter (12. - 15. Jahrhundert)*. Franz Steiner Verlag, 2004, S. 63

міська рада, на думку німецького дослідника, можуть не відповідати дійсності, а також слугувати відправним пунктом для обрахування реальної цифри бременських бюргерів. Зазвичай кількість населення вираховується із того факту, що діапазон відсоткового співвідношення загиблих коливається від 30% до 70% від усього населення міста. Проте, К.Шварц стверджує, що дані про смерті були внесені лише у 1366 р., коли місто завоював єпископ Альберт II. При цьому запис був внесений вже після фіксації про прийом нових громадян у 1364 р. Альберт II висунув високі фінансові претензії, а бременська рада вирішила додати цей запис до свого реєстру, щоб відхилити вимоги про сплату значної суми єпископу, посиляючись на важку ситуацію в місті.²⁶⁸

В містах із середньою кількістю населення зазвичай мешкало 8-10 тис. осіб. Яскравими прикладами були Франкфурт-на-Майні (9-10 тис. чол.) та Базель (8-10 тис. чол.). У другій половині XIV ст. Трір через епідемію чуми також долучився до категорії середніх міст, нараховуючи 10 тис. осіб. На початку XIV ст. таку ж кількість населення мали Аугсбург та Ульм. Проте вже на початку XV ст. Аугсбург став найбільш густонаселеним та найбільшим за розміром містом Швабії. До міст середнього розміру також варто віднести Майнц, Везель, Оснабрюк, Емден, Камель, Герлік, Нердлінген, Фрайбург на Брейсгау, Констанц та Шаффгаузен. Економічно активними містами, що відносилися до цієї категорії були Дюрен, Ессен, Марбург, Фрідберг і Буцбах.²⁶⁹

Найменші міста мали населення від 5 тис. до 500 осіб. бюргерів. Близько 90-95% німецьких міст були невеликого розміру і нараховували приблизно 2 тис. мешканців. Вони формувалися в основному на територіях із високою територіальною роздробленістю і, як слушно зазначає німецька дослідниця Е.Еннен, подібні привілейовані міста-замки часто вже не були містами в економічному сенсі цього слова. Яскравими прикладами були Шенекен та Бланкенберг.²⁷⁰

²⁶⁸ Hill T. *Die Stadt und ihr Markt Bremens Umlands- und Außenbeziehungen im Mittelalter (12. - 15. Jahrhundert)*. Franz Steiner Verlag, 2004, S. 63

²⁶⁹ Ennen E. *Die europäische Stadt des Mittelalters*. Vandenhoeck und Ruprecht, 1987, S. 226

²⁷⁰ Ibid., S. 226

Під час дослідження динаміки чисельності населення міст слід також враховувати дані про жінок, дітей, учнів та підмайстрів. Також доволі важко прослідкувати роль в житті середньовічного міста Німеччини гостей міста, членів спеціальних муніципальних комітетів, вільного від податків духовенства тощо.²⁷¹

Отже, у XIV-XV ст. найбільші міста Німеччини нараховували до 25 тис. осіб, найменші – до 500. До найбільших міст відносилися Кельн (40 тис. ос.), Любек (22-23 тис. ос.), Нюрнберг (20 тис. ос.), Ульм (20 тис. ос.) тощо. Середніми містами за кількістю населення були території від 10 до 20 тис. мешканців. Це були такі Франкфурт-на-Майні (9-10 тис. ос.), Базель (8-10 тис. ос.), Майнц, Везель, Оснабрюк тощо. Найменшими містами вважали ті території, які нараховували від 500 до 5 тис. осіб. До них належали зокрема міста Шенкен та Бланкенберг. Динамікою населення «керували» періодичні хвилі епідемій та міграційні процеси. Значні зміни у демографії населення відбувалися під час епідемії чуми 1348-1350 рр., що скоротила кількість населення німецьких міст від 10% до бл. 65 %, а також спричинила міграційні процеси всередині країни.

2.4. Мікродемографічні процеси у пізньосередньовічних німецьких містах

Правова система німецьких міст XIV-XV ст. дозволяла регламентувати сімейне життя у сфері майнових відносин, зокрема укладання шлюбних угод, спільних заповітів, а також регламентацію спадкування.

При успадкуванні відповідно до законодавства Кельна розрізнялося рухоме та нерухоме майно, а також діяли допоміжні права, передбачені цими нормативно-правовими актами у випадку, якщо не було заповіту, спадку чи шлюбної угоди. Після смерті одного з подружньої пари овдовіла особа отримувала усе спільне рухоме майно, а нерухоме відходило до дітей, які залишалися фактичними спадкоємцями. Якщо в живих залишався батько, то він отримував дві третини загального спадку, а нащадки – одну. У протилежному випадку, коли овдовіла

²⁷¹ Ehbrecht W. «Zu Ordnung und Selbstverständnis städtischer Gesellschaft im späten Mittelalter». *Blätter für deutsche Landesgeschichte*, Bd. 110 1974, S. 89.

матір, то вона отримувала одну третину загального спадку, а діти – дві. Якщо пара була бездітною, то спадкоємець отримував усе майно, але розпоряджатися міг лише половиною.²⁷²

До того ж у Кельні існувала можливість для подружжя укласти спільну угоду («*samenvermechnis*»), яка являла собою шлюбний контракт або спільний заповіт. Відповідно до статуту 1437 р. можливості укладання заповіту була однакова – як у жінок, так і чоловіків, а заповіти могли складати черниці та бегінки. Водночас жінка могла виступати виконавицею духівниці. Кількість укладених заповітів жінками була більшою, ніж чоловіками.²⁷³

Зазвичай після смерті одного із подружжя їхнє спільне майно переходило у спадок не до його пари, а до дитини, а за овдовілою особою закріплювався статус одного із батьків, а також потенційного спадкоємця цієї дитини. Тому подружжя, які складали разом заповіти, включали до них спеціальні «захисні» положення, які містили гарантію юридичного захисту для одного із них в разі смерті іншого, а також право на спільне користування майном.²⁷⁴

Під час дослідження статусу жінки у пізньосередньовічних німецьких містах, зокрема й її правоздатності варто звернути увагу на те, що у кожному місті існувала своя специфіка ставлення до гендерного питання. При розгляді цього питання ми поставили акцент на основних найбільших містах Німеччини доби пізнього середньовіччя.

В Аугсбурзі завдяки одруженню із дочкою або вдовою ремісника можна було отримати громадянство і ремісничі права (інший варіант – придбати громадянство). Так сталося з одним із перших засновників роду Фуггерів – Гансом Фуггером, який у 1367 р. одружився на дочці майстра гільдії ткачів Освальда Відольфа Кларою Відольф. Аналогічно до кельнської родини Брайтвішів молоде подружжя жило разом із батьками дружини, у районі Фрауенфорштадт, де близько 80% ткачів

²⁷² Ennen E. *Frauen im Mittelalter*. 6te Aufl., Verlag CH Beck, 1993, S. 157

²⁷³ Ibid., S. 157

²⁷⁴ Ibid., S. 245

мешкали в будинках по 6 або більше сімей, що не сприяло гарним гігієнічним умовам і мало нижчий рівень комфорту, ніж в інших ремісників міста.²⁷⁵

Згодом після смерті Клари Відольф Ганс Фуггер одружився вдруге у 1382 р. на Елізабет Гфаттерманн, доньці багатого члена ради міста, що відігравав важливе значення у гільдії ткачів. В результаті молода пара отримала майно від матері дружини і завдяки чому у 1397 р. родина переїхала до більш комфортного Верхнього міста.²⁷⁶

Елізабет Гфаттерманн-Фуггер пережила чоловіка на 28 років і змогла зберегти майно шляхом успадкування його від чоловіка. Завдяки цьому воно лишилося в родині, а не було розподілене між нащадками Ганса Фуггера. В результаті нащадки Елізабет та Ганса Фуггерів отримали муніципальний будинок та сільські маєтки Буртенбах, Шпакпах і Хюттенфінген.²⁷⁷

У Кельні, у порівнянні з частиною інших міст Німеччини XIV-XV ст., правоздатність жінки була доволі високою. Зазвичай, на суді у Кельні її свідчення враховувалося так само, як і чоловіка. Подібна ситуація стосувалася й питань економічних та торгівельних судових справ. Проте були й випадки, коли ці свідчення могли не прийматися. Так, у 1397 р. Мец відмовився визнавати спроможність Катаріни фон Зіген з Кельна укласти дійсні угоди, тому у Кельні мали підтвердити цю можливість вже на основі її прав у самому прирейнському місті.²⁷⁸

У 1498 р. під час позову Йоганна Ліблара проти громадянина Антверпена, який запропонував йому неякісний шовк, були залучені свідчення представниці шовкової контори. У Кельні цими установами керували майже виключно жінки, тому місто у супровідному листі до Антверпена просило визнати свідчення жінки. Проте згодом надійшла відповідь, що у голландському місті не визнають свідчення жінок.²⁷⁹

²⁷⁵ Schad M. *Die Frauen des Hauses Fugger von der Lilie (15.-17. Jahrhundert)*. J.C.B. Mohr (Pau Siebeck), 1989, S.9

²⁷⁶ Ibid., S.9

²⁷⁷ Ibid., S.9

²⁷⁸ Ennen E. *Frauen im Mittelalter*. 6te Aufl., Verlag CH Beck, 1993, S. 157

²⁷⁹ Ibid., S. 157

Німецька дослідниця Е. Еннен зазначає, що у той час, як в інших містах вирок для жінки міг бути дещо пом'якшений, то у Кельні жінка та чоловік отримували однакове покарання. Якщо конкретизувати, то до жінок у прирейнському місті часто застосовували таке покарання, як заключення у тюрмі, за вбивство наступала смертна кара, також могли бути закопані живцем або втоплені у Рейні.²⁸⁰ У 1487 р. одного із вбивць було страчено через закопання живцем разом із його донькою, яка була співучасницею злочину.²⁸¹

Жінки також могли бути опікунами своїх власних дітей і дітей інших, часто жінка здійснювала це разом з іншими людьми, іноді вона могла опікуватися дітьми сама.²⁸²

Разом зі змінами ставлення до жінки відбувалися й зміни ставлення до дитинства і дитини.

Вікові етапи дитинства виділяє французький історик дитинства Ф. Ар'єс. Він бере за основу класифікацію, яка міститься у латинській компіляції римських авторів, написаній у XIII ст. під назвою «Велика збірка усіляких речей». Дитинство поділяється на 3 етапи: перший вік, «*enfance*», проходив від народження до 7 років; другий – «*pueritia*», від 7 до 14 років; третій – «*adolescence*», від 14 років до 21 року (відповідно до вчення імператора Костянтина VII Порфирогенета (905-959 pp.)) або до 28 чи 30-35 років (відповідно до вчення Ісидора Севільського (бл. 560-бл.636 pp.)). Дитинство закінчувалося тоді, коли людина вже могла сама народжувати дітей.²⁸³

В основі назв цих етапів у добу середніх віків була покладена антична традиція. Вікові категорії цього періоду відрізнялися між собою. Так, давньоримський філософ Луцій Анней Сенека (4 р. до он.е.-65 р. н.е.), характеризуючи основні віхи людського життя, до періодів дитинства відносить вагітність («*puerperium*») та період немовляти («*infantia*»), який триває до 3-х років;

²⁸⁰ Ibid., S. 156

²⁸¹ Ibid., S. 156

²⁸² Ibid., S. 157

²⁸³ Ар'єс Ф. *Ребенок и семейная жизнь при старом порядке*. Пер. с фр. Я.Ю. Старцева при участии В.А. Бабинцева. Издательство Уральского университета, 1999, с. 32

раннє дитинство (до випадання молочних зубів або 8 років) та дозрівання він називає «pueritia» та «pubertas» відповідно, а юність і зрілість мають спільне позначення «inventus». Останні два етапи не мали вікового поділу.²⁸⁴ Латинський християнський ритор Луцій Церцилій Фірма́н Лакта́нцій (240-320 рр.) виділяв три етапи: дитинство, молодість (разом зі зрілістю) та старість.²⁸⁵

Віковий поділ Ісидора Севільського (бл. 560-бл.636 рр.) був наближений до середньовічного уявлення про етапи життя людини: період немовляти тривав до 7 років, юність – до 14 років, наступною була зрілість. Визначення віковому поділу людського життя надавали Фома Аквінський та Фелон Мегарський (у трактаті «Про чотири періоди людського життя» 1265 р.).²⁸⁶

У німецькій історіографії, зокрема й при дослідженні німецьких міст XIV-XV ст., сформувався подібний підхід до стадій розвитку дитинства у добу середньовіччя, який був розроблений Ф. Ар'єсом, Проте він містить більш варіативну інформацію стосовно поділу дитячого віку цього періоду.

Німецький дослідник історії дитинства К. Арнольд бере за основу як одну із основних класифікацій людського віку класифікацію Ісидора Севільського. Німецький вчений зазначає, що у XIII ст. схоластичні енциклопедисти Бартоломей Англікус (1203-1272 рр.) і Вінсент де Бове (1190-1264 рр.) використовували для періодизації античний підхід. Так, Бартоломей Англікус характеризує вік від семи місяців до семи років періодом «прорізання зубів» («dentium plantativa»), який характеризується постійною потребою в догляді.²⁸⁷ У 1256 р. італійський лікар Альодобрандіно де Сієна сформував власний підхід до вікових категорій дитинства: перший етап («infantia») тривав від народження до появи зубів, другий – «dentium plantatura», після появи молочних зубів (до семи років), а третій – «pueritia» – до 14-ти років.²⁸⁸

²⁸⁴ Квас О. «Особливості трактування категорії дитинства в стародавні часи». *Вісник Львівського університету. Педагогіка*, Вип. 25. Ч. 4, 2009, С.322

²⁸⁵ Там само, С.321

²⁸⁶ Там само, С.321

²⁸⁷ Klaus A. «Kindheit im Europäischen Mittelalter». *Zur Sozialgeschichte der Kindheit*. Hrsg. von J. Martin, A. Nitschke, Verlag Karl Alber, 1986, S. 447

²⁸⁸ Ibid., С.447

Історик А. Нітшке, узагальнюючи власні напрацювання, а також роботи інших дослідників історії дитинства, зокрема й К. Арнольда, наголошує на наступних фазах дитинства у добу середньовіччя. Перший етап припадає на період від 6 до 7 років і позначений прямим та сердечним контактом між батьками та дитиною. Другий період дитинства проходить від 7 до 14 років. У цей час батьки віддавали дітей у чужі сім'ї (в основному селяни та знатні особи) та на навчання до монастирських шкіл або приватного вихователя. Саме на цьому етапі вже припиняються фізичні контакти, а дитина має зосередитися на навчанні. Для гри відводилося декілька хвилин на день. Проте, навіть якщо занадто чутливі із них поверталися назад додому, згодом все одно відновлювали своє навчання. Третій етап починається із 14 років, коли дитина вже проживала у середовищі, близькому до майбутньої професійної діяльності. Так, діти купців або тих, хто займався торговельною діяльністю, мусили переїжджати в інші міста. Навчання ремеслу або освоєння різноманітних професій проходило під опікою старших. Часто діти займалися жебрацтвом або заробляли на життя співами.²⁸⁹

Дослідник німецького міста доби середньовіччя Е. Ізенманн також схиляється до періодизації дитинства К. Арнольда та А. Нітшке. Проте він стверджує, що у цей період дітей бачили в усій їхній самостійності та відкидає концепцію Ф. Ар'єса про сприйняття дітей як маленьких дорослих. Віковий поділ, запропонований Е. Ізенманном, дещо відрізняється від концепцій його попередників. Першою віковою категорією він називає «*infantia*» – період, який починався приблизно від появи дитини на цей світ та закінчувався приблизно у 7 років; другою є «*pueritia*», яка наступала із 7 років; а завершальним періодом дорослішання була «*adolescentia*» (між 10 та 15 роками дитини) – означала перехід до дорослого життя. Дослідник наголошує, що професійне становлення та робота дитини починалися раніше, ніж фізичне дорослішання.²⁹⁰

²⁸⁹ Nitschke A. «Beobachtungen zur Kindersterblichkeit im Mittelalter Schwierigkeiten und Möglichkeiten der historischen Forschung». *Anthropologischer Anzeiger*, Jahrg. 47, H. 1, 1989, S.52

²⁹⁰ Isenmann E. *Die deutsche Stadt im Mittelalter 1150-1550: Stadtgestalt, Recht, Verfassung, Stadtrecht, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft*. 2te Aufl., Böhlau Verlag, S. 790

Німецька дослідниця К. Зідель, беручи за основу контекст стосунків «батьки-діти» у середовищі міського суспільства Німеччини доби пізнього середньовіччя, виділяє три фази: перша – процес виховання батьками немовлят, друга – відносини батьків і дітей вже у дорослому віці, а третя – період, коли батьки не можуть піклуватися про себе і турбота про них переходить до інших осіб, зокрема їхніх нащадків.²⁹¹

Джерела та історіографія дитинства у добу середньовіччя дозволяють розглянути ставлення до дитини через призму регламентації процесу пологів, виділення основних функцій акушерок, значення, яке надавалося цим професіям, нагляд за діяльністю людини, яка працює у цій сфері.

Одними із перших правила акушерства («Hebammensordnungen») були видані у 1452 р. в м. Регенсбург. Особливість такої постанови полягає в тому, що вона надає акушеркам можливість діяти відповідно до їх знань і розсуду, зокрема виконати кесаревий розтин померлій породіллі. Останній аспект був включений під впливом церкви і зумовлений необхідністю хрещення дитини, якщо є шанси на те, що вона вижила. Ці правила дають уявлення про існуючі умови роботи акушерок, а також підкреслюють факт того, що саме жінці доручено цю посаду.²⁹²

Особи, що офіційно займалися акушерською діяльністю, не могли працювати без спеціального наглядового органу, який контролював би їхню роботу. Відповідно до постанови ради м. Регенсбург він формувався із так званих «поважних жінок» – жінок-патриціанок, переважно вдів. Подібна практика (ще до видання регенсбурзьких правил із акушерства) існувала й в Нюрнберзі.²⁹³

«Почесні жінки» походили зі знатних родин міста, набиралися на ці посади добровільно та на безоплатній основі. Вони мали бути присутніми під час важких пологів, щоб оцінити вміння та навички акушерок, надавати їм поради або допомогу породіллі, давати лікувальні настоянки. У своїй безпосередній

²⁹¹ Seidel K. *Freunde und Verwandte: Soziale Beziehungen in einer spätmittelalterlichen Stadt*. Campus Verlag, 2009, S. 245

²⁹² Niedermeier H. «Die Regensburger Hebammenordnung von 1452». *Verhandlungen des Historischen Vereins für Oberpfalz und Regensburg*, Bd. 115., Verlag des Historischen Vereins für Oberpfalz und Regensburg, 1975, S. 253

²⁹³ Ibid., S. 257

адміністративній діяльності вони вирішували суперечки між акушерками і несли персональну відповідальність перед радою за дотримання правил, зокрема неприпустимість у акушерській діяльності так званої «магічної медицини» та слідування забобонам.²⁹⁴

Також за діяльністю акушерок наглядали церковні суди (синоди або синодальні суди), які існували в усіх єпархіях і часто закликали до більш пильного нагляду за діяльністю осіб, які приймають пологи. Основними причинами, за які акушерок притягали до відповідальності перед синодальними судами, були порушення вимог акушерської діяльності або її невиконання, пропуск необхідного хрещення чи використання забобонних методів під час пологів. Випадки такої практики часто зустрічаються у південнонімецьких містах, де синодальні суди збиралися декілька разів на рік. Це правило існувало до XV ст.²⁹⁵

Традиції, закріплені ще у Швабському зерцалі («Schwabenspiegel»), залишалися актуальними і для пізнього середньовіччя: життя матері було пріоритетом у порівнянні із життям дитини. Під час пологів акушерки або повитухи, якщо потрібно було обирати між життям дитини чи матері, обирали останню.²⁹⁶

Німецький дослідник К. Арнольд зазначає, що у цей час панують переконання, що дитину повинна вигодовувати сама мати і лише в обґрунтованих виняткових випадках, таких, як медичні приписи, – годувальниця. До послуг останньої зверталися в основному знатні особи або заможні бюргери. До того ж ця особливість була характерна для романських країн, але менше подібних випадків траплялося у германомовних територіях.²⁹⁷

Німецький дослідник О. Ульбріхт виділяє період 1470-1520 рр. як один із важливих етапів зміни ставлення до дитинства у середовищі німецької спільноти, зокрема і бюргерства пізньосередньовічного німецького міста. Причинами стали

²⁹⁴ Ibid., S. 257

²⁹⁵ Ibid., S. 257

²⁹⁶ Opitz C. «Life in the Late Middle Ages». *History of Women in the West: Silences of the Middle Ages*. Vol. 2. Ed. by G. Duby, M. Perrot, pp. 292

²⁹⁷ Klaus A. «Kindheit im Europäischen Mittelalter». *Zur Sozialgeschichte der Kindheit*. Hrsg. von J. Martin, A. Nitschke, Verlag Karl Alber, 1986, S. 451

інтенсивність розвитку міст, подолання сільськогосподарської депресії, пришвидшення зростання населення, а також початок процесів Реформації.²⁹⁸

Усвідомлення ролі дитини у житті батьків також стало інакшим. Концепція О. Ульбріхта полягає в тому, що наприкінці доби пізнього середньовіччя батьки, крім виняткових соціальних та економічних причин, були зацікавлені в утриманні своїх дітей хоча б тому, що хотіли продовження роду, додаткової робочої сили та забезпечення власного життя в старості. Саме ці аспекти, на думку дослідника, стали джерелом позитивного емоційного ставлення до дітей.²⁹⁹

У цей же період поглиблюється контроль за акушерською діяльністю, покращується професійна підготовка, а також вживаються заходи щодо безпеки життя новонароджених, адже доволі часто акушерок звинувачували у недбалості або навіть у навмисному вбивстві новонароджених. Так, у Регенсбурзі (із 1452 р.) та Вюрцбурзі (із 1475 р.) акушерки мали складати присягу, а у Нюрнберзі (із 1463 р.) вони були підпорядковані «почесним жінкам» міста.³⁰⁰ Частіше стали видаватися та вводитися правила із акушерства («Hebammensordnungen»), зокрема в таких міста, як Ульм (із 1491 р.) і Нордлінген (із 1517 р.).³⁰¹

Наприкінці пізнього середньовіччя продовжувалася застосовуватися практика попередніх століть: якщо батьки з економічних або соціальних обставин не мали змоги утримувати новонароджену дитину – її залишали у місті, щоб вона отримала можливість вижити. Тому в південнонімецьких містах було засновано дитячі будинки: у 1471 р. – в Аугсбурзі, у 1473 р. – в Есслінгені і у 1489 р. – в Мюнхені.³⁰² В інших містах, де вони вже потребували додаткового ремонту, їх покращували за рахунок муніципальних коштів і приватних фондів. Так, за фондового сприяння був заснований у 1485 р. Нюрнберзький дитячий будинок, який забезпечував надання освіти із фінансових надходжень від фондів, а з кінця XV ст. почав

²⁹⁸ Ulbricht O. «Der Einstellungswandel zur Kindheit in Deutschland am Ende des Spätmittelalters (ca. 1470 bis ca. 1520)». *Zeitschrift für Historische Forschung*, Vol. 19, №. 2, 1992, S. 161

²⁹⁹ Ulbricht O. «Der Einstellungswandel zur Kindheit in Deutschland am Ende des Spätmittelalters (ca. 1470 bis ca. 1520)». *Zeitschrift für Historische Forschung*, Vol. 19, №. 2, 1992, S. 161

³⁰⁰ Ibid., S. 164

³⁰¹ Ibid., S. 164

³⁰² Ibid., S. 166

піклуватися про хворих сиріт. Нюрнберзька міська рада намагалася залучати дітей із цих установ в якості учнів у майстрів-ремісників.³⁰³

Ймовірно, дитина із 8 років вважалася вже працездатною. Зокрема, інформація зустрічається у Нюрнберзькому статуті про жебраків 1478 р., де зазначалося, що маргінальні верстви населення, що мають дітей, «... яким виповнилося вісім років, які не страждають на хворобу і слабкість, і яким їхні батьки не надали роботи, мають бути записані міськими слугами, щоб можна було спробувати знайти для них роботу тут чи в селі».³⁰⁴

Для багатодітної родині жебраків, де кількість дітей становила 4-5 осіб молодше 7-ми років і лише одна – 8-ми років, могли давати дозвіл на жебракування у місті.³⁰⁵

Таке вікове визначення могло бути пов'язане із думкою, що у 7-14 років статура дитини формується настільки, що можна судити, який вид професії вона може обрати. А. Нітшке стверджує, що подібні свідчення часто зустрічаються у роботах німецького теолога Конрада фон Мегенберга (1309-1374).³⁰⁶ Дослідник пов'язує це із загальним оціночним судженням про людину за її статурою у добу середньовіччя, яке робив зокрема король Фрідріх II (1194-1250), котрий оцінював людей та тварин за конституцією їхнього тіла, або Петро Гібернійський, що дискутував про природу душі, зокрема її відображення у людській зовнішності.³⁰⁷

Дослідниця К. Опітц зазначає: відмова від дітей частіше відбувалася у середовищі бідного міського населення, яке, на відміну від жителів села, мало більше можливості зберегти анонімність. Так, аналізуючи матеріали Базельської хроніки 1499-1503 рр., дослідниця зазначає, що жінки, які хотіли відмовитися від своїх дітей, зазвичай полишали немовлят перед ратхаузом чи лікарнею.

³⁰³ Ibid., S. 166

³⁰⁴ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Нюрнбергский устав о нищих. 1478 год. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцгиз, 1936, С.164

³⁰⁵ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Нюрнбергский устав о нищих. 1478 год. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцгиз, 1936, С.164

³⁰⁶ Klaus A. «Kindheit im Europäischen Mittelalter». *Zur Sozialgeschichte der Kindheit.* Hrsg. von J. Martin, A. Nitschke, Verlag Karl Alber, 1986, S. 224

³⁰⁷ Ibid., S. 224

Покаранням за такі дії було потоплення в Рейні, поховання заживо або спалення на вогнищі. Однак, це часто не зупиняло батьків.³⁰⁸

Місто частково регламентувало важливу на той час для людини подію – хрещення дитини. Так, у поліцейському розпорядженні м. Нюрнберг встановлюється кількість чоловіків та жінок, які мають брати участь у хрещенні дитини: не більше 4-ьох представників обох статей. А також штраф, який накладається у випадку порушення цієї норми: «На хрещення дитини повинні йти не більше, ніж чотири жінки та хрещені матері, а також не більше чоловіків, аніж чотири чоловіки та хрещені батьки».³⁰⁹

Також у м. Нюрнберг у 1327 р. було видано поліцейське розпорядження, яке регулювало питання передачі дітей для так званих «шлюбних справ», (скоріше за все – дитячої проституції), а також покарання за цей вчинок. Постанова наголошує: «... коли хтось, жінка чи чоловік, який комусь свою дитину, чи то сина чи доньку передає для подружніх справ, без батьківського та без материнського слова або не порадившись із родичами, якщо вони [діти – прим. Р.А.] не мають батька чи матері, той повинен десять років перебувати в п'яти милях від міста або ті ж самі десять років ... у в'язниці...».³¹⁰ Насильне викрадення сина або доньки будь-кого із кельнських бюргерів відповідно до духовної юрисдикції каралося стратою.³¹¹

Варто окремо розглянути соціальний статус та правове регулювання у місті дітей, які вважалися «незакононародженими». У нормативно-правових актах вони фігурували як «natürliche Kinder» («рідні діти» або «природні діти»). На думку німецького дослідника Д. Віловайта, народження дитини поза шлюбом стає критерієм обмеження та інструментом виключення та соціального розмежування. При цьому у середовищі патриціїв та лицарства, знаті спостерігалось більш

³⁰⁸ Opitz C. «Life in the Late Middle Ages». *History of Women in the West: Silences of the Middle Ages*. Vol. 2. Ed. by G. Duby, M. Perrot, p. 291

³⁰⁹ Baader, Joseph, Herausgeber. 1. Von der Kindstaufe nehmen. *Nürnberger Polizeioronungen aus dem XIII. bis XV. Jahrhundert*. Gedruckt auf Kosten des litterarischen Vereins nach Beschluss des Ausschudsses von Juni 1861, 1861, S. 59

³¹⁰ Baader, Joseph, Herausgeber. 20. Niemand soll dem andern sein kind entführen zu ehlichen dingen, oder zwei weiber nehmen. *Nürnberger Polizeioronungen aus dem XIII. bis XV. Jahrhundert*. Gedruckt auf Kosten des litterarischen Vereins nach Beschluss des Ausschudsses von Juni 1861, 1861, S. 21

³¹¹ Ennen E. *Frauen im Mittelalter*. 6te Aufl., Verlag CH Beck, 1993, S. 156

спокійне ставлення до дітей, народжених поза шлюбом. Натомість подібна гостра сегрегація спостерігалася у середнього та нижчого бюргерства.³¹²

Дослідник зазначає, що на процеси подібної «класифікації» дітей вплинули такі фактори, як релігія, значне зростання населення у добу пізнього середньовіччя, збільшення соціального розшарування та ієрархії всередині бюргерського суспільства. Водночас до факту народження позашлюбних дітей ставилися більш серйозно, ніж до позашлюбних відносин. На думку Д. Віловайта, це спричинили два фактори: потреба у збереженні майна (зокрема через спадок) всередині сім'ї та забезпечення піклування про членів родини.³¹³

Перераховані вище фактори не можуть повною мірою відобразити усі причини поглиблення відмінностей соціального статусу дітей, народжених поза шлюбом від «законних» спадкоємців. Проте він настановлює на припущення, що соціальне становище і сприйняття таких дітей у середовищі жителів німецького міста XIV-XV ст. варто розглядати окремо, враховуючи специфіку їх соціального статусу.

Дослідник Х. Хофман-Новотні виділяє три категорії дітей, народжених поза шлюбом: діти осіб, у яких формально є дозвіл одружуватися, але вони не проживають у шлюбі, діти одружених осіб, які були зачаті поза шлюбом та діти осіб, що не можуть брати шлюб.³¹⁴

Для цих людей могли бути зачинені двері до потенційного отримання професії ремісника або в деяких випадках навіть до вищої посади у міській раді. Зокрема, у статуті любецьких живописців та склярів 1425 р. є припис стосовно заборони брати в учні незаконнонароджених осіб.³¹⁵ У м. Кельн, після переходу влади у місті до представників цехів, серед перерахованих осіб, які не можуть бути обрані до міської ради, стояли й люди, народжені поза шлюбом: «Ми ухвалюємо, що ніхто в жодному разі не може бути членом ради, якщо він незаконнонароджений ...».³¹⁶

³¹² Willoweit D. «Von der natürlichen Kindschaft zur Illegitimität. Die nichtehelichen Kinder in den mittelalterlichen Rechtsordnungen». *Illegitimität im Spätmittelalter*. Hrsg. Von Schmugge L. R. Oldenbourg Verlag, 1994, S.64

³¹³ Ibid., S.65

³¹⁴ Hoffmann-Nowotny H.-J. «Soziologische Marginalien zur Marginalisierung durch „illegitime" Geburt». *Illegitimität im Spätmittelalter*. Hrsg. Von Schmugge L., R. Oldenbourg Verlag, 1994, S.14

³¹⁵ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Из устава любекских живописцев и стекольщиков. 1425 год. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцгиз, 1936, С. 55

³¹⁶ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Союзный договор 14 сентября 1396 г. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцгиз, 1936, С. 134

Незаконнонароджені діти фігурували у заповітах німецьких бюргерів. Одним із джерел, що допомагають встановити кількість позашлюбних дітей можуть бути заповіти міських жителів. Проте, на думку німецького дослідника Н. Бульста, статистичне дослідження цих показників ускладнюється тим, що не всі із цих документів були повністю опублікованими, зокрема тестаменти бюргерів м. Любек. Вибірка заповітів громадян Кельна (близько 282 документів), в основному представлена періодом XV ст., показала, що в кожному десятому заповіті є інформація про передачу спадку незаконнонародженим дітям: власним синам чи дочкам, позашлюбним братам, сестрам або їхнім позашлюбним дітям.³¹⁷ Повідомлення про позашлюбних дітей жінок зустрічаються рідше, ніж чоловіків. Серед 200 заповітів жінок із Любека фігурувала лише одна позашлюбна дитина померлої. Подібні випадки підтверджувалися і в Кельні.³¹⁸

Одним із факторів, що відокремлює світ дитинства від світу дорослого, як слушно зазначає німецький дослідник А. Нітшке, стали дитячі ігри, про різноманітну кількість яких згадували німецький теолог Конрад фон Мегенберг (1309-1374 рр.) та німецький теолог, юрист і хроніст Конрад Бітчін (1400-1464 рр.).³¹⁹

Популярними розвагами у пізньосередньовічному німецькому місті для дорослих та дітей була гра в кістки і кидання кульок (зокрема один із її видів – «глобі»). Остання була настільки поширеною, що у 1354 р. рада Геттінгена видала загальну заборону для дорослих на цю гру.³²⁰

На території Бремену були знайдені кістки тварин із круглим отвором, просвердленим посередині. Вони були виготовлені із видозмінених метаподій тварин, зокрема свиней, могли обертатися на мотузці і використовувалися як дитяча іграшка.³²¹

³¹⁷ Bulst N. «Illegitime Kinder – viele oder wenige? Quantitative Aspekte der Illegitimität im spätmittelalterlichen Europa». *Illegitimität im Spätmittelalter*. Hrsg. Von Schmugge L., R.Oldenbourg Verlag, 1994, S.33

³¹⁸ Ibid., S.33

³¹⁹ N Nitschke A. «Die Stellung des Kindes in der Familie im Spätmittelalter und in der Renaissance». *Haus und Familie in der Spätmittelalterlichen Stadt*. Hrsg. von Alfred Haverkamp, Böhlau Verlags, S. 221

³²⁰ Rech M. *Gefundene Vergangenheit – Archäologie des Mittelalters in Bremen. Mit besonderer Berücksichtigung von Riga*. Bremer Archäologische Blätter, 2004, S. 387

³²¹ Ibid., S. 388

У Бремені та Фрайбурзі були виявлені дзиги, датовані кінцем XIII ст. В якості ймовірних брязкалец для дітей використовувалися невеликі прямокутні предмети, зроблені за зразком грошових скарбничок, куди засипалися зерна або різні види насіння. Зустрічаються глиняні фігурки лицарів або коней, що мають отвори для дерев'яної палиці на нижній стороні, для того, щоб дитина могла гратися у вершника.³²²

Притаманна дітям критичність також сприймалася доволі серйозно. Так, у XIII ст. зустрічається лист-протест з Вінейр-Нойштадту, в якому учні скаржилися на свого вчителя, що не мав часу викладати їм абетку, але натомість знаходив вільний час для своєї подруги. Інші випадки – це пропуски шкільних занять, про які згадує представник Рейнського чернечого гуманізму Йоганнес Буцбах (1477-1516 рр.). Одного разу під час навчання його досить жорстоко побили за проступки. В результаті мати Буцбаха вимушена була скаржитися, і згодом вчителя звільнила міська рада.³²³

Важливою складовою для дітей були навчання та вибір майбутньої професії. Так, якщо робота стосувалася сфери ремісництва, діти могли переймати її від власних батьків, навчатися у них на рівні із іншими учнями. У статуті ткачих шовкових виробів 1469 р. є інформація про право ремісниці навчати своїх дітей у себе вдома: «Головна майстриня має право навчати своїх дітей у себе вдома протягом вищезазначеного часу; потім вони можуть вступити до цеху, зробивши внесок у один рейнський гульден».³²⁴ До того ж, якщо для звичайних учнів були встановлені обмеження у кількості, то для дітей самих майстринь їх не існувало: «Головна майстриня має право тримати в себе одночасно не більше 4 учениць... за винятком її власних дітей».³²⁵ Подібний фактор ймовірно сприяв тому, що дитина могла залишитися всередині родини, опановуючи професію батьків. Нащадки продовжували б піклуватися про них.

³²² Ibid., S. 389

³²³ Nitschke A. «Die Stellung des Kindes in der Familie im Spätmittelalter und in der Renaissance». *Haus und Familie in der Spätmittelalterlichen Stadt*. Hrsg. von Alfred Haverkamp, Böhlau Verlags, S. 221

³²⁴ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. 1469 г. июня 20-го дня. 3-й цеховой устав, ткачих шелковых изделий. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Государственное социально-экономическое издательство, 1936, С. 27

³²⁵ Там само, С. 27

Місто могло регулювати дитячу поведінку по відношенню до батьків. Так, у Кельні, якщо хтось із дітей фізично знущався над батьком або матір'ю, ображаючи їх агресивними словами, б'ючи, штовхаючи,— отримували покарання у вигляді тримання у тюрмі з водою та хлібом.³²⁶

Німецька дослідниця К. Зідель припускає, що обов'язки батьків стосовно своїх дітей існували лише доти, доки їхні нащадки були не в змозі самих себе утримувати. Подібні випадки вона розглядає на прикладі заповіту двох кельнських бюргерів подружжя Йоганна Отто та Лінцген ван Берхем, написаного 1502 р., де йдеться про те, що вони виростили та одружили своїх чотирьох дітей Генріха, Йоганна, Фігіна та Лішгіна. Тому подружжя вирішує, що той, хто залишився в живих, повинен мати довічне право на частину майна, яке було у їхньому володінні, без можливості з боку дітей висловити заперечення щодо цього. В разі порушення цього пункту нащадок отримує 10 гульденів та відокремлюється від усіх інших. В разі дотримання усіх умов, після смерті батьків діти отримують у свою власність разом усе це майно.³²⁷

Варто зазначити, що зазвичай після смерті одного із подружжя, їхнє спільне майно переходило у спадок не до його пари, а до дитини. За овдовілою особою закріплювався статус одного із батьків, а також потенційного спадкоємця цієї дитини. Тому подружжя, які складали разом заповіти, включали до них спеціальні «захисні» положення, що містили гарантію юридичного захисту для одного із них в разі смерті іншого, а також право на спільне користування майном.³²⁸

Після того, як їхні діти виростили і одружувалися, батьки переставали нести за них відповідальність. Тому спадкодавці кінця XV ст. намагалися з одного боку забезпечити свою другу половину майном, а також залишити власність «всередині» родини, а з іншого — убезпечити другого представника подружжя від претензій дітей на майно. Тому заповіти могли містити подібні умови.³²⁹

³²⁶ Ennen E. *Frauen im Mittelalter*. 6te Aufl., Verlag CH Beck, 1993, S. 156

³²⁷ Seidel K. *Freunde und Verwandte: Soziale Beziehungen in einer spätmittelalterlichen Stadt*. Campus Verlag, 2009, S. 248

³²⁸ Ibid., S. 245

³²⁹ Ibid., S. 248

Схожі елементи є у заповітах кельнського бюргера Йоганна Брайтвіша та його дружини Тойльхін. Перший тестамент був складений у 1491 р. і містив приписи стосовно переходу майна до овдовілого члена подружжя, зобов'язання виховувати неповнолітніх дітей, а також, в разі їхнього повноліття, забезпечити їх духовною та моральною підтримкою, посагом, приданим та усім необхідним.³³⁰

Відомі випадки, коли діти залишалися у родині навіть після укладення шлюбу. Так, після смерті своєї дружини Тойльхін Йоганн Брайтвіш одружився на іншій жінці – Есгін, а у 1517 р. склав новий заповіт. Одна із його доньок – Гейртгін залишилася у батьківському домі навіть після одруження. Відповідно, батько надав до весілля одяг, придане та інші фінансові вкладення, а також домовився із її нареченим – Пітером Брульманом про те, що подружжя буде жити ще три роки із покоївкою та майбутніми дітьми за рахунок господаря дому.³³¹

Гейртгін та Пітер Брульмани прожили у будинку Йоганна Брайтвіша на загал вісім років: три – відповідно до угоди та п'ять додаткових. Це не дуже подобалося батьку сімейства, проте він відмовився у своєму заповіті від компенсації цих витрат, вартості зведення будинку, а також інших боргів за умови, що донька та зять відмовляться від претензій до дружини Йогана – Есгін та його сина – Адама і не будуть оскаржувати заповіт. У протилежному випадку молодому подружжю буде виставлений рахунок за витрати на будівництво та усі вісім років проживання під спільним дахом із батьками.³³²

К. Зідель зазначає, що відповідно до цього заповіту батьки несли відповідальність за дітей поки вони були неповнолітніми, неспроможними себе забезпечувати або не уклали шлюб із іншою особою. До того ж обов'язок забезпечувати дітей припинявся із укладенням шлюбу когось із них, а витрати на їх подальше утримання могло бути стягнуте за рахунок потенційної спадщини.³³³

³³⁰ Ibid., S. 249

³³¹ Seidel K. *Freunde und Verwandte: Soziale Beziehungen in einer spätmittelalterlichen Stadt*. Campus Verlag, 2009, S. 250

³³² Ibid., S. 250

³³³ Ibid., S. 250

Подібна ситуація була й з освітою дитини – вона не сприймалася як батьківський обов’язок й передбачала очікувану компенсацію від дітей. Так, кельнський бургомістр Йоганн ван Брейде згадує у своєму заповіті 300 верхньореїнських гульденів, які він витратив на освіту свого сина – магістра та доктора Кіртгіна ван Брейде.³³⁴ Відповідно витрати на навчання дитини не сприймалися як фінансові виплати виключно з боку батьків.

Отже, формування сім’ї у пізньосередньовічному німецькому місті забезпечувалося муніципальним правом, а також можливістю укласти спільний шлюбний контракт. Міським правом також забезпечувався розподіл майна подружжя відповідно до їхніх заповітів або укладених між обома сторонами угод. Становище жінки в містах Німеччини доби пізнього середньовіччя корелювалося залежно від її статусу всередині муніципальної общини, закріпленої на законодавчому рівні. У порівнянні із іншими пізньосередньовічними німецькими містами, найсприятливішим в плані регулювання жіночих прав і свобод було місто Кельн. У добу пізнього середньовіччя змінюється також і ставлення до дитини і дитинства: із кін. XV ст. нащадки починають сприйматися батьками як окремі особистості, люди, що потенційно можуть піклуватися про них у старості. Місто частково регламентувало життя дітей, особливо процес народження, опіки за сиротами та хрещення.

³³⁴ Seidel K. *Freunde und Verwandte: Soziale Beziehungen in einer spätmittelalterlichen Stadt*. Campus Verlag, 2009, S. 250

Розділ III. Соціальна структура німецького міста XIV-XV ст.

3.1. Становище патриціїв у німецькому місті XIV-XV ст.

Термін «патрицій» часто вживається як у вітчизняній, так і німецькій історіографії відносно заможних родин, які мали політичний вплив у пізньосередньовічному німецькому місті, а їхні члени входили до складу муніципальних рад, потребує перегляду.

Німецький дослідник М. Хехт зазначає, що інтерпретація терміну «патриціат» в історіографії варіюється від позначення осіб, які беруть безпосередню участь у правлінні міської ради через фінансову перевагу, розвитку системи замкнутих шлюбів до свідомої відмови від будь-яких визначень. Об'єднуючи усі наявні характеристики він визначає патриціат наступним чином: «група осіб в соціально диференційованому місті, яка мала одноосібну або часткову владу над радою, накопичені від оптової торгівлі чи орендних прибутків статки, необхідні для отримання права; створювали замкнутий конкубіум, мали окремі права та переваги закріплені у локальних та конституційних законах та підтримували спосіб життя відокремлений від решти громадян».³³⁵

Під час розгляду цієї соціальної групи варто враховувати й регіональні особливості формування патриціїв. Зокрема, у північнонімецьких містах, у тому числі й ганзейських відбувалися інтенсивніші зміни ратманів та заможних сімей, які впливали на політичне життя міст, що могло викликати сумніви стосовно існування фактичного патриціату. Основний акцент визначення патриціату корелювався не із приналежністю до певної родини, а із фактом обрання до міської ради.³³⁶

Німецький історик А. фон Брандт, досліджуючи соціальний склад м. Любека слушно зауважує, що в історіографії слово «патрицій» часто використовується як термін без «жодного відчутного змісту», принаймні у контексті дослідження ганзейських міст. Відповідно це спричиняє появу неточних конституційних,

³³⁵ Hecht M. *Patriziatsbildung als kommunikativer Prozess. Die Salzstädte Lüneburg, Halle und Werl in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Böhlau, 2010, S. 2

³³⁶ Ibidem, S. 3

станових та інших соціальних концепцій у дослідженні цих верств населення міст німецької Ганзи XVI-XV ст.³³⁷ Дослідник зазначає, що некоректно вживати слово «патрицій» по відношенню до впливових родин м. Любек та їх членів, адже ніколи не існувало «наданого цим родам інституціоналізованого преференційного або ексклюзивного права засідати у раді». ³³⁸

Проте розмаїття контекстуальних умов формування міських еліт обмежується не тільки відмінностями між північними та південними німецькими містами доби пізнього середньовіччя. Як зазначає М. Хехт, варто зважати на специфіку самого міста – є воно імперським чи у підпорядкуванні локальних князів. Економічне значення та функцію присвоєння соціального статусу бюргера відігравало право на видобуток дорогоцінних металів у містах, які спеціалізуються на добуванні корисних копалин, а також загальна господарська або торгівельна специфіка, як, скажімо, пивоваріння. ³³⁹

У джерелах німецького міста періоду XIV-XV ст. визначення «патриціат» зустрічається доволі рідко. Німецький історик, Х. Рьомер свого часу підкреслював, що термін «патрицій» майже не фігурує у документах м. Росток до XV ст., а значного поширення набуває лише на початку XVI ст. Аналогічне припущення він робить стосовно усіх інших міст Німеччини, стверджуючи, що це слово почало вживатися вже після епохи пізнього середньовіччя і було притаманне радше книжній термінології, аніж мові нормативних актів та документів. ³⁴⁰

Разом із цим постає питання, чи доцільно вживати визначення «патрицій» під час дослідження групи політично та економічно впливових родин та осіб пізньосередньовічного німецького міста. В німецькій історіографії для позначення слова «патриціат» використовуються й інші категорії – «міська знать» («*Stadtadeligen*») та загальна назва впливових родин у місті – «роди» («*Geschlechter*»).

³³⁷ Brandt, von, A. «Die gesellschaftliche Struktur des spätmittelalterlichen Lübeck». *Untersuchungen zur Struktur der Städte*, Bd. 11, 1974, 2te Auflage, S. 231

³³⁸ Ibid., S. 231

³³⁹ Hecht M. *Patriziatsbildung als kommunikativer Prozess. Die Salzstädte Lüneburg, Halle und Werl in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Böhlau, 2010, S. 7

³⁴⁰ Römer. H.U. «Das Rostocker Patriziat bis 1400». *Mecklenburgische Jahrbücher*, Bd. 96, 1932, S. 15

Якщо представник знатної родини був членом ради, то у документах він отримував позначення «dominus» за аналогом лицарів або духовних осіб. Ті патриції, що не входили до міської адміністрації називалися «honestus vir», «discretus vir» або мали інші найменування.³⁴¹

У нормативних актах м. Любек, які здебільшого написані латиною, на позначення членів міської ради, зокрема й патриціїв, зустрічаються формулювання «dominum seniozem» («старші пани») у контексті «...dominum Johannem Metheler et dominum Brunonem Warendorp seniozem...». Щоб підкреслити статус членів рату у документі додано формулювання «consulatus socios...» – «асоційовані радники».³⁴² Також, у постанові м. Любек при перерахуванні ратманів могли бути присутні звичайні формулювання «dominis» без додатку «seniores» та визначення яке підкреслювало їхній статус як радників – «consulibus nostris» («наші радники»)³⁴³. В обох випадках перед перерахуванням імен членів муніципального органу йде формулювання «honorabilibus viris» – «шляхетні мужі».³⁴⁴

Проблема дослідження патриціїв, як соціальної гілки німецького міста XIV-XV ст. полягає й в тому, що витoki цієї категорії населення складно прослідкувати. Джерелом формування патриціату стають різні верстви населення пізньосередньовічного міст Німеччини – як заможні купці, так і особи, що увійшли до вищих верств населення міст за рахунок шлюбів або родинних відносин із німецькою знаттю, накопичення землеволодінь, їх оренди а також інших соціально-економічних причин.

У цьому дослідженні термін «патриціат» наближений до того визначення, яке надає йому М. Хехт, а також має альтернативне визначення «міська знать». Обидва

³⁴¹ Römer. H.U. «Das Rostocker Patriziat bis 1400». *Mecklenburgische Jahrbücher*, Bd. 96, 1932, S. 13

³⁴² Techen Friedrich, Herausgeber. Der Rath von Lübeck bevollmächtigt seine Mitglieder Johann Meteler und Bruno Warendrop den Aelteren Verhandlungen vor dem Decan Johann Cledenst und dem Domherrn Johann Blücher in der Streitsache mit Johann von Helle. 1367. Oct. 10. *Urkundenbuch der Stadt Lübeck, 1139-1470*. 3. Teil. Ferdinand Grautoff, 1871, S. 671

³⁴³ Techen Friedrich, Herausgeber. Der Rath von Lübeck sendet seinen Mitgliedern, Jacob von Plescow, Johann Schepenstede und Hermann von Osnabrück, ein Antwortschreiben der Aeltermänner und Kaufleute zu Brügge. O.J. *Urkundenbuch der Stadt Lübeck, 1139-1470*. 3. Teil. Ferdinand Grautoff, 1871, S. 826

³⁴⁴ Techen Friedrich, Herausgeber. Der Rath von Lübeck bevollmächtigt seine Mitglieder Johann Meteler und Bruno Warendrop den Aelteren Verhandlungen vor dem Decan Johann Cledenst und dem Domherrn Johann Blücher in der Streitsache mit Johann von Helle. 1367. Oct. 10. *Urkundenbuch der Stadt Lübeck, 1139-1470*. 3. Teil. Ferdinand Grautoff, 1871, S. 671

терміни не є категоричними позначеннями вищого соціального прошарку бюргерства пізньосередньовічного німецького міста, а змінними визначеннями. Ратмани багатьох родів, що брали участь в управлінні міською радою доби пізнього середньовіччя могли володіти феодалними маєтностями вступати у шлюбні стосунки з рицарськими родинами, і водночас бути бюргерами, купцями та представники конкретної соціальної спільноти, без приналежності до імперської знаті.³⁴⁵

Зважаючи на це виникає потреба конкретизувати поняття «патриціат» або «міська знать», які будуть вживатися у цьому дослідженні. Ми можемо виділити три основні соціальні ознаки приналежності до цієї соціальної категорії пізньосередньовічного німецького міста.

По-перше, це особи, які мають вагомий політичний вплив у місті, можуть виступати як членами ради, так і знаходитися поза його діяльністю, але виступати в якості осіб, що впливають на його політичні рішення.

По-друге, наявність будь-якого фінансового прибутку: комерційна діяльність, зокрема й торгівля, оренда землі, отримання її у власність або інші види майна, які створили фінансову основу для входження до політичного кола впливових осіб міста або були отримані вже після обрання на посаду члена міської ради.

По-третє, формування окремих родин, сімей, родів, які можуть створювати замкнене соціальне коло, слугувати соціальній мобільності тих, хто хоче увійти до прошарку міського «патриціату». Варто зауважити, що не у всіх містах протягом XIV-XV ст. такі родини могли бути визначальним фактором приналежності до «патриціату» або слугувати статичною одиницею яка впливала на політичний розвиток міста протягом двох століть.

Зважаючи на варіативність визначення «патриціату» у німецькій історіографії становлення цієї групи міського населення варто розглядати для кожного міста окремо. За неможливості досягнути наявні нормативно-правові та наративні

³⁴⁵ Hecht M. «Nobiles Urbani». Konzeptionen von Stadtadel zwischen Diskurs und Praxis in niedersächsischen Städten der Frühen Neuzeit». *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*. Hrsg. von der Historischen Kommission für Niedersachsen und Bremen. Bd. 84. Verlag Hahnsche Buchhandlung, 2012, S. 176

джерела усіх пізньосередньовічних німецьких міст, увага зосереджується на основних містах, які є регіональними осередками Священної Римської Імперії у XIV-XV ст. За основу взято специфіку їхнього географічного розташування, класифікації за категоріями вільного, єпископського, князівського чи імперського міста, а також економічні та господарські особливості території.

Протягом XIV ст. магістрати поступово перетворювалися на органи управління патриціату – міської купецької верхівки, представники якої мали тісні ділові родинні зв'язки. Яскравим прикладом для нас є ростоцька купецька фамілія Тельнерів та Коппманів. У другій половині XIV – першій половині XV ст. вони не тільки були родичами до третього покоління, але й були пов'язані сімейно ще з 13 патриціанськими родинами. З 1343 по 1350 рр., коли бургомістром даного міста був Йоган Тельнер, сім'ї вдалося творити пайове торгове об'єднання, куди увійшли його син Йоган зі своїм зятем Арнольдом Коппманом.³⁴⁶

Не тільки політичне, але і економічне життя міста зосереджувалося в руках певного кола осіб. Ганзейський патриціат характеризувався приналежністю до вищого майнового прошарку міщан, заняттям оптовою торгівлею та підприємницькою діяльністю, володінням нерухомістю та тенденцією до інтеграції у рицарський стан (штральзундський бургомістр Йоган фон Кюльпен в 1411 р. удостоївся рицарського звання). Найвідомішими ганзейськими представниками даного прошарку були роди з Росток: Аа, Фрезе, Баумгартнери, Вітте, фон Готланди, Крузе, Штайнбеки. Вони також накопичували велику кількість земельних володінь. Рекордсменом був штральзундський ратман Пауль Мердер, що за заповітом 1494 р. залишив своїм нащадкам 820 марок ренти, що надходили із 12 сіл. Проте не всі патриції мали політичну владу.³⁴⁷

На XIV ст. в ганзейських містах існувала група осіб, що належала до патриціату лише за походженням, а не роллю, яку вони грали в житті міста. До того ж не завжди патриціат та купецтво представляли один і той самий прошарок

³⁴⁶ Подаляк Н. *Могутня Ганза. Комерційний простір, міське життя і дипломатія XII – XVIII століть*. Темпора, 2009, с. 115

³⁴⁷ Подаляк Н. *Могутня Ганза. Комерційний простір, міське життя і дипломатія XII – XVIII століть*. Темпора, 2009, с. 117

суспільства. Лише деяка частина останнього могла входити до середовища осіб, що мали владу. Завдяки регулярному обранню магістрату доступ до влади осіб, що не належали до патриціїв обмежувався. Виняток могло становити тільки набуття самостійно великого багатства (купець з Росток Петер Кемпе в 1360 р. став найвпливовішою особою в місті) або шлюб із представником патриціанської родини (вісмарський дубильник Йохан Кемпе одружився на дівчині із патриціанської родини, а в 1323 р. помер будучи на посаді бургомістра).³⁴⁸

Німецький дослідник А. фон Брандт виділяє близько 40-50 родів на покоління із водночас проживаючими приблизно 120-150-ма домогосподарствами (сім'ями). Відповідно вони мали доволі високу політичну активність всередині міської ради. У XIV ст. (1300-1408 рр.) 152 члени ради походили із 104 родів, а у XV ст. (1416-1530 рр.) – 130 членів ради походили із 94 родів. На загал за усю добу пізнього середньовіччя 282 члени ради походили зі 180 родів. При цьому не враховується кількість ратманів із впливових родин Любека, які входили до муніципальної адміністрації під час міських заворушень 1408-1416 рр.³⁴⁹

Представники сімей м. Любек які входили до ради протягом доби пізнього середньовіччя походили із купецького стану. Кожні дванадцять із цих родів могли включати більше 6 радників серед своїх родичів. У середньому на кожну впливову сім'ю у м. Любек припадало по 1,5 члени ради.³⁵⁰ Принаймні одна п'ята кожного покоління відсіювалася і заміщувалася новими людьми. Внутрішній зв'язок загальної групи залишався завдяки традиційним стосункам та шлюбу нових осіб із вже існуючою міською знаттю. У цьому середовищі переважаючим залишається рейнсько-вестфальське походження, яке за підрахунками А. фон Брандта становило 45% (поряд із особами із території Північно-Західної Європи, зокрема Фландрії, Фрісландії, Нідерландів). Вихідці із Нижньої Саксонії/Остфалену

³⁴⁸ Подаляк Н. *Могутня Ганза. Комерційний простір, міське життя і дипломатія XII – XVIII століть*. Темпора, 2009, с. 120

³⁴⁹ Brandt, von, A. «Die gesellschaftliche Struktur des spätmittelalterlichen Lübeck». *Untersuchungen zur Struktur der Städte*, Bd. 11, 1974, 2te Aufalge, S. 232

³⁵⁰ Ibid., S. 232

становили – 25%; Гольштейну, Лауенбургу, Мекленбургу – 15%; Балтики (Rückwanderer) – 5%. Вихідці із інших та невизначених регіонів становили 10%.³⁵¹

На думку німецького вченого Х. Рьомера патриціат Ростоку формувався переважно довкола міської ради, а також впливових родин міста із якими переважно консультувалася центральна адміністрація. Починаючи із 1218 р. жителі міста були звільнені від повинності сплати податків князю Мекленбургу Генріху Борвіну I та отримали можливість користуватися правами вільного міста Любек. Водночас, у XIII ст. формується колегія ради (Ratskollegium) із 10-х осіб та рада міста, повноваження якої складали суверенні та адміністративні права, судову юрисдикцію та ринкове право. До XIV ст. повноваження ради поступово розширилися до податкового й фінансового адміністрування, судової системи, збору мита, карбування монет, права супроводу (Gelitsregal або *ius conductus*) та єврейського права (Judenregal).³⁵²

Як зазначає німецький дослідник П.Маєр, соціальний склад ради Любека переважно формували німецькі купці. Про це свідчать прізвища окремих членів міської адміністрації, що походять від найменувань територій, із якими ратмани вели торгівлю. До них відносяться Любберт Дюнафарер (1289 р.), Генріх фон Готланд (також – Готландфарер) (1268 р.), Генріх фон Курланд (1312 р.), Людольф і Арнольд фон Готланд (1312 р. і 1333 р.) та Готфрід Іслендер (1319 р.).³⁵³ Інша частина ратманів володіли «гранарієм», або житницею, що ймовірно була пов'язана із торгівлею хлібом, яка відігравала важливу роль у Ростокі. Це зокрема Ніколас фон Мьолен (1280 р.), Йоганнес Руфус (1284 р.), Арнольд Кваст (1287 р.), Йоганн Нізінг (1287 р.), Бернхард Копман (1287 р.), Любберт Дюнафарер (1289 р.), Конрад Дуббен (бл. 1298 р.) та ін.³⁵⁴ Деякі із радників мали великі землеволодіння

³⁵¹ Brandt, von, A. «Die gesellschaftliche Struktur des spätmittelalterlichen Lübeck». *Untersuchungen zur Struktur der Städte*, Bd. 11, 1974, 2te Aufälge, S. 232

³⁵² Römer. H.U. «Das Rostocker Patriziat bis 1400». *Mecklenburgische Jahrbücher*, Bd. 96, 1932, S. 9

³⁵³ Meyer P. «Die Rostocker Stadtverfassung bis zur Ausbildung der bürgerlichen Selbstverwaltung (um 1325)». *Jahrbücher des Vereins für Mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde*. Bd. 93, 1929, S. 81

³⁵⁴ Meyer P. «Die Rostocker Stadtverfassung bis zur Ausbildung der bürgerlichen Selbstverwaltung (um 1325)». *Jahrbücher des Vereins für Mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde*. Bd. 93, 1929, S. 82

– придбані або отримані від лицарів чи князів, зокрема Йоган фон Даме (1314 р.) та його брати отримали у власність село Нікс від князя Ніколауса фон Верле.³⁵⁵

Х.Рьомер, аналізуючи матеріали списків рад 1266 р. та 1267 р. зазначає, що міський орган щорічно оновлювався завдяки виборам. У 1314 р. міська рада ухвалила постанову про те, що вона та місцевий князь має обрати нових членів міського самоуправління, проте наступного року нових ратманів обиратиме тільки міська адміністрація. Подібна кооптація давала змогу запобігти постійній присутності небажаних осіб у міському самоуправлінні, проте давала доступ до цього органу родичам та друзям членів ради, що змогли сформувати місцевий патриціат.³⁵⁶ Водночас Рьомер прослідкував, що у списках членів ради до 1300 р. спостерігаються повторювані імена, які відносилися до міського патриціату, зокрема Райнеке Раймберт, Енгельберт Баумгартен, Альбрехт Лоре, кожен з яких був радником від 7 до 11 разів. Вже у XIV ст. під час виборів до ради пріоритет ставився сину, брату або будь-якому іншому родичу, аніж випадковому жителю міста.³⁵⁷

У другій половині XIV ст. місцевий патриціат закріпився всередині ради міста, понад тридцять осіб переобиралися дванадцять, двадцять, а іноді й більше разів. Порівнюючи показники 1250-1300 рр. та 1350-1400 рр. Х. Рьомер аналізує ступінь концентрації влади м. Росток довкола обмеженої групи людей, в тому числі й патриціату. Якщо наприкінці XIII ст. за один рік ратманами могли бути близько 50-ти осіб, то в 2-ій половині XIV ст. їх кількість становила близько п'яти. Змінилася й частоти обрання членів ради: більше 10 разів обиралися лише 10 осіб, проте згодом кількість таких членів ради зросла до 30-ти. Максимальна кількість часу, який міг працювати ратман змінилася із 14-ти років на 27 років. Кількість громадян, які входили до ради також зменшилася із 200 до 70-ти.³⁵⁸

Між родинами членів ради Росток укладалися численні шлюби, що станом на XIV ст. сформувало спільноту сімей, які були представлені у міській адміністрації

³⁵⁵ Ibid., S. 83

³⁵⁶ Römer. H.U. «Das Rostocker Patriziat bis 1400». *Mecklenburgische Jahrbücher*, Bd. 96, 1932, S. 10

³⁵⁷ Ibid., S. 16

³⁵⁸ Römer. H.U. «Das Rostocker Patriziat bis 1400». *Mecklenburgische Jahrbücher*, Bd. 96, 1932, S. 16

та у більшості випадків пов'язаними між собою. Х.Рьомер наводить приклад двох родин – Тьольнерів та Коппманів, які у третьому поколінні змогли пов'язати свої родини із тринадцятьма патриціанськими родами. Виключно громадянство міста, наявне у кандидата на вступ до ради не задовольняло ратманів – шлюб із представниками патриціанського роду, стосунки із радниками або патриціями слугували більш міцною гарантією для отримання посади.³⁵⁹

Перевага патриціїв у міській раді переривалася впродовж конституційної боротьби 1427-1439 рр., коли в результаті угоди 1439 р. управління містом поділяли між собою рада, що складалася із патриціїв та рада, обрана громадянським комітетом із 60 осіб.³⁶⁰

У частини міст, що спеціалізувалися на певній господарській діяльності, можна прослідкувати специфіку формування патриціату довкола господарської діяльності. Так, у територіях, які спеціалізувалися на видобутку солі, зокрема нижньосаксонське місто Люнебург, міста Галле, Штасфурт і Гросс Зальцце в архієпископстві Магдебурга, Франкенгаузен і Зальцунген у Тюрінгії, Зальцкоттен, Зальцуфлен і Верль у Вестфалії, Кольберг у Померанії.³⁶¹

Соляний видобуток вплинув на соціальний склад цих міст: з одного боку утворився прошарок найманих працівників об'єднаних у братства або гільдії, які виготовляли сіль, видобуту у колодязях, шляхом її кип'ятіння, з іншого – міські вищі прошарки населення, до яких входили власники дозволу на такий спосіб виробництва. У Люнебурзі із XIV ст., розділена на дві частини рада із двома бургомістрами, складалася в основному із представників або родин власників прав на солеваріння («Sülfmeistern»), а також котлів, у яких воно здійснювалося.³⁶²

Аналогічна ситуація склалася і у м. Галле, де раду (згадану вперше у 1258 р.) формують в основному особи задіяні у солеварній сфері, які отримали назву

³⁵⁹ Ibid., S. 10

³⁶⁰ Meyer P. «Die Rostocker Stadtverfassung bis zur Ausbildung der bürgerlichen Selbstverwaltung (um 1325)». *Jahrbücher des Vereins für Mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde*. Bd. 93, 1929, S. 89

³⁶¹ Hecht M. «Geburtsstand oder Funktionselite? Überlegungen zum „Salzpatriziat“ im Zeitraum von 1400 bis 1700». *Die Salzstadt Alteuropäische Strukturen und frühmoderne Innovation*. Hrsg. von W. Freitag. Verlag für Regionalgeschichte, 2004, S. 83

³⁶² Hecht M. «Geburtsstand oder Funktionselite? Überlegungen zum „Salzpatriziat“ im Zeitraum von 1400 bis 1700». *Die Salzstadt Alteuropäische Strukturen und frühmoderne Innovation*. Hrsg. von W. Freitag. Verlag für Regionalgeschichte, 2004, S. 90

«котельні» роди («Pfännergeschlechter»). В результаті міських заворушень у 1427-1428 рр. та 1470-х рр. із залученням до них єпископської влади, автономія міста похитнулася і відбулася зміна його устрою. Частина патриціату була заарештована, а потім вимушена була поступитися чвертю своїх маєтностей на користь єпископа. Втративши місця у раді, колишній патриціат зміг все ж таки зберегти свій політичний вплив всередині міста. Більшість нових власників солевидобувних шахт або права на солеваріння згодом втратив цей вид заробітку. Проте інша частина об'єднала із залишками старих родин і змогла утворити «новий патриціат».³⁶³

У Кельні починаючи із XIV ст. відбулося остаточне формування патриціанських сімей, як соціального прошарку, що мав вагомий політичний вплив у місті. Політична концентрація влади довкола заможних родин міста дала можливість сформувати дві ради: розширену, що включала у себе широке коло бюргерів та скорочену, яка обмежувалася участю патриціїв. Відповідно до книги присяги м. Кельн 1341 р. місця у скороченій раді закріплювалися за спадкоємцями 15 родів. Це створювало ефект обмеженого кола людей, які керували містом, а доступ до цієї ради могли отримати лише декілька нових родин, які попередньо зарекомендували себе у розширеній раді.³⁶⁴

Якщо у XIII ст. збіднілі патриції могли втрачати свій політичний вплив, випадаючи із обмеженого кола ратманів, то у XIV ст. економічний фактор став менш визначальним у приналежності до групи міського патриціату. Хоча статки заможних купців, які не входили до обраного кола патриціїв, могли перевищувати фінансові можливості останніх, фактор відносин із певною родиною та родом став важливішим визначальним у приналежності до цієї соціальної категорії.³⁶⁵

Німецька дослідниця К. де Альмейда, досліджуючи впливові родини м. Кельн після заворушень 1396 р., розділила їх на три групи. Першу категорію представляли

³⁶³ Ibid., S. 92

³⁶⁴ Militzer K. «Führungsschicht und Gemeinde in Köln im 14. Jahrhundert». *Städtische Führungsgruppen und Gemeinde in der werdenden Neuzeit*. Hrsg. Von Wilfried Ehbrecht, Böhlau Verlag, 1980, S. 2

³⁶⁵ Militzer K. «Führungsschicht und Gemeinde in Köln im 14. Jahrhundert». *Städtische Führungsgruppen und Gemeinde in der werdenden Neuzeit*. Hrsg. Von Wilfried Ehbrecht, Böhlau Verlag, 1980, S. 3

члени старого патриціату, яким дозволили залишитися в Кельні після 1396 р. Перед цими подіями вони входили до малої ради і мали свої «*reicher Zechen*», тобто «цехи заможних». Другу групу представляли родини, які до заворушень були членами муніципальних органів – розширеної ради, спеціальної общини, проте не були залучені до прийняття важливих політичних рішень всередині міста. Після 1396 р. вони увійшли до муніципальних органів міста. До третьої категорії відносилися сім'ї, які не були представлені в жодних міських органах влади, проте прийшли до верхівки політичної еліти лише після зміни влади в місті.³⁶⁶

Заможні купці прийшли на місця частини колишніх патриціїв після заворушень 1396 р. у Кельні. Вони не ідентифікувалися у реєстрових книгах відповідно до своєї професії, на відміну від своїх колег – ремісників, що входили до ради.³⁶⁷

Сім'я фон Тройєн належала до вищого прошарку бюргерства м. Кельн починаючи із XII-XIII ст., проте патриціями їх почали ідентифікувати лише на початку XIV ст. Останній її представник – Йоган фон Тройєн. Залучений до політичного життя міста, він з 1377 р. до повстання ремісників 1396 р. займав керівні посади в раді, зокрема й бургомистра. Патрицій помер восени 1396 р. Опіку над його чотирма неповнолітніми дітьми взяв брат покійної дружини фон Троєна – Арнольд фон Мероде. Звіт за три роки 1396-1399 р. показував, що майно, яке перебувало у власності родини, складалося із 127 об'єктів розташованих у Кельні та поза його межами. 30 будинків і магазинів у місті належали сім'ї та здавалися в оренду, 88 будинків та магазинів отримували земельну ренту (93 будинки, враховуючи записи у облікових книгах). Власність поза межами міста нараховувала щонайменше 140 акрів орендованої землі, які здавалися в оренду, а також 4 акрів лугів поблизу Бергхайм-ан-дер-Ерфт, які забезпечували сіно для

³⁶⁶ Almeida de C. *Führende Kölner Familien im Spätmittelalter. Eine prosopographische Untersuchung*. Cuvillier Verlag, 2015, S. 10

³⁶⁷ Ibid., S. 10

особистого користування. Сім'я фон Троєн мала власну частку від рейнських млинів та ренту від солодового жита.³⁶⁸

В результаті дипломатичних відносин Кельна із Англією частина знатних родини міста отримували землю й від правителя цієї країни та навіть могли найматися у військо. Так, патриції Йоганн Шерфгін та Йоганн фон Палласт стали власниками феодалних володінь отриманих від англійської корони, а у першій половині XIV ст. два кельнських патриції були найняті англійською короною на військову службу.³⁶⁹

Ануїтет та інші види земельних рент за межами Кельна, які надавали місцевим князям патриції слугували одним із основних засобів збагачення знатних родів міста та накопичення власного капіталу. Проте надання патриціями внутрішньої міської ренти, землі, будинків та іншої муніципальної власності іншим князям призвело до того, що із XIV ст. вони почали конфісковувати ці території на власну користь. У 1345 р. рада заборонила цю практику.³⁷⁰

Німецький вчений Мілітцер К. справедливо стверджує, що за подібним прагненням кельнських родів стати васалами впливових князів «стояв яскравий приклад спроб наближення патриціату до місцевої знаті», коли «підданий» мав змогу досягти більшого політичного впливу та авторитету серед свого соціального стану. Кельнські патриції також брали участь разом із рицарством в феодалних судах феодалної курії.³⁷¹

За аналогом зі знаттю та місцевими князями Священної Римської імперії та зважаючи на античні корені походження м. Кельн деякі патриції виводили своє генеалогічне дерево від стародавнього Риму, а також стверджували, що їхні предки переселилися до міста за часів імператора Траяна. Так, патрицій Вернер Овершольц у своїй сімейній книзі 1446 р. посилався на родинну легенду про правління у місті своїх «античних» родичів.³⁷² Ймовірно, це був ще один аспект спроби патриціїв

³⁶⁸ Domsta H. J. Patrizischer Haus- und Rentenbesitz im mittelalterlichen Köln. *Jahrbuch des Kölnischen Geschichtsvereins.*, Bd. 43. Verlag der Buchhandlung Dr. W. Wamper GMBN, 1971, S. 194

³⁶⁹ Militzer K. «Führungsschicht und Gemeinde in Köln im 14. Jahrhundert». *Städtische Führungsgruppen und Gemeinde in der werdenden Neuzeit.* Hrsg. Von Wilfried Ehbrecht, Böhlau Verlag, 1980, S. 3

³⁷⁰ Ibid., S. 4

³⁷¹ Ibid., S. 2

³⁷² Ibid., S. 2

вийти за межі вищих соціальних верств міста та долучитися до безпосередньо самої аристократії Священної Римської імперії.

Саме за період XIV-XV ст. сформувалася одна із найбагатших родин Німеччини – Фуггери. Ця сім'я походила від дрібного ремісника, що жив у Грабені, біля Аугсбурга в Південній Німеччині. Потім в місто переїхав Ганс Фуггер – один із перших відомих членів сім'ї. Фуггери змогли пройти шлях від простого ткацтва до більш прибуткової торгівлі та банківської справи. Статки родини базувалися на ремеслах та комерції Аугсбурзького регіону. В середині XV ст. вони, так як і більшість інших багатих купецьких родин, в основному патриціанських, побачили, що прибуток можна отримувати і від срібних копалень, які почали відкриватися в австрійській провінції Тіроль. Потім вони перейшли до видобутку міді, що залягала в горах Словаччини.³⁷³

Існує й інший варіант переходу патриція від великого землевласника до торговця. Таким прикладом може служити рід Штролін з м. Ульм. Вони перестали бути власниками нерухомості і рентодавцями та перекваліфікувалися у купців. В 1342 р. один із представників цієї родини – Петер Штролін став претором або міським фогтом м. Ульм.³⁷⁴

В Люнебурзі патриціат об'єднався в 1456 р. в Гільдію Теодора. Її статuti відомі з 1461 р. Вона називала себе «дружня громада та союз» («ein fruntlik selschor und enynge»), заснований во Славу Господню, Сина Христа, Діви Марії та рицаря і мученика Святого Теодора». В якості засновників та членів братства були 4 бургомістри, 9 ратманів та інші особи. Найбільша кількість людей, що могли перебувати в даній громада становила 40 осіб.³⁷⁵

Соціальну функцію патриція міг підкреслювати його одяг. Так, у матеріалах родини Тухера міститься інформація про правила поведінки для певних верств населення, зокрема й для патриціату. Так, усім чоловікам, окрім знатних осіб, було заборонено носити золоті прикраси та дорогі хутра. Відповідно дружини патриціїв

³⁷³ Pounds N. *The Medieval city*. Greenwood Press, 2005, p. 165

³⁷⁴ Nübling E. *Ulm's Handel im Mittelalter: ein Beitrag zur deutschen Städte- und Wirtschaftsgeschichte*. Verlag von Gebrüder Nübling, 1900, 366 S.

³⁷⁵ Hegel K. *Städte und Gilden der germanischen Völker im Mittelalter*. Duncker and Humblot, 1891, 433 S.

носити ввезений оксамит, одяг із дамастних тканин, якщо фінансове становище їхніх чоловіків це дозволяло. Для членів міської ради шили спеціальні костюми із високим капелюхом.³⁷⁶

Отже, термін, що використовується на позначення «патриціїв», як соціальної верстви населення німецького міста XIV-XV ст. потребує конкретизації визначення, а також використання основних заміників, зокрема й «міська знать» або «міські роди». Останнє позначення варто використовувати також із уточнюючою характеристикою, адже на початку XIV ст. вони не завжди були репрезентовані в муніципальних органах влади.

Патриціанський прошарок населення пізньосередньовічних німецьких міст, як впливова політична частина місцевої влади остаточно сформувався у XIV ст. Специфіка формування цієї соціальної категорії полягає у спеціалізації самого міста. Якщо основною діяльністю була торгівля, як у Любеку, то верхівка муніципальної влади могла формуватися із купців. У таких містах, як Люнебург, де основною господарською діяльністю було солевидобування, основу міського патриціату могли складати представники цієї галузі, в основному – власники соляних шахт.

Економічний детермінізм у формуванні міського патриціату не є категоричним: соціальний ліфт до впливових родин міста міг відбуватися через укладання шлюбів, набуття земельної власності, зростання прибутку через оренду, умовне «спадкове» членство у міській раді.

3.2. Середні верстви бюргерства пізньосередньовічних міст Німеччини

Основу середніх верств населення пізньосередньовічного німецького міста складали ремісники, що формували цехові організації або гільдії всередині міста.

Гільдію очолював майстер, що обирався усіма ремісниками або за допомогою жеребу. Він керував цехом разом із комітетом, який виступав у якості дорадчого,

³⁷⁶ Hutchinson J. *Albrecht Durer. A Guide to Research*. 1st Ed., Routledge, 2000, p. 98

судового органу та міг включати в себе, у великих гільдіях, до 16 осіб. Підпорядкованими до них вважалися підмайстри, що мали отримати звання майстра. Проте із «замиканням» цехів у XV ст., отримати вище звання ставало дедалі проблематичніше. Відповідно вони залишалися на своїй посаді у гільдії практично на все життя.³⁷⁷

Для захисту власних інтересів підмайстри об'єднувалися в дві організації: союзи взаємодопомоги (братства) та союзи боротьби із майстрами за покращення умов праці (співтовариства). На початкових стадіях свого формування ці організації мали відмінні риси, проте поступово вони стали представляти єдине об'єднання. Спочатку такі союзи створювалися для святкування дня святого-покровителя кожного цеху. Так, у любецьких підмайстрів-кравців був прийнятий культ Св. Вальпургія. Члени союзу взаємодопомоги також відповідали за спільний похорон свого колеги та допомогу під час його хвороби. Кожен, хто вступає в таку організацію має внести певну суму грошей: «... свої та чужі, що працюють тут ... повинні в ім'я Боже та нашої дорогої Богоматері .. покласти в скриньку по три хороших страсбурзьких пфеніга на свічки ... кожен тиждень класти по одному гебелінгу страсбурзького карбування... учень ... має покласти спочатку в скриньку два пфеніги».³⁷⁸ Особа, яка відмовляється вступити до братства знімається з роботи. На даному підґрунті у підмайстрів могли виникнути конфлікти із майстром, коли той бере на роботу підмайстра, але братство не згодне з його рішенням. Співтовариства мали дещо іншу організацію, майстри не брали участі в їх діяльності. Як і братства вони об'єднували учнів та підмайстрів, проте вже функціональні основи в них були різні – організація зборів, ігор та розваг: «Грамота, що пропонується, являє собою статут підмайстрів-кравців, що працюють у Франкфурті ... та надана їм в ім'я зміцнення почесного становища підмайстрів, щоб вони могли мирно проводити свої бенкети».³⁷⁹

³⁷⁷ Isenmann E. *Die deutsche Stadt im Mittelalter 1150-1550: Stadtgestalt, Recht, Verfassung, Stadtreigement, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft*. 2te Aufl., Böhlau Verlag, 2014, S.821

³⁷⁸ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Братство подмастерьев-скорняков в Страсбурге. 1404 год. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцгиз, 1936, С. 59

³⁷⁹ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Устав содружества подмастерьев-портных, работавших в-Франкфурте (середина XV в.). *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцгиз, 1936, С. 61

Найнижчою ланкою цехового устрою були учні. На відміну від підмайстрів, що являли собою дорослих навчених оплачуваних робітників, вони платили майстру за своє навчання. Бували випадки, коли майстри користувалися безкоштовною робочою силою учнів. Для майстра було вигідно продовжити строк навчання і тим самим мати собі на майбутнє безкоштовного робітника. Учень при даних умовах звільнявся від сплати за навчання. Так, у люнебурзьких чоботарів строк навчання для платних учнів складав 2 роки, в безкоштовних – 3 роки. Створювалася своєрідна конкуренція між учнями та підмайстрами.³⁸⁰

З XIV ст. починається боротьба цехів проти торгових гільдій через надання першим права брати участь через представників в міському управлінні.

Містом, де влада залишилася в руках патриціїв став Любек. В 1384 р. м'ясники планували здійснити повстання проти ради. Цехові старшини, деякі інші цехи та декілька рицарів домовилися підпалити дім обробника хутра на Клінгенберзі, де проводилося засідання змовників. Такими діями їм би вдалося відволікти увагу народу, який би збігся гасити пожежу. Тим часом змовники б змогли потрапити до місця засідання ради міста та вбити її членів. Проте в четвер перед цим рада була попереджена про змову. В день, коли мало відбутися повстання, члени ради звернулися по допомогу до купців, і вони змогли їм допомогти як у військовому плані, так і в фінансовому. «Члени ради та купці разом озброїлися, надягнули панцири, привели себе до повної готовності та охороняли місто. Частина ж залишилася дома в обладунках ... Два вожді – Калевельт і Герман фон Мінден, були заарештовані ... Ці двоє були колесовані. Частина з них [т. змовників – прим С.-Т. В.] таємно втекла з міста».³⁸¹ Патриціям вдалося силовими методами придушити заворушення. До того ж вони зберегли владу в місті. Після невдалої спроби замінити владу, всі цехи Любека мали з'явитися перед радою, кожен окремо, та присягнути, що вони будуть зберігати вірність та дружелюбність по відношенню до міста. Цех м'ясників був заборонений, а місце їхньої торгівлі

³⁸⁰ Isenmann E. *Die deutsche Stadt im Mittelalter 1150-1550: Stadtgestalt, Recht, Verfassung, Stadtreigement, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft*. 2te Aufl., Böhlau Verlag, 2014, S. 821

³⁸¹ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Восстание мясников в Любеке в 1384 г. Рассказ хроники Детмара. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцгиз, 1936, С. 137.

зруйноване. Проте згодом особи, до яких рада була прихильна, могли поновити свою діяльність, змогли відновити цех. Їм було надане нове право, за яким вони мали зберігати вірність раді міста. До того ж м'ясники мали надавати військову допомогу у вигляді 20 вершників за вимогою.³⁸²

На початку XV ст. конфлікт поновився. «... [Бюргери – прим. С.-Т. В.] послали до натовпу декілька чоловік, які повідомили людям, що вони домовилися з радою ... Проте натовп кричав: «Ні, ні, це нас не задовольняє. Ми хочемо обирати раду... І Штанге крикнув народу, що рада повідомляє: їм надано право обирати раду. Проте натовп закричав: «Ми хочемо мати гарантії», на що Штанге відповів, що відповідати перед народом будуть 60 виборних. Тоді натовп розійшовся, а пани з ради доїхали додому із великим ризиком та небезпекою для життя ...».³⁸³ В травні 1408 р. 24 членами ради були обрані особи, що походили із купців та ремісників. Любек було виключено зі складу Ганзи, а його місце посів Гамбург. Проте таке становище міста тривало відносно недовго. Правління патриціїв було відновлене у 1416 р. Допомогу у поверненні влади їм надав король 3-х скандинавських держав – Ерік VII (1382-1459 рр.). Під час переговорів між ганзейськими послами та представниками міста спалахнуло повстання цехів. Воно було придушене, а стара рада повернула свою могутність. В червні 1416 р. відбулися остаточні переговори між новою радою, купцями Любека, ганзейськими послами та депутатами короля.³⁸⁴

Містом, де владу встановили представники гільдій був Кельн. Рушійною силою стали ткачі. Між ними та вищою владою міста склалися доволі ворожі стосунки. Кельгофська хроніка, автор якої більш прихильний до правління патриціїв, зазначає, що причиною повстання стало те, що ткачі на той час були багаті та могутні, і ніхто не міг їм протидіяти. Доказом для цього служить вимога ремісників до ради видати грабіжника з метою вчинення над ним самосуду. «Рада,

³⁸² Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Восстание мясников в Любеке в 1384 г. Рассказ хроники Детмара. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз, 1936, С. 137.

³⁸³ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Движение в Любеке в 1403 — 1408 гг. 27 — 28 января 1408 г. Рассказ хроники Детмара. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз., 1936, С. 146.

³⁸⁴ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Движение в Любеке в 1403 — 1408 гг. 27 — 28 января 1408 г. Рассказ хроники Детмара. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз., 1936, С. 146.

яка бачила, що вони не хочуть відмовлятися від свавілля, наказала тюремщику видати їм людину. Вони схопили її та відрубали голову».³⁸⁵

Розповідь «Нової книги» наводить іншу версію: «Рутгер фон Гріне був рентмейстером і разом із ним за скарбницю відповідали інші члени ради. Поки він там сидів, дуже часто, під час кожної звітності ... в скарбниці виявлявся недолік грошей, і неможливо було твердо встановити, хто саме був винний у цьому. В народі багато говорили про це, і шовкоткацький цех, «залізний ринок» і ремісники хутряних виробів зі своїми друзями досягли того, що було обрано 3 особи, які відповідали б за скарбницю разом із рентмейстером ... шефени і рада таємно від громади відправили посольство до імператора римського Карла та встановили податок, що приніс великі збитки місту ... та стали його збирати».³⁸⁶

В результаті конфліктів ткачам вдалося забрати у шефенів звання членів ради та встановити власну владу. До того ж під час їхнього правління рада скоротилася із 82 до 50-ти осіб. Проте невдовзі кельнська рада та деякі братства об'єдналися: «Рада [стара – прим. С.-Т.В.] зібралася разом із ... братствами (тобто з іншими цехами) ... Вони стали радитися один із одним ... як їм скинути цю владу. Рада та інші люди запропонували розбити цех ткачів і повністю підпорядкувати його собі ...».³⁸⁷ Вони скинули владу ткачів. «Ткачі, коли побачили, наскільки сильний натиск ворога, і дізналися, що їх громада [т. общинний дім] на Вейдмаркті і перед церквою Frau Weinbruder була обстріляна, втекли».³⁸⁸

Проте, не дивлячись на поразку цехів, війна між ними та патриціями продовжувалася до 90-х рр. XIV ст. Часто в м. Кельн відбувалися заворушення. Одне із найкрупніших було в 1381-1382 рр.: «.. коли прислані члени ради прослухали зачитаний лист, взятий із рук, було сказано Германом Рінкеном, що вони хочуть виразити свою думку членам ради і хочуть знати їхню мирну

³⁸⁵ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Восстание ткачей в Кельне 1369 – 1371 гг. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцгиз, 1936, С. 137.

³⁸⁶ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Восстание ткачей в Кельне 1369 – 1371 гг. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцгиз, 1936, С. 127.

³⁸⁷ Степанова, В., Шевеленко, А., составители. Расправа патрициев с ткачами в Кельне. *История Средних веков (V-XV века): Хрестоматия.* Ч.1., 2-е изд., 1980, С.180.

³⁸⁸ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Восстание ткачей в Кельне 1369 – 1371 гг. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцгиз, 1936, С. 126.

відповідь... Як тільки послані пани бажання общини з такими труднощами передали членам рату ... великий натовп народу на площі почав збиратися. І той, що існував, ставав все більше й більше, так що наші пани почали хвилюватися за своє тіло та добро. Вони безрезультатно говорили про відповідь [ймовірно реакцію – прим. Р.А.] зі своїми товаришами».³⁸⁹

Сама верхівка влади міста в 90-х рр. XIV ст. розділилася на дві ворогуючі партії: лихварі та крупне купецтво. На чолі першої стояв фон Штессе і вона опиралася на Велику раду. Друга зосереджувалася біля Малої ради, її підтримували і цехи. Остання змогла перемогти своїх противників. Проте нове правління не змогло задовольнити вимоги ремісників, тому вони підняли повстання та скинули цю владу. «Коли громада Кельна перемогла панів із старих родів, які правили містом з початку його існування до недавнього часу, і коли вона вигнала їх, то взяла управління містом в свої руки, заволоділа міськими ключами та обрала зі свого середовища бургомістрів та членів ради, що стали на чолі управління».³⁹⁰

Для затвердження влади цехи уклали союзний договір 14 вересня 1396 р. «Ми, цехи та общини, разом з усією громадою зобов'язуємося ... ні в якому випадку не обтяжувати місто Кельн будь-якими спадковими або прижиттєвими рентами, не витратити ні на які потреби і не обіцяти нікому одночасно 1000 гульденів грошима ... цехи і громади співтрапезників, мають послати в міську ратушу обраних нами, а ці останні мають поповнити раду ще подальшими членами, обравши із цехів та громад співтрапезників поважних та мудрих людей».³⁹¹ Правляча рада мала оновлюватися кожні пів року. До того ж всі мешканці Кельна мали впродовж двох тижнів обрати собі цех або громаду, з якими вони будуть пов'язані. В 1481 р. знову відбулося повстання, проте вже проти цехового правління. Воно було придушене, а керівники – страчені.³⁹²

³⁸⁹ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Восстание ткачей в Кельне 1369 – 1371 гг. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз, 1936, С. 126.

³⁹⁰ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Политическая борьба в Кельне накануне переворота 1396 г. Рассказ Кельгофской хроники *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз, 1936, С. 126.

³⁹¹ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Союзный договор 14 сентября 1396 г. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз, 1936, С. 130.

³⁹² Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Союзный договор 14 сентября 1396 г. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз, 1936, С. 130.

Консенсусу між патриціями та ремісниками вдалося досягти у м. Аугсбург. Тут патриції вважали за краще створити своє об'єднання у формі цеху – утворення в даному випадку чисто політичне, без виробничих функцій. В 1386 р. в даному місті влада перейшла до цехів: «В 1368 р. ... у неділю ввечері всі ремісники були озброєні, зайняли ворота міста і всю ніч ходили по вулицях. На ранок понеділка всі прийшли на Перлах [міська площа – прим. С.-Т. В.] із 24 стягами. Два бургомістри, Герварт і Вітцхлін, скликали раду».³⁹³

Келлермейстер Вейс заявив, що ремісники хочуть мати цехове правління та сказав надати ремісникам ключі від набатного дзвону, печатку та міську книгу. Всі ці речі було надано. Також члени всіх рад яких було 87 осіб склали на міській площі присягу. Перехід до нового управління в місті був закріплений грамотою та печаткою. Хоча публічно члени патриціанської Малої ради і визнали правління цехів, проте на особливих зборах вони все ж таки заявляли, що клятва була вимушеною. У подальшій організації політичної влади в м. Аугсбург ми можемо побачити, що до керівних органів входили не тільки представники ремісників. Певна частка міського управління відводилася і патриціям. «Із 18 цехів, що об'єднують ремісників нашої міської громади, кожен повинен мати цехмейстера, що входить у склад ради. Якщо ж цех є великим та почесним, то він висуває ще одного представника ... Отож, ми встановили, що в раду мають входити від названих 18 цехів 29 осіб. Ці 29 осіб мають обирати із середовища бюргерів [патриціїв – прим. С.-Т. В.] ... 15 поважних та мудрих людей, що мають скласти присягу і в цей рік разом із ними [т. з 29 – прим. С.-Т. В.] будуть входити в раду».³⁹⁴ Таким чином, в раду мало входити всього 44 особи. 29 із них складали представники цехів, а 15 – патриції. Із середовища так званих «бюргерів» та рентмейстерів також обиралося 2 бургомістри: один від патриціїв та один від цехів. Потім, за таким же критерієм обиралися 4 баумейстери, 2 хранителі печатки та 6 підданих старшин. До того ж встановлювалося певне фінансове обмеження на всі

³⁹³ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Переход власти к цехам в Аугсбурге в 1368 г. Рассказ Аугсбургской хроники. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцгиз, 1936, С. 147.

³⁹⁴ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Вторая цеховая грамота Аугсбурга (1368 год, 16 декабря). *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцгиз, 1936, С. 148.

витрати Малої ради (44 особи), що становили до 5 фунтів пфенігів. Таким чином, хоча в міській владі все ще залишилися опозиційно налаштовані до правління цехів патриції, все ж таки вдалося знайти консенсус між цехмейстерами та «бюргерами». Щоб запобігти переходу посади в раді до якоїсь конкретної особи на тривалий строк, кількість членів даного органу управління мала ділитися навпіл, а її склад оновлюватися. «Кожен рік наша рада, члени ради, бургомістри, баумейстери та податкові старшини оновлюються у своєму складі ... Половина вищезазначених 29 цехмейстерів та членів ради від общини, а також 15 членів ради від бюргерів мають вийти зі складу ради після того як вони за допомогою жеребкування розділяться порівну. Кожен цех повинен дати нових членів ради, щоб замінити тих представників, які йдуть з даних посад, так щоб їх кількість знову була доведена до 29». ³⁹⁵ До того ж, ті, хто виходить із ради, протягом двох наступних років не мають права знову ставати її членами. Однак в 1368 р. вся рада, будучи організована заново, була обрана цілком і одночасно. При цьому шляхом жеребкування були звільнені з посади ті, хто в тому ж році мав бути заміненим. Інші зберегли свої повноваження ще на рік. Цехи залучалися до вирішення питань, що мали важливе значення та не могли бути вирішені тільки під час засідання Великої ради (ради дванадцяти): «Якщо цехмейстери зі своїми дванадцятьма захочуть чогось від ради або забажають про щось від неї дізнатися, то вони мають, зібравшись в ратуші, викласти та з'ясувати це перед тим як збереться Велика рада. Якщо справа виявиться настільки важливою, що її не можна буде вирішити із дванадцятьма, то кожен цехмейстер має скликати весь свій цех і дати йому можливість дізнатися про цю справу та дати в ній розібратися. Жодне важливе питання не має вирішуватися на засіданні дванадцяти». ³⁹⁶

Цехи також були відповідальними за міськими регаліями: «Ми визначаємо даною грамотою ... що вищеназвані цехи мають навіки володіти воротами міста, ключами та всім, що до них відноситься, нашими міськими печатками, міською

³⁹⁵ Там само. - С. 149.

³⁹⁶ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Вторая цеховая грамота Аугсбурга (1368 год, 16 декабря). *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз, 1936, С. 149.

книгою, грамотами, ратушею ... щоб відгородити та захистити місто».³⁹⁷ Обмежена також була і кількість фінансів якими могли розпоряджатися члени Малої ради: «Вищеназвані 44 людини, що на даний час є членами Малої ради ... мають право розпоряджатися сумами до 5 фунтів пфенігів і не більше ... ».³⁹⁸

До середніх верств населення німецьких міст XIV-XV ст. варто окремо віднести таку категорію як «аусбюрегри» або «пфальбюргери».

Соціальний статус аусбюргерів та пфальбюргерів у німецьких містах пізнього середньовіччя пов'язаний із їх позначенням в джерелах. У нормативно-правових актах, що стосуються німецьких міст XIV-XV ст. аусбюргери в основному зустрічаються як «uzburgere»³⁹⁹ або «uz burgere»⁴⁰⁰. Пфальбюргери позначені в офіційних документах міст Німеччини як «pfalburgere»⁴⁰¹ чи «phalburgere»⁴⁰². Нормативно-правові акти XIV-XV ст. свідчать про них, як «... про громадян, що зазвичай звуться пфальбюргерами ...» («... civibus, qui pfalburger dicuntur *vulgariter* ...»).⁴⁰³ Подібне формулювання корелюється із більш раннім позначенням у латиномовних джерелах XIII ст., де німецьких бюргерів із замських територій йменували в якості «неосілих громадян», тобто «... *cives non residentes, quod vulgo appellatur paleburger*»⁴⁰⁴, що свідчить про існування як офіційного, так і часто вживаного позначення для даної категорії населення. Обидва терміни у документах іноді використовуються одночасно відносно однієї й тієї ж самої категорії населення. Так, у Наказі Карла IV до м. Страсбург від 7 жовтня 1372 р. припинити приймати пфальбюргерів в якості своїх громадян дані поняття є тотожними: «...

³⁹⁷ Там само. - С. 150.

³⁹⁸ Там само. - С. 150.

³⁹⁹ Witte, Hans, Fritz, Johann, Bearbetern. Bischof Friedrich schließt mit der Stadt der Äusbürger wegen einen fünfjährigen Vergleich. 1377 Februar 6. *Urkundenbuch der Stadt Strassburg. Politische Urkunden von 1365 bis 1380*. Bd. 5., 2-te Hälfte. Verlag von K. Trübner, 1896, S. 930

⁴⁰⁰ Hegel, Karl, Herausgeber. Zweiter Zunftbrief. 1368, Dec. 16. Die Augsburger Chronik von 1368 bis 1406 mit Fortsetzung bis 1447. *Die Chroniken der Schwäbischen Städte. Augsburg*. Bd. 1., Verlag von G. Hirzel, 1865, S. 145

⁴⁰¹ Schwalm, Jakob, Herausgeber. Epistola de coronatione medolanensi et pace generali. 1311 Januar 7. *Constitutiones Et Acta Publica Imperatorum Et Regum*. Tomus 4., Impensis Bibliopolii Hahniani, 1906., S. 480

⁴⁰² Witte, Hans, Wolfram, Georg, Bearbeiter. Kaiser Karl IV gebietet der Stadt Straßburg, ihre Pfahlbürger abzuthun. 1372 October 7. *Urkundenbuch der Stadt Strassburg. Politische Urkunden von 1365 bis 1380*. Bd. 5., 2-te Hälfte., Verlag von K. Trübner, 1896, S. 802

⁴⁰³ Schwalm, Jakob, Herausgeber. Epistola de coronatione medolanensi et pace generali. 1311 Januar 7. *Constitutiones Et Acta Publica Imperatorum Et Regum*. Tomus 4., Impensis Bibliopolii Hahniani, 1906., S. 480

⁴⁰⁴ Böhmer, Johann, Herausgeber. Städtetag zu Worms. 1254 Oct. 6. *Codex diplomaticus Moenofrancofurtanus. Urkundenbuch der Reichsstadt Frankfurt*. 1 T., Franz Varrentrapp, 1836, S. 105

аусбюргери, яких називають пфальбюргерами» («... solche auzburger, die man nennet phalburger»).⁴⁰⁵ При цьому правитель окреслює осіб, яких має на увазі: «Ми дізналися що князі, рицарі та кнехти не хочуть дотримуватися миру ... в Ельзасі через ... людей, яких ви відняли та прийняли і маєте в якості своїх бюргерів».⁴⁰⁶

Постанови та нормативні акти рідко надають конкретні визначення стосовно цих двох категорій. Так, у виданій 1356 р. Золотій Буллі пфальбюргери характеризуються, як «...громадяни та піддані ...», що: «... прагнуть скинути з себе пута ... підданства ... знайти житло в інших містах та стати громадянами там, проте, насправді продовжують проживати на землях їх колишніх господарів ... претендуючи (в той же час) на користування вольностями і захистом тих міських громад, до яких вони так переходять ...».⁴⁰⁷

Щодо аусбюргерів ідентифікація у нормативних актах відбувається не зовсім чітко. Укладена 1368 р. угода між містом Страсбург та єпископом Іоанном III стосовно аусбюрегрів виділяє серед них знатних осіб окремим положенням: «... ті аусбюргери Страсбурга, які належать до знаті, і які переселилися в наші володіння та осіли там, повинні бути звільнені від «Bede»».⁴⁰⁸ Загалом же аусбюргери у даному джерелі згадуються, як люди «які живуть серед нас у всіх наших містах, селах і володіннях».⁴⁰⁹ Хоча є й одне твердження, що натякає на їх приналежність до знаті, коли в угоді згадуються слуги осілих міських жителів, які мешкають «у володіннях та дворах» аусбюргерів.⁴¹⁰

⁴⁰⁵ Witte, Hans, Wolfram, Georg, Bearbeitern. Kaiser Karl IV gebietet der Stadt Straßburg, ihre Pfahlbürger abzuthun. 1372 October 7. *Urkundenbuch der Stadt Strassburg. Politische Urkunden von 1365 bis 1380*. Bd. 5., 2-te Hälfte., Verlag von K. Trübner, 1896., S. 803

⁴⁰⁶ Witte, Hans, Wolfram, Georg, Bearbeitern. Kaiser Karl IV gebietet der Stadt Straßburg, ihre Pfahlbürger abzuthun. 1372 October 7. *Urkundenbuch der Stadt Strassburg. Politische Urkunden von 1365 bis 1380*. Bd. 5., 2-te Hälfte., Verlag von K. Trübner, 1896., S. 803

⁴⁰⁷ Lünig, Jens, Herausgeber. Die Hoch-Teutsche Übersetzung der gülden Bull Kayzers Carl des Vierten. *Das Teutsche Reichs-Archiv*., Bd. 1., Friedrich Lanckische Erben Verlag, 1713., S. 45

⁴⁰⁸ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Договор между городом Страсбургом и страсбургским епископом, 1368 г. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз., 1936, С. 152

⁴⁰⁹ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Договор между городом Страсбургом и страсбургским епископом, 1368 г. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз., 1936, С. 152

⁴¹⁰ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Договор между городом Страсбургом и страсбургским епископом, 1368 г. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз., 1936, С. 153.

Наприкінці XIX ст. німецький економіст та історик Г. фон Шмоллер по відношенню до міста Страсбурга пфальбюргерами називав міських жителів та селян, які проживають за межами міста. Аусбюргерів у дослідника представляла знать, що не мешкала в містах, але перебувала у ленних або службових відносинах із прилеглими до міста територіями.⁴¹¹

Сучасний німецький історик Е. Ізенман дещо розширює ці поняття. Обидва терміни не мають чіткого поділу в постановах та нормативних актах, тому часто здаються взаємозамінними. До того ж термін «аусбюргер» має більш широке значення та може включати в себе пфальбюргерів, тому іноді використовувався в міських джерелах для того, щоб уникнути негативного позначення пфальбюргерів щодо селян. Пфальбюргерами Е. Ізенман називає осіб, що мешкають на прилеглих територіях, набувають права, аналогічні громадянським, проте продовжують проживати за межами міста, на оточуючих землях. Вони сплачують податки у міську скарбницю, дають клятву місту, захищають бюргерські права протягом певного періоду, а також підпорядковуються міській юрисдикції. Щоб закріпитися у місті вони можуть купувати там оподатковане майно та проживати певний час.⁴¹²

Походження терміну було зумовлене тим, що потенційні громадяни проживали в межах оточуючої місцевості, буквально на окраїнних до міста територіях або околицях («an den Pfählen der Stadt»)⁴¹³ До аусбюргерів відносяться наділена землею знать, графи, рицарі, що мають будь-яку власність, знатні зброєносці та вільні особи, які отримали бюргерські права без обов'язкового осідання у місті, а також клірики, служителі духовних орденів та об'єднань.⁴¹⁴

Деякі міста стосовно термінологічного визначення «аусбюргери» та «пфальбюргерів» могли становити винятки. Б. Асмус, вивчаючи дану категорію населення у м. Геттінгені, зауважила, що вони дещо відрізнялися від вищезгаданих

⁴¹¹ Schmoller von G. *Strassburg zur Zeit der Zunftkämpfe und die Reform seiner Verfassung und Verwaltung im XV. Jahrhundert: Rede gehalten zur Feier des Stiftungsfestes der Universität Strassburg am 1. Mai 1875*. Verlag von Karl J. Trübner, 1875, S. 34

⁴¹² Isenmann E. *Die deutsche Stadt im Mittelalter 1150-1550: Stadtgestalt, Recht, Verfassung, Stadtrecht, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft*. 2te Aufl., Böhlau Verlag, 2014, S. 149

⁴¹³ Gothein Eberhard, Herausgeber. *Wirtschaftsgeschichte des Schwarzwaldes und der angrenzenden Landschaften*. Bd. 1. Städte- und Gewerbe-geschichte. Verlag von Karl J. Trübner, 1892, S. 175.

⁴¹⁴ Isenmann E. *Die deutsche Stadt im Mittelalter 1150-1550: Stadtgestalt, Recht, Verfassung, Stadtrecht, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft*. 2te Aufl., Böhlau Verlag, 2014, S. 150

верств, які проживали в імперських містах. Дослідниця об'єднує два поняття та відносить до них вчених, пасторів із прилеглих місцевостей, юристів, чиновників, що служили правителям оточуючих земель, а також синів місцевих бюргерів, які отримували освіту на інших територіях. Останні часто проживали на інших територіях, проте зберігали громадянство Геттінгена для того, щоб мати змогу отримати під час повернення батьківський будинок та вступити у місцеві гільдії. Причиною подібної тенденції було те, що під час спадкування майна у Геттінгені немісцевим жителем, останній повинен стати громадянином міста протягом року. Інакше спадок втрачався або обкладався високим податком.⁴¹⁵

Концентрація, кількість, потреба міста в аусбюргерах та пфальбюргерах залежала в основному від територіальних та політичних особливостей. Так, періодичні домовленості Кельна із рейнським рицарством протягом XIV-XV ст. можна розглядати як специфічну заміну неспроможності сформувати на оточуючих землях масштабні сільські поселення.⁴¹⁶

На початку XV ст. деякі міста почали відмовлятися від пфальбюргерства на користь аусбюргерів: Аугсбург позбавився від селян, що проживали неподалік від міста на користь знаті, якій надавав бюргерські права. Останні залишалися бажаними громадянами для німецьких міст XIV-XV ст., тому що знать забезпечувала військовий та дипломатичний захист, включаючи доступ до замків. Інститут «пфальбюргерства» надавав тільки юридичну основу економічному проникненню міста до сільської місцевості. Проте цей аспект приносив міській адміністрації як додаткові прибутки, так і зобов'язання, які воно не завжди прагнуло виконувати.⁴¹⁷

Отримання селянами фіктивного громадянства створювало незручності для князів та центральної влади, а також своєрідну невизначеність в їх соціальному становищі. Пфальбюргери залишалися селянами, бо продовжували займатися

⁴¹⁵ Asmus B. «Die Bevölkerung: Entwicklung und Sozialstruktur». *Göttingen: Von den Anfängen bis zum Ende des Dreissigjährigen Krieges*. Bd. 1. Hrsg. von Denecke D., Kühn H-M., Vandenhoeck und Ruprech, 1987, S. 184.

⁴¹⁶ Scott T. «The City-State in the German-speaking Lands». *Politics and Reformations: Communities, Politics, Nations, and Empires*. Ed. By Ocker Ch., Printy M., Starenko P., Wallace P. Brill, 2007, P. 59

⁴¹⁷ Scott T. «The City-State in the German-speaking Lands». *Politics and Reformations: Communities, Politics, Nations, and Empires*. Ed. By Ocker Ch., Printy M., Starenko P., Wallace P. Brill, 2007, P. 60

землеробством та мали феодала, але політично вони залишалися міщанами, оскільки потрапляли під юрисдикцію міського законодавства, могли користуватися його захистом.⁴¹⁸ Це викликало невдоволення у багатьох князів. Так, єпископ Страсбурга Йоган фон Ліхтенберг скаржився на Рейхстазі в м. Мец 1356 р. на перехід багатьох селян до фіктивного бюргерства, через що зменшується обсяг виконаних ними повинностей.⁴¹⁹

Місто могло приймати до лав громадян селян, що проживали за його межами, не враховуючи інтересів центральної влади. Так, Шпеєрський єпископ Лампрехт фон Брунн у листі до ради та бургомістра Страсбурга 1366 р. скаржиться стосовно включення нових громадян: «... пфальбюргери, яких ви на деякий час прийняли до себе не дивлячись на загальні заборони пана нашого імператора та кюрфюрстів, та надалі плануєте у себе залишити, тому що вони не хочуть вас покидати... тих, які належать державі, ними вона володіє, прийняли без дозволу державного та завдали збитків».⁴²⁰

Пфальбюргери стали причиною страху перед військовими заворушеннями. Так, у 1431 р. імператор Сигізмунд (1368-1437 рр.) висловлював занепокоєння стосовно того, що останні можуть спричинити конфлікти у Швабії.⁴²¹

Офіційні закони про заборону перебування пфальбюргерів в якості громадян міста, прийняті німецькими правителями, вступали в силу не одразу. Так, у Золотій Буллі 1356 р. Карлом IV (1347-1378 рр.) було заборонено приймати пфальбюргерів до міст: «...відтепер і надалі згадані громадяни та піддані [пфальбюргери – прим. Р. А.] ... в жодному разі не повинні ні в яких землях, місцевостях і провінціях Священної імперії отримувати права і вольності тих міських громад ... громадянства яких вони ... домагаються Якщо тільки вони, насправді, без

⁴¹⁸ Blickle P. *Kommunalismus. Skizzen einer gesellschaftlichen Organisationsform: Oberdeutschland*. Bd. 1. R. Oldenbourg Verlag, 2000, S. 126

⁴¹⁹ Blickle P. «Doppelpass» im Mittelalter. Ausbürger in oberdeutschen und schweizerischen Städten und der Verfall der feudalen Herrschaft». *Die Stadt als Kommunikationsraum. Beiträge zur Stadtgeschichte vom Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert*. Hrsg. von Bräuer H., Schlenkrich E., Leipziger Universitätsverlag, 2001, S. 44

⁴²⁰ Witte, Hans, Fritz, Johann, Bearbetern. Bischof Lamprecht von Speyer an Straßburg. 6 Januar 1366. *Urkundenbuch der Stadt Strassburg. Politische Urkunden von 1365 bis 1380*. Bd. 5., 2-te Hälfte. Verlag von K. Trübner, 1896, S. 547

⁴²¹ Blickle P. «Doppelpass» im Mittelalter. Ausbürger in oberdeutschen und schweizerischen Städten und der Verfall der feudalen Herrschaft». *Die Stadt als Kommunikationsraum. Beiträge zur Stadtgeschichte vom Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert*. Hrsg. von Bräuer H., Schlenkrich E., Leipziger Universitätsverlag, 2001, S. 44.

обману, переселяються з усім своїм майном в ці міста ... там проживають, приймаючи ... на себе ... міське право, податки, повинності ... та інші подібні зобов'язання... ».⁴²²

Хоча кількість громадян міста, що проживали за його межами, могло дещо зменшитися, однак вони не зникли зовсім. Зміни відбувалися залежно від ступеню підпорядкування територій центральній владі, а також доцільності самих інституцій. У Нюрнберзі, де були стійкі імперські зв'язки, продовжували дотримуватися букви офіційного закону та ліквідували ці верстви населення. В інших містах інститутам «пфальбюргерства», а пізніше й «аусбюргерства» вдалося трансформуватися. Так, у Франкфурті всі сільські жителі приміських територій офіційно переходили під судову юрисдикцію міста. Пізніше, у XV ст. зміни торкнулися й аусбюргерів: замість них було запроваджено ряд повинностей та захисних об'єднань, включаючи можливості доступу до замків (т. зв. «право відкриття» або «*Öffnungsrecht*»). Швабським містам вдалося зберегти обидва інститути. Хоча Ульм провадив подібну політику стосовно знаті доволі «дозовано», а згодом зовсім дистанціювався від неї. На території Ельзасу кількість бюргерів, що проживала за межами міст навіть збільшилася.⁴²³

При забороні пфальбюргерів центральна влада надавала їм можливість стати повноцінними громадянами міста. У Земському мирі 19 серпня 1310 р. Генріх VII постановив для міст Страсбурга та Базеля: «Всі пфальбюргери повинні піти, а якщо вони хочуть стати бюргерами, то повинні безперервно перебувати [в місті – прим. Р. А.] зимою та влітку. Крайнім терміном ... повинен бути день Святого Мартіна [11 листопада – прим. Р. А.], щоб нам повідомити ... чи вони бюргерами бажають стати, чи ні. І того, хто відмовиться, як було написано вище, жодне місто не повинно вважати бюргером».⁴²⁴

⁴²² Lünig, Jens, Herausgeber. Die Hoch-Teutsche Übersetzung der gülden Bull Kayzers Carl des Vierten. *Das Teutsche Reichs-Archiv*, Bd. 1., Friedrich Lanckische Erben Verlag, 1713., S. 45

⁴²³ Scott, T. «Town and country in Germany, 1350 – 1600». *Town and Country in Europe, 1300-1800*. Ed. by S. Epstein, Cambridge University Press, 2001, p. 208

⁴²⁴ Schwalm, Jakob, Herausgeber. *Constitutio pacis generalis ad Rhenum superiorem*. 19 Aug. 1310. *Constitutiones Et Acta Publica Imperatorum Et Regum*. Tomus 4. Impensis Bibliopolii Hahniani, 1906, S. 355

Якщо казати про оподаткування аусбюргерів, то воно складалося із грошових виплат та несення відповідних повинностей. Так, в Страсбурзі основним податком для них вважався *Bannbede*, тобто податок для тих, хто проживає на лінії міста: «...аусбюргери зазначеного міста Страсбурга, живуть серед нас і в наших володіннях і мають там своє постійне місцеперебування, не повинні давати ... в більшому розмірі, ніж раніше, податок, іменований «*Bannbede*» ...». ⁴²⁵ До додаткових зобов'язань належали такі як: «... брати участь в несенні вартової служби і прокладанні ровів разом з іншими нашими людьми ...». ⁴²⁶

Своєрідну вигоду від аусбюргерів для міста Страсбург надавала участь перших у можливих союзах: «Вони повинні брати участь у всіх союзах, які утворюються в наших містах, селах і володіннях... також пропорційно своїй чисельності брати участь при укладенні цих союзів». ⁴²⁷

Податки іноді могли бути фіксованими, залежно від стану, до якого відносився аусбюргер. Так, в Аугсбурзі «... якщо він є аусбюргер із рицарського стану (*helmsgenos*), то повинен він пів року перебувати в місті та заплатити десять фунтів пфенінгів на будівництво ... ». ⁴²⁸

Знатні громадяни міста, що проживали за його межами входили у загальну судову юрисдикцію: «...Аусбюргери Страсбурга судяться тими ж судами, що й інші люди, що живуть в наших містах, селах і володіннях...». ⁴²⁹

Якщо аусбюргери були для міста важливими громадянами, то й воно зі свого боку могло здійснювати певні виплати. Так, у 1418 р. м. Кельн вступило у протиріччя із місцевим архієпископом Дітріхом фон Моерсом. Бюргери уклали союз із герцогом Адольфом фон Бергом, який допомагав їм у боротьбі проти клірика. Сигізмунд I Люксембург, який на прохання єпископа, наказав герцогу

⁴²⁵ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Договор между городом Страсбургом и страсбургским епископом, 1368 г. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз., 1936, С. 152

⁴²⁶ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Договор между городом Страсбургом и страсбургским епископом, 1368 г. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз., 1936, С. 152

⁴²⁷ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Договор между городом Страсбургом и страсбургским епископом, 1368 г. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз., 1936, С. 152

⁴²⁸ Hegel, Karl, Herausgeber. Zweiter Zunftbrief. 1368, Dec. 16. Die Augsburger Chronik von 1368 bis 1406 mit Fortsetzung bis 1447. *Die Chroniken der Schwäbischen Städte. Augsburg.* Bd. 1., Verlag von G. Hirzel, 1865, S. 145

⁴²⁹ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Договор между городом Страсбургом и страсбургским епископом, 1368 г. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз., 1936, С. 153.

припинити стосунки із містом, примусив шукати інших можливостей альянсу. Тому місто Кельн приймало до своїх лав в якості громадян представників знаті, роблячи їх аусбюргерами. Щоб краще закріпити подібних бюргерів на нових місцях, місто виплачувало щорічну ренту, яку не можна було позичати, закладати чи продавати, а її розмір залежав від кількості наданих у розпорядження міста контингенту. До ренти також належала й додаткова оплата, що зазвичай сягала декілька сотень гульденів. У випадку, якщо одна зі сторін хотіла розірвати угоду, то мала повернути назад дані виплати. У цьому випадку подібна сума була доволі обтяжуючою для аусбюргерів, тому слугувала неабияким фактором продовження стосунків із Кельном. Ще одним способом закріпити знатного громадянина було орендування житла за рахунок міста на момент перебування там аусбюргера.⁴³⁰ Ці заходи сприяли кращому зв'язку міста та знаті.

Отже, основний середній прошарок населення становили ремісники, в основному вища ланка цехового устрою – майстри та підмайстри. Починаючи із XIV ст. між ремісниками та міською владою розпочалася боротьба за репрезентацію представників гільдій у муніципальній владі. Відповідно у північнонімецьких містах, таких як Любек, патриціям вдалося закріпити владу за собою, міста південних регіонів, зокрема Аугсбург віднайшли консенсус і в муніципальній владі засідали як представники міської знаті, так і ремісництва. У містах прирейнського регіону, таких як Франкфурт-на-Майні та Кельн основну владу отримали ремісники.

Інша категорія середніх прошарків у пізньосередньовічному німецькому місті населення була представлена аусбюреграми і пфальбюргерами. Обидва поняття доволі варіативними і можуть представляти як звичайного бюргера, що не проживає на території власного міста, займаючись комерційною діяльністю за кордоном або отримуючи освіту в іншому місці, так і представника знатного роду, що отримав громадянство міста, проте не мешкає на муніципальній території.

⁴³⁰ Hesse P. *Nachrichten aus Köln. Studien zu den Briefen des städtischen Rats zur Zeit des Neusser Krieges*, Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der Philosophischen Fakultät der Universität zu Köln, Universität zu Köln, Köln, 2012, S. 60

3.3. Маргінальні групи населення німецьких міст XIV-XV ст.

В міських постановах особливе місце відводилося жебракам та бездомним людям. Відсутність житла ставила доволі гостро проблему здійснення громадянських обов'язків члена міської громади у добу пізнього середньовіччя. До того ж середина XV ст. позначилася певним демографічним піднесенням та зростанням кількості селян, що бажали стати громадянами міста.

Німецький дослідник Р. Крамер класифікує нижчі верстви населення за їхньою економічними можливостями. До першої категорії він відносить самостійних торговців, чия справа не приносила прибутку. До того ж вони могли бути літніми особами або мати велику сім'ю та перебувати на межі бідності. Наступними були наймані робітники, ремісники, підмайстри, покоївки фінансове забезпечення яких було вкрай низьким. Проте вони потенційно зберігали можливість створення певних фінансових заощаджень. Третя категорія, найбідніший прошарок населення, формувалася із безробітних, хворих, людей з інвалідністю, сиріт, людей похилого віку, мандрівників та інших верств міського населення, які не мали стабільного грошового забезпечення.⁴³¹

Іншою, більш ґрунтовну класифікацію нижчих верств населення пізньосередньовічних німецьких міст здійснив український дослідник Дятлов В.О. Одним із прошарків міщан, що відносилися до бідняків, не мали власного житла і були вимушені наймати квартири називали Hausgenossen. Вони винаймали хижу, горище, сарай, флігель. Плату за помешкання встановлювала міська рада, для того щоб можна було уникнути конфліктів із власником. Хазяї до того ж мали добре знати орендаря і отримати письмовий дозвіл на його утримання. Даний прошарок також розділявся на 4 категорії. Першими були ті, хто наймали квартири в своїх родичів. Мірилом платні була їхня робота в господарстві хазяїна або в його ремісничому цеху.⁴³²

⁴³¹ Kramer R. *Umgang mit der Armut: Eine Sozialethische Analyse*. –Duncker und Humblot, 1990, S. 22

⁴³² Дятлов, В. «В ім'я Бога і загального добра» Нижчі верстви населення німецького міста і Реформація. Сіверянська думка, 1997, с. 103

До другої категорії відносилися міщани, що винаймали певну окрему територію в домі і були на утриманні господаря за визначену платню. Третій тип був фінансово спроможний винаймати цілу ділянку, дім або флігель. Також, до Hausgenossen відносили тих осіб, що мешкали на заїжджих дворах, в готелях, притулках та шпиталях. Студенти та підмайстри не відносилися до цієї категорії міського населення. Відомі також і випадки, коли заможні торгівельні сім'ї самі створювали цілі квартали для робітників, що не мали оселі. Наприклад, Фуггерай, який було побудовано сім'єю Фуггерів, призначався для розміщення великої кількості працюючих бідних.⁴³³

Наступною категорією бідних міщан можна вважати Hausarmen, в яких було наявне власне помешкання. В основному до них відносили малозабезпечених ремісників та міщан, що мають багатодітні сім'ї, безробітні; зустрічаються також представники багатих родин, що розорилися. Характерною рисою для даного прошарку міського населення є те, що житло – єдине майно, яке вони мають або змогли нажити. Якщо й була наявне будь-яка власність, то вона не могла принести прибутку для сім'ї.⁴³⁴

Серед нижчих груп населення зосереджувалися також «робітники» та «кнехти». Перше поняття починає набувати поширення з середини XV ст. Воно в основному побутує там, де існує вільна наймана праця. У зв'язку із поширенням гірничодобувної справи в даний період в основному поняття «робітники» відносилось до людей важкої некваліфікованої або малокваліфікованої праці. Воно застосовувалося на протигагу «забійникам» – людям досвідченим у даній професії. Гірничою адміністрацією були «шіхтмайстри». Дане поняття набуло поширення, тому що саме гірничодобувна справа потребувала великої кількості найманих робітників. Потім вони стали використовуватись і в будівництві. Ближче до кінця XV ст. такий вид роботи починає охоплювати все більше галузей виробництва.⁴³⁵

⁴³³ Дятлов, В. «В ім'я Бога і загального добра» Нижчі верстви населення німецького міста і Реформація. Сіверянська думка, 1997, с. 104

⁴³⁴ Дятлов, В. «В ім'я Бога і загального добра» Нижчі верстви населення німецького міста і Реформація. Сіверянська думка, 1997, с. 104

⁴³⁵ Дятлов, В. «В ім'я Бога і загального добра» Нижчі верстви населення німецького міста і Реформація. Сіверянська думка, 1997, с. 104

Інше становище займали так звані «кнехти». Це були слуги або прислуга у бюргерських господарствах, некваліфіковані працівники у цехах або у комунальних службах. Основними рисами цього прошарку були некваліфікована, позацехова праця, прикріпленість до бюргерського домашнього господарства, особиста залежність від роботодавця. Джерелами поповнення середовища «кнехтів» були вихідці із сільської місцевості або діти та підлітки дрібних бюргерів і міської бідноти. Також це поняття застосовувалося до військових найманців в другій половині XV ст., що були частково залежні від умов та терміну контракту. З середини XV ст. слово «кнехт» також починало закріплюватися за підмайстрами (Gesellen), які закінчили власний термін навчання, проте не змогли перейти на наступний щабель цехової ієрархії – «майстра». ⁴³⁶

Як слушно зауважує німецький дослідник Р. Ендрес, жебраки та збіднілі верстви населення сприймалися у спільноті пізньосередньовічного німецького міста як особлива категорія соціуму, що завдяки християнській етиці мала право на отримання пожертви, за яку, у свою чергу, благодійник отримував можливість молитви за нього як своєрідну «відповідь» на свій вчинок. ⁴³⁷

Для нижчих верств населення пізньосередньовічних німецьких міст були створені численні лікарні та благодійні фонди, пов'язані із проведенням релігійних служб та молитов за душу благодійника. Через зростання кількості бідних прошарків бюргерства та поширення жебрацтва такі традиційні форми благодійності стали обтяжливими. Це потребувало певного ступеню регулювання зі сторони німецьких міст. Зокрема, такі заходи мали стосуватися працездатних людей, що займалися жебрацтвом на рівні із особами, дійсно нездатними заробляти на проживання нічим окрім отримання милостині. Найактивнішими у цьому плані

⁴³⁶ Дятлов, В. «В ім'я Бога і загального добра» Нижчі верстви населення німецького міста і Реформація. Сіверянська думка, 1997, с. 104

⁴³⁷ Endres R. «Armenwesen und Armenfürsorge». *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte: 5. bis 17. Jahrhundert von der Renaissance und der Reformation bis zum Ende der Glaubenskämpfe*. Band 1., 1ste Auflage., Hrsg. von N. Hammerstein, Verlag C.H. Beck, 1996, S. 425

були імперські міста, а спроби регламентування здійснювалося за допомогою розпоряджень про жебрацтво, або поліцейських постанов.⁴³⁸

Жебрацтво всередині м. Аугсбург було чітко регламентоване: кожен мав отримати дозвіл ради та спеціальну позначку: «Забороняється всім, чи то одружені люди, жінки або чоловіки, вдови або неодружені, захожі або місцеві, бюргери або жителі міста, збирати милостиню як удень, так і вночі, інакше як з дозволу ... ради, від якої вони повинні одержати ... жерстяний жетон».⁴³⁹ До того ж місто контролювало і обіг прибутків від жебрацтва: «І коли буде встановлено, що та або інша особа марно витрачає набрані подаяння або іншим чином допускає зловживання ... належить у таких випадках чинити згідно з рішенням ради».⁴⁴⁰

Постанова про жебрацтво (Bettelordnung) була прийнята у м. Нюрнберг 1478 р. Рада регламентувала право на збирання милостині шляхом встановлення спеціальних позначок та дозволів на це заняття: «По-перше ... наказують наші пани з ради, що ні один бюргер або бюргерка, гість або гостя в цьому місті Нюрнберг ... не мають жебракувати, ... так було встановлено і вирішено про це відкритою радою І тим, кому це буде дозволено, не повинні жебракувати, вони мають носити тоді відкрито на собі знаки, які їм будуть надані. Хто буде просити милостиню без дозволу та позначки, повинен один рік провести на відстані однієї милі від міста».⁴⁴¹

Міська влада виділяла спеціальні місця, де їм було дозволено прохати милостиню: «Вони мають сидіти у церквах Св. Морітца, Св. Нікласа та Св. Кунігунди. А якщо дощить та негода, вони можуть стояти або сидіти біля воріт іншої церкви, але ніхто з них не має вимагати милостиню. Якщо хтось це порушить, повинен рік перебувати за межами міста».⁴⁴²

⁴³⁸ Endres R. «Armenwesen und Armenfürsorge». *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte: 5. bis 17. Jahrhundert von der Renaissance und der Reformation bis zum Ende der Glaubenskämpfe*. Band 1., 1ste Auflage., Hrsg. von N. Hammerstein, Verlag C.H. Beck, 1996, S. 426

⁴³⁹ Рудь М.О., упорядник. Аугсбурзький регламент про жебраків (1491 р.). *Історія західноєвропейського середньовіччя. Хрестоматія*. Либідь, 2005, С. 558.

⁴⁴⁰ Там само, С. 559.

⁴⁴¹ Baader, Joseph, Herausgeber. Bettelordnung. 1478. *Nürnberger Polizeiordnungen aus dem XIII. bis XV. Jahrhundert*. Gedruckt auf Kosten des litterarischen Vereins nach Beschluss des Ausschudsses von Juni 1861, 1861, S. 317

⁴⁴² Baader, Joseph, Herausgeber. Bettelordnung. 1478. *Nürnberger Polizeiordnungen aus dem XIII. bis XV. Jahrhundert*. Gedruckt auf Kosten des litterarischen Vereins nach Beschluss des Ausschudsses von Juni 1861, 1861, S. 316

Така політика була частково зумовлена тим, що траплялися випадки жебрацтва без матеріальної потреби: «Після того як почесна рада ... дізналася, що деякі особи жебракують в Нюрнберзі, не маючи для цього нагальної потреби ... їх суворо покарали ... слідувати правилам даного статуту».⁴⁴³

При цьому жебракуючий мав право визначити період дня, коли він хотів просити милостиню: «А жебракам та жебрачкам, що соромляться просити милостиню вдень і хочуть жебракувати вночі, буде видано спеціальні знаки, жебракувати влітку вночі не більше двох годин та вночі взимку – не більше трьох годин, проте без світла, відповідно до міського закону».⁴⁴⁴

Жебраків, що не мали інвалідності могли залучати до фізичної праці: «... жебраки та жебрачки, яким дозволено тут збирати милостиню, які не є каліками, кульгавим або сліпими, не повинні сидіти у робочі дні бездіяльно перед церквою на місці для жебракування, натомість займатися плетінням або виконувати іншу роботу, яка їм по силам. Якщо хтось незаконно буде займатися чимось іншим, повинен місяць провести за межами міста».⁴⁴⁵

Подібні розпорядження регулювали не тільки жебраків, але й представників жебрацьких орденів – «Кожен добровільно бідний не повинен жебракувати тут більше одного дня в році, уникаючи [території – прим. Р.А.] міста цілий рік»,⁴⁴⁶ або тих, хто приходив до міста для покаяння: «...ті, що каються, відкрито, якщо їхнє покаяння тут не було накладене, раз на рік не більше одного дня мають тут у місті прохати милостиню, цілий рік оминаючи місто».⁴⁴⁷ Відповідним чином міська влада регламентувала і перебування хворих на муніципальній території: «... прокажені, якщо є вони із цього міста або чужинці, не повинні вештатися всередині або ходити жебракуючи, але повинні задовольнятися територією довкола міста...».⁴⁴⁸

⁴⁴³ Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Нюрнбергский устав о нищих. 1478 год. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз, 1936, С. 163.

⁴⁴⁴ Baader, Joseph, Herausgeber. Bettelordnung. 1478. *Nürnberger Polizeiordnungen aus dem XIII. bis XV. Jahrhundert.* Gedruckt auf Kosten des litterarischen Vereins nach Beschluss des Ausschudsses von Juni 1861, 1861, S. 316

⁴⁴⁵ Ibidem, S. 317

⁴⁴⁶ Ibidem, S. 318

⁴⁴⁷ Ibidem, S. 318

⁴⁴⁸ Baader, Joseph, Herausgeber. Bettelordnung. 1478. *Nürnberger Polizeiordnungen aus dem XIII. bis XV. Jahrhundert.* Gedruckt auf Kosten des litterarischen Vereins nach Beschluss des Ausschudsses von Juni 1861, 1861, S. 318

Видаючи подібні розпорядження пізньосередньовічні німецькі міста намагалися скоротити кількість маргінальних верств населення, що зосереджувалися на їхній території, а також врегулювати їхню діяльність.

Отже, маргінальні верстви населення мали доволі широкий поділ на різноманітні прошарки, починаючи від тих, хто мав власність, закінчуючи жебраками. До основних категорій цієї верстви населення німецьких міст XIV-XV ст. відносяться збіднілі купці, ремісники та кнехти, служниці, люди з інвалідністю, люди похилого віку, сироти, мандрівники особи, що не мали стабільного прибутку або житла.

Права та обов'язки цього стану суворо регламентувалися міською владою задля уникнення збільшення кількості бідняків. Зокрема деякі міста видавали спеціальні постанови про жебрацтво (Bettelordnungen), які регламентували життя жебраків, процедуру збору милостині, розпорядок та час, коли ця категорія населення могла займатися своєю діяльністю.

Розділ IV. Розвиток культури у пізньосередньовічному німецькому місті

4.1. Освіта і наука у містах Німеччини XIV-XV ст.

Процес створення університетів в Німеччині припав на пізнє Середньовіччя, а саме – XIV-XV ст. Він не був схожим на період заснування перших французьких та італійських університетів, а мав вже готову схему, яку перейняв у інших країн. Заснування цих університетів відбувалося за посередництва духовної влади та королівської. Папа Римський наділяв навчальний заклад спеціальною булою, а також надавав привілей призначати наукові ступені, адже привілей навчання був закріплений за самою церквою і відповідно вона надавала цю можливість університету в якості «studium generale» або «privilegiatum».⁴⁴⁹

Забезпечення самого навчального закладу здійснювала вже світська влада: король, локальний князь, суверен або міська рада. Цей орган забезпечує основну опіку над цим місцем, фінансування, забезпечення будівлею, право самоврядування, наділення викладачів корпоративними правами, звільнення від податків та цивільної юрисдикції.⁴⁵⁰

Одним із перших у Священній Римській імперії став Празький університет, започаткований 1347 р. 26 січня 1347 р. Папою Римським Климентом VI була видана була, а 7 квітня цього ж року заснування навчального закладу закріпила королівська грамота імператора Карла IV (1347-1378 рр.).⁴⁵¹ Членам університету гарантувалися ті самі права, що й мали члени Паризького та Болонського університетів, а саме: видавати закони із обов'язковою силою, свободу від податків та митних зборів різного виду, власну юрисдикцію тощо: «Ми даємо всім міцну гарантію в тому, що всі привілеї, пільги і свободи, що даються в Парижі і Болоньї докторам і студентам з волі королівської, будуть доброзичливо представлені нами

⁴⁴⁹ Paulsen F. *The German Universities: Their Character and Historical Development*. Macmillan and Co., p. 21

⁴⁵⁰ Ibidem, p. 22

⁴⁵¹ Paulsen F. «Die Gründung der deutschen Universitäten im Mittelalter». *Historische Zeitschrift*. Hrsg. von H. Sybel, Druck und Verlag von R. Oldenbourg, 1881, Bd. 45, S. 258

всім і кожному, хто б хотів прийти сюди, і будуть всіма незмінно дотримуватися».⁴⁵²

Актом заснування герцога Рудольфа IV від 12 березня 1365 р. було створено наступний – Віденський університет. Супровідна папська була видана 18 червня того ж року. Свободи університету походили від навчальних закладів Парижу до паралелей зі стародавніми Афінами та Римом.⁴⁵³

Вже безпосередньо на території Німеччини було започатковано такі університети, як Гейдельберзький (1385 р.), Кельнський (1388 р.), Ерфуртський (1392 р.), Лейпцизький (1409 р.), Ростоцький (1419 р.), також стали функціонувати університети в Грейфсвальді (1456 р.), Фрейбурзі на Брейгсгау (1460 р.), Інгольштадті (1472 р.), Трірі (1473 р.), Майнці (1476 р.), Тюбінгені (1477 р.).⁴⁵⁴

Міська рада могла бути безпосередньо ініціатором створення навчального закладу. Так було із заснуванням університету у м. Росток. Місто на той час було одним із впливових у Ганзейському союзі, тому бюргерство, раду якого складали в основному купці, як ніколи було зацікавлено у створенні потужного осередку освіти: для того, щоб торгово-політична діяльність була успішною перш за все її потрібно забезпечити кваліфікованими та освіченими кадрами. Територіальним володарям також було вигідно отримувати щороку службовців, які мали високий освітньо-професійний рівень, а церква прагнула зміцнити католицьку віру. 8 вересня 1418 р. згідно з попередньою домовленістю з радою міста герцоги Йоган V та Альбрехт V Мекленбург, а також єпископ Шверінський звернулися до папської курії з проханням про створення університету. Папа Римський Мартін V надав буллу 13 лютого 1419 р., а вже 12 листопада 1419 р. відбулася урочиста інавгурація університету. Велику роль у житті цього навчального закладу відігравала рада міста: вона надавала щорічно 800 гульденів фінансування, будівлі для навчання та місце проживання для студентів і професорів. Були також випадки й

⁴⁵² Москаленко, А., редактор. Основание Пражского университета (Грамота чешского короля Карла I (IV) (7 апреля 1348 г.). *Документы по истории университетов Европы XII-XV вв.: учеб. пособие*. Воронежский педагогический институт, 1973, С. 61

⁴⁵³ Paulsen F. «Die Gründung der deutschen Universitäten im Mittelalter». *Historische Zeitschrift*. Hrsg. von H. Sybel, Druck und Verlag von R. Oldenbourg, 1881, Bd. 45, S. 261

⁴⁵⁴ Schwinges R. *Studenten und Gelehrte – Studien zur Sozial- und Kulturgeschichte deutscher Universitäten im Mittelalter*. Brill, 2008, S. 93

індивідуального фінансування. Так, 1439 р. бургомістр м. Любек Генріх Рапельзульвер відкрив стипендіальний фонд для шести студентів навчального закладу м. Росток. Князівська влада в основному була більше посередником у отриманні матеріальної підтримки для університету: 1491 р. університет отримав від герцога Мекленбурга Генріха IV можливість купівлі всіх видів рент та їх використання. Відповідно до санкції Папи Римського університет м. Росток отримав можливість надавати вчені звання з логіки, філософії, медицини, теології та каноністики. Перший вчений склад представляли колишні викладачі з Ерфуртського та Лейпцизького університетів. В основу статуту навчального закладу був покладений статут університету м. Ерфурт, а першими студентами були 160 чоловік з Німеччини, Данії, Ліфляндії, Швеції, Польщі та Курляндії.⁴⁵⁵

Опіку над Кельнським університетом здійснювала адміністрація міста. Велика рада складалася з 31 бюргера, Мала Рада налічувала 15 чоловік. При цьому, після внесених 1396 р. поправок до конституції членами рату було 49 осіб із загального складу містян. Для забезпечення належної підтримки з боку міста усіх потреб вищого навчального закладу була створена невелика спеціальна колегія, що складалася з членів Малої Ради, яких називали «провізорами». Подібна інституція не була новаторством у освітній сфері: так, в м. Базелі муніципальні органи опіки над університетом носили назву «депутатів». Кількість провізорів не була сталою: зазвичай, це були чотири особи, або три, коли одна з них могла виїжджати з міста. Іноді їх чисельність могла за потребою збільшуватись до п'яти-шести осіб. На посаду провізора обиралися тільки особи, що мали досвід роботи в міській адміністрації, такі, як мер або рентмейстер. Після 1394 р. право голосу було надано також і членам Великої Ради. Функції провізора ранжувалися разом із активною діяльністю в раді міста: так, на засіданнях його пробачали, якщо він займався справами університету. Провізори м. Кельн були відповідальними за роботу благодійних фондів (з 1454 р.), а з 1394 р. вони отримали повноваження від Папи Римського для вибору двадцяти священнослужителів, яким дозволено було

⁴⁵⁵ Подаль Н. *Могутня Ганза. Комерційний простір, міське життя і дипломатія XII – XVIII століть*. Темпора, 2009, с. 267

викладати Закон Божий; вони призначали муніципальних професорів, а також виступали посередниками між університетом, як корпорацією студентів і професорів та містом, його управлінням, що керувалося цехами та адміністрацією гільдій.⁴⁵⁶

Навіть якщо університет і створювався з ініціативи німецьких князів або правителів, міська влада все одно продовжувала відігравати вагомую роль у його житті. Так, заснування Гейдельберзького університету в 1385-1386 рр. відбулося за сприяння рейнського пфальцграфа Рупрехта I (1353-1390 рр.) із роду Віттельсбахів. Гейдельберг на той час було резиденцією кюрфюрста, тому саме він повинен був стати ще одним осередком освіти. Проте на той час правитель зіткнувся з однією проблемою: місто налічувало всього лише 20 гектарів та 4 тис. жителів і не мало жодної школи чи значної церкви, яка б могла запросити кваліфікованих професорів до майбутнього закладу вищої освіти, а відомих вчених на території володінь пфальцграфа не було. Проте, в 1378 р. розпочалася Велика Західна Схизма, суперечка між двома понтифіками: римським (Урбан VI (1378-1389 рр.) та авіньйонським (Климент VII (1378-1394 рр.)), тому отримати дозвіл на заснування університету стало набагато легше. До того ж була припинена політика попереднього Папи Римського Урбана V щодо обмеження теологічних факультетів. Цьому сприяло також і те, що більшість вчених Паризького університету, які походили зі Священної Римської Імперії, залежали від фінансування німецьких князів. Останні в свою чергу підтримували Папу Урбана VI, тому більшість із вчених мали повернутися на батьківщину. Таким чином, пфальцграф Рупрехт I запросив до Гейдельберга філософа Марсілія фон Інгена, що отримав у Парижі ступінь «магістра вільних мистецтв» та двічі ставав ректором університету даного міста. У майбутньому він очолить вищу школу у Гейдельберзі. 23 жовтня 1385 р. Папа Римський Урбан VI підписав буллу щодо створення університету в Гейдельберзі.⁴⁵⁷

⁴⁵⁶ Brincken A.-D. von den. «Die Stadt Köln und ihre Hohen Schulen». *Stadt und Universität im Mittelalter und in der früheren Neuzeit*. Hrsg. von E. Maschke, J. Sydow., Thorbecke, 1977, S. 40

⁴⁵⁷ Zhang T. *Fehlgründungen von Universitäten im Spätmittelalter: Motive und Bedingungen für die Entstehung der mittelalterlichen Universität, Schriftenreihe Schriften zur Ideen- und Wissenschaftsgeschichte*. Inaugural-Dissertation zur

Проте, підготовка до відкриття університету тривала ще практично цілий рік. 1 жовтня 1386 р. Рупрехт I, після наради із двома пфальцграфами Рупрехтом II (племінником) та Рупрехтом III (сином) підготував 5 документів латинською мовою, що свідчили про заснування університету на території його володінь, а також закріплювали за навчальним закладом ті ж привілеї, що мав Паризький університет. Питання створення навчального закладу залишалося тільки врегулювати із бюргерами м. Гейдельберг. Справа в тому, що оренда житла для студентів повинна була визначатися тільки після угоди між міщанами та університетом. Для цього п'ять латинських документів були узагальнені та перекладені на німецьку мову, як це було зроблено у Відні у 1364 р. Так мешканці рейнського міста були проінформовані про волю пфальцграфа та змогли порозумітися зі своїм князем. Разом із печатками трьох князів, на вищеперерахованих п'яти актах стояла ще одна – міста Гейдельберг. У результаті, 18 жовтня 1386 р. відбулося урочисте відкриття університету, а на наступний день в ньому вже розпочалися перші заняття.⁴⁵⁸

Взаємодія між містом та університетом також здійснювалася за посередництва самого пфальцграфа. Зокрема, він видавав грамоти та постанови спрямовані на врегулювання орендних відносин між навчальним закладом та бюргерством. Так, 1 жовтня 1386 р. він оприлюднив постанову про орендні ціни між містом та навчальним закладом: «Рупрехт I сеньйор Божої милості пфальцграф Рейнський, Священної імперії курфюрст та князь Баварії. ... кожного року ... одна досвідчена особа з університету від імені студентів та інший благочестивий досвідчений міщанин повинні обдуманно визначитися стосовно встановлення вартості житла ... для тих, хто навчається».⁴⁵⁹

Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg: 940 – General history of Europe, 2010, S. 118

⁴⁵⁸ Zhang T. *Fehlgründungen von Universitäten im Spätmittelalter: Motive und Bedingungen für die Entstehung der mittelalterlichen Universität, Schriftenreihe Schriften zur Ideen- und Wissenschaftsgeschichte*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg: 940 – General history of Europe, 2010, S. 118

⁴⁵⁹ Winkelmann, Eduard, Herausgeber. Ruprecht I. bestimmt die Feststellung der Miethspreise in der Stadt und die Art, wie Streitigkeiten über dieselben erledigt werden sollen, und verfügt, dass seine Beamten, alle zwei Jahre die Beobachtung dieser Satzungen beschwören sollen. Heidelberg 1386 Oct. 1. *Urkundenbuch der Universitaet Heidelberg*. Bd. 1., Carl Winter's Universitaetsbuchhandlung, 1886, S.7

Німецький дослідник Швінгес Р. справедливо стверджує, що склад університету не був ізольованою освітньою спільнотою та відображав соціальний склад міського середовища, в якому був розташований навчальний заклад. Цей факт було відображено у тому числі і за загальними факультетами: мистецький включав майже 80% більшості абітурієнтів, інші ж, так звані вищі факультети – теології, медицини, сфери церковного та світського права були переважно соціально ізольовані.⁴⁶⁰

Дослідник наголошує, що більшість тогочасного студентства, незважаючи на регіон походження, в основному були міськими жителями. Мешканці сіл також становили значний відсоток. Із 200 тис. студентів, 35 тис. були вихідцями із сільської місцевості – в основному жителями прилеглих до міста територій.⁴⁶¹ У XV ст. студенти, які складали частку бюргерства, походили здебільшого із малих (менше 2 тис. осіб) або середніх міст (більше 5 тис. осіб).⁴⁶²

Соціальний склад університету також був доволі строкатим. Між помісним дворянством (Landadel) та бідняками існувала широка середня група. Вона була доволі диференційована: сюди входили сини дворян, що проживали в місті (Stadtadels), у випадку якщо вони не відправлялися вчитися за кордон – у Францію чи Італію, дрібні міщани, а також так званий сільський «патриціат» (Dorf - «patriziats») або багаті селяни. Саме цей прошарок студентів університетів в більшості випадків слугував основою для формування майбутніх викладачів.⁴⁶³ Отож, у Гейдельберзькому університеті бюргерство становило 36,7 % від загальної кількості студентів. При цьому із загальної кількості студентів до вищих ступенів доходили лише одиниці. Так, у Лейпцизькому університеті у XV ст. із 100 студентів до звання бакалавра допускалися близько тридцяти, а із 30 бакалаврів до

⁴⁶⁰ Schwinges R. *Studenten und Gelehrte – Studien zur Sozial- und Kulturgeschichte deutscher Universitäten im Mittelalter*. Brill, 2008, S. 241

⁴⁶¹ Schwinges R. *Studenten und Gelehrte – Studien zur Sozial- und Kulturgeschichte deutscher Universitäten im Mittelalter*. Brill, 2008, S. 205

⁴⁶² Ibidem, S. 205

⁴⁶³ Moraw P. «Zur Sozialgeschichte der deutschen Universität im späten Mittelalter». *Gießener Universitätsblätter*, Bd. 8, Die Schriftleitung. Pross H., Brühlsche Universitätsdruckerei Giessen, 1975, S. 52

магістерського іспиту доходило лише 6 осіб. Одиниці отримували вчений ступінь на старших факультетах.⁴⁶⁴

У 1409 р. під час заснування університету у Лейпцизі за основу формування націй була взята модель Празького університету, а до переліку входили саксонська, польська, баварська та мейсенська нації. Усі нації мали бути рівні в університетській раді, у доходах та інших розподілах університетської громади.⁴⁶⁵

Українська дослідниця Подаляк Н.Г. наводить такі статистичні дані стосовно пропорційності соціального складу університету м. Росток станом на XV-XVI ст.: близько 20% від загальної кількості студентства (15 тис. осіб) становили представників духовенства, 10% були вихідцями зі світських феодалів, 40% – бюргерства та патриціату та 30% – бідних верств населення. Національний склад університету формували в основному німці – їх налічувалося 80% від загальної кількості; 10% становили представники скандинавських країн, решту представляли жителі із країн східної Балтії та Нідерландів. Рідше серед студентів Ростоцького університету можна було зустріти вихідців із Чехії, Угорщини та Польщі, а у 1493 р. був зафіксований один новгородець на прізвище «Малий».⁴⁶⁶

За соціально структурою у XV ст. серед платоспроможної групи міського населення, яке навчалось в університетах Гейдельберга, Кельна, Ерфурта були члени комерційних сімей із фінансовими статками, які мали права на представництво у магістраті. Становище міських ремісників також було відображено у цій соціальній структурі, зокрема за економічною спеціалізацією самого міста – у Гейдельберзі це були шевці, а у Кельні – представники зброярських ремесел.⁴⁶⁷

Нижчі верстви населення становили від 15% до 20% від загального складу університетського середовища. В основному вони навчалися на факультетах

⁴⁶⁴ Сорочан С. *История культуры Европы. Средние века: Курс лекций*, Майдан, 2017, С. 106

⁴⁶⁵ Bünz E. «Die Universität Leipzig um 1500» // *Der Humanismus an der Universität Leipzig: Akten des in Zusammenarbeit mit dem Lehrstuhl für Sächsische Landesgeschichte an der Universität Leipzig, der Universitätsbibliothek Leipzig und dem Leipziger Geschichtsverein am 9./10. November 2007 in Leipzig veranstalteten Symposiums*, Bd. 23. Hrsg. von Bünz E., Fuchs F., Harrasowitz Verlag, 2008, S. 19

⁴⁶⁶ Подаляк Н. Г. «Ростоцький університет і німецькі гуманісти». *Наукові записки НаУКМА: Гуманітарні науки*, Т. 22, Ч. 1, 2003, С. 146

⁴⁶⁷ Schwinges R. *Studenten und Gelehrte – Studien zur Sozial- und Kulturgeschichte deutscher Universitäten im Mittelalter*. Brill, S. 210

мистецтва. Навчальні заклади вводили додаткові умови прийому на навчання для того, щоб створити умови соціального обмеження для нижчих верств населення, зокрема підвищення податків і зборів, що практикували університети Ерфурта, Фрайбурга та Інгольштадту особливо у другій половині XV ст. Відповідно нижчі верстви населення йшли до таких більш доступних та великих університетів Лейпцигу, Кельну і Лувену.⁴⁶⁸

Конфронтації з університетами могли бути не тільки у представників муніципального управління, але і з ремісниками. Так, в 1471 р. підмайстри цеху чоботарів в Лейпцигу офіційно оголосили файду студентам університету міста через образу на суді: «Оскільки, один із вас, прозваний «Довгим попом», із колегії Діви Марії, та Микола Малий, з бурси доктора Смідебергера, та бакалавр Шульц, та дехто на прізвисько Пузань ... самовладно, образливо та зарозуміло лаяли нас в міському суді лейпцизькому та не хочуть нам в цьому дати відшкодування. За таку їх поведінку ми ... відведемо свою душу на всіх студентах ...».⁴⁶⁹

Поява раннього гуманізму припадає приблизно на період 1450-х рр. – дата формування безпосередньо гуманізму, як моральної та філософської течії дещо відрізняється, від літературного початку. Його пов'язують із творами Альбрехта фон Ейба (1420-1475 рр.), зокрема завершенням у 1452 р. «Трактату про красу молоді Барбари» («Tractatus de speciositate Barbarae puellulae») або виходом «Margarita poetica» у 1459 р.⁴⁷⁰

Фінальний період раннього гуманізму також має приблизні межі. Його закінчення пов'язують із періодом 1474-1485 рр., коли ряд його представників помирають або відходять від своєї діяльності, а водночас формуються вже нові представники цієї течії – безпосередньо самого гуманізму.⁴⁷¹

⁴⁶⁸ Ibidem, S. 211

⁴⁶⁹ Егоров Д., редактор. Подмастерья объявляют файду студентам. *Средневековье в его памятниках*. Перевод Н. Гейнике, Д. Егорова, В. Протопопова, И. Шитца, Типо-литография Я. Данкин и Я. Хомутов, 1913, С. 246

⁴⁷⁰ Eib M. *Der Humanismus und sein Einfluss auf das Eheverständnis im 15. Jahrhundert. Eine philosophisch-moraltheologische Untersuchung unter besonderer Berücksichtigung des frühhumanistischen Gedankenguts Albrechts von Eyb*, Münster: Lit, 2001, S. 7.

⁴⁷¹ Eib M. *Der Humanismus und sein Einfluss auf das Eheverständnis im 15. Jahrhundert. Eine philosophisch-moraltheologische Untersuchung unter besonderer Berücksichtigung des frühhumanistischen Gedankenguts Albrechts von Eyb*, Münster: Lit, 2001, S. 7.

Як зазначає американський дослідник Дж. Оверфілд, соціальна складова представників гуманізму була доволі репрезентативною – від нижчих верств населення до патриціїв. До того ж вони варіювалися від глибоких прихильників християнської віри як Якоб Вімпфелінг (1450-1528 рр.) до інноваторів у науковій та релігійній сфері, таких як Петер Лудер (1415-1472 рр.) та Конрад Цельтіс (1459-1508 рр.). Частина із них підтримувала стосунки із місцевими князями, церквою, мали значний вплив на політичні процеси у містах, країні або могли закінчити своє життя у бідності.⁴⁷²

Один із перших представників раннього німецького гуманізму – Микола Кузанський (1401-1464 рр.) народився у сім'ї Йоганна та Катарини (уроджена Ромер) Кребсів. Батько Миколи працював човнярем та займався торгівельною справою, а мати ймовірно походила із родини члена магістрату м. Бернкастель-Куз Германа Ромера. Назву цього міста, де народився майбутній гуманіст, він взяв за основу свого прізвища. Родина мала чисельні землеволодіння у Мозелі та Трірі, які впродовж життя купляв або отримував Йоганн Кребс.⁴⁷³

Гартман Шедель (1440-1514 рр.) походив із родини нюрнберзького купця, також Гартмана Шеделя.⁴⁷⁴ На схилку років він працював лікарем у Нюрнберзі та Арнберзі, допоки у 1480-х рр. остаточно не осів у рідному місті. У 1482 р. Шедель став членом Великої ради, через два роки – міським лікарем, залишаючись доволі впливовою людиною міста до самої смерті у 1514 р.⁴⁷⁵

Відомий представник німецького гуманізму Себастьян Брант (1458-1521 рр.) народився у Страсбурзькій родині міського радника – Дібольда Бранта. Через ранню втрату батька, його освітою займалася мати, а також приватні вчителі.⁴⁷⁶ У 1501 р. він переїхав разом із родиною до Страсбурга, де працював секретарем та консультуючим юристом міської ради. Брант надавав юридичні послуги й

⁴⁷² Overfield J. *Humanism and Scholasticism in Late Medieval Germany*. Princeton University Press, 1985, P. 64

⁴⁷³ Meuthen E. *Nicholas of Cusa: A Sketch for a Biography*. Translated by D. Crowner. The Catholic University of America Press, 2010, p. 10

⁴⁷⁴ Reske C. *Die Production der Schedelschen Weltchronik in Nürnberg. The Production of Schedel's Nuremberg Chronicle*. English and German Edition. Harrasowitz Verlag, 2000, S. 38

⁴⁷⁵ Reske C. *Die Production der Schedelschen Weltchronik in Nürnberg. The Production of Schedel's Nuremberg Chronicle*. English and German Edition. Harrasowitz Verlag, 2000, S. 38

⁴⁷⁶ Strobel A. «Biographie des Dichters». *Das Narrenschiff von dr. Sebastian Brant, nebst dessen Freiheitstafel*. Druck und Verlag von Gottfried Basse, 1839, S. 1

імператору Максиміліану I (1508-1519 рр.) впродовж 1502-1518 рр., а також отримав від правителя титул пфальцграфа. Брант виконував місії для єпископа Базеля та був членом делегації до Генту, щоб віддати шану від імені м. Страсбург новому імператору Карлу V (1519-1556 рр.).⁴⁷⁷

Сікстус Тухер (1459-1507 рр.) походив із родини Нюрнберзьких патриціїв та першим у сім'ї вирішив обрати інтелектуальну сферу.⁴⁷⁸ Останні роки свого життя гуманіст провів у Нюрнберзі в якості пробста церкви Сан Лоренц, де займав посаду ректора школи при парафії, став засновником поетичної школи. Водночас був консультантом муніципального уряду та надавав послуги з юридичних питань на державному рівні.⁴⁷⁹

«Ерцгуманіст» («Erzhumanist»), «Арх-гуманіст» або «Мандрівний проповідник гуманізму» Конрад Цельтіс (1459-1508 рр.) народився поблизу Франконії, біля Вюрцбурга, у родині виноградаря. Справжнім прізвищем було «Пікель» («різець»), який згодом Цельтіс замінив на латинську версію.⁴⁸⁰

Цельтіс здобув освіту у Гейдельберзькому університеті, де вивчав давньогрецьку та іврит, а його вчителем був Рудольф Агрікола (1444-1485 рр.). У 1485 р. гуманіст отримує звання магістра мистецтв. Один із його віршів – «Ars Verificandi» (1486 р.), написаний Цельтісом, був присвячений курфюрсту Фрідріху Саксонському (1463-1525 рр.).⁴⁸¹ Автор закликав у оді давньогрецького бога Аполлона перейти від Італії до Німеччини: «Тож більшість варварів, народжених воїнами чи сільськими людьми, які не знають латинської культури, тепер навчаються під вашим керівництвом мови поезії».⁴⁸² У 1487 р. імператор Священної Римської Імперії Фрідріх III поклав на голову Конрада Цельтіса оливковий вінок і капелюх доктора. Гуманіст став першим німецьким поетом, що

⁴⁷⁷ Zeydel E. «Johann Reuchlin and Sebastian Brant: A Study in Early German Humanism». *Studies in Philology*, Vol. 67, №2, 1970, p. 125

⁴⁷⁸ Landois A. *Gelehrtentum und Patrizierstand: Wirkungskreise des Nürnberger Humanisten*. Bd. 77. Spätmittelalter, Humanismus, Reformation, Mohr Siebeck, 2014, S. 30

⁴⁷⁹ Landois A. *Gelehrtentum und Patrizierstand: Wirkungskreise des Nürnberger Humanisten*. Bd. 77. Spätmittelalter, Humanismus, Reformation, Mohr Siebeck, 2014, S. 30

⁴⁸⁰ Benario H. Introduction. *Tacitus. Germany. Germania*. Ed. and transl. by H. Benario, Aris and Phillips LTD, 1999, p. 101

⁴⁸¹ Benario H. Introduction. *Tacitus. Germany. Germania*. Ed. and transl. by H. Benario, Aris and Phillips LTD, 1999, p. 101.

⁴⁸² Conrad Celtis. To Apollo, the inventor of poetry, that he may leave Italy and come to Germany. *Selections from Conrad Celtis: 1459-1508. Translated by Leonard Forster*, Cambridge University Press, 1945, p. 21

отримав нагороду від правителя, якої раніше удостоїлися Петрарка та Еней Сільвіо Пікколоміні (Пій II).⁴⁸³

Генріх Бебель (1472-1518 рр.), народився у сім'ї швабського селянина, а шкільну освіту здобув у с. Шлекінген. Під час свого навчання у Краківському університеті він отримав ступінь бакалавра мистецтв, а також став учнем Себастіана Бранта⁴⁸⁴.

На противагу твердженню Дж. Оверфілда про відсутність представників знаті у середовищі раннього німецького гуманізму, ми можемо зазначити, що одним із них став Альбрехт фон Ейб, який походив зі шляхетного роду фон Ейбів – власників замку Зоммерсдорф, де й народився майбутній правник.⁴⁸⁵

Вагому роль у формуванні німецького раннього гуманізму відіграв фактор навчання його німецьких представників в Італії, а також підтримка тісних стосунків із тогочасними італійськими гуманістами.⁴⁸⁶ Більшість майбутніх гуманістів після отримання освіти у Німеччині, продовжували свої студії в італійських університетах або працювали при папському дворі, відповідно маючи доступ до античного спадку, зокрема й класичних авторів. Згодом ця тенденція перейшла до їхніх лекцій, які викладалися в німецьких університетах, літературних творів, що містили рецепції античності, а також трактатів.

Микола Кузанський після навчання у Гейдельберзькому університеті, переїхав до Італії, де продовжив свої студії в університеті Падуї. У 1423 р. він отримав ступінь доктора канонічного права.⁴⁸⁷

«Primus praceptor artis humanitatis» («перший вчитель гуманістичного мистецтва»), представник ранніх гуманістів Німеччини – Петер Лудер (1415-1472 рр.), закінчивши Гейдельберзький університет, продовжив свої студії в університеті Феррари Італії. Там він дізнався про «studia humanitatis» від свого

⁴⁸³ Benario H. Introduction. *Tacitus. Germany. Germania*. Ed. and transl. by H. Benario, Aris and Phillips LTD, 1999, p. 101.

⁴⁸⁴ Overfield J. *Humanism and Scholasticism in Late Medieval Germany*. Princeton University Press, 1985, P. 145

⁴⁸⁵ Herrmann M. *Albrecht von Eyb und die Frühzeit des Deutschen Humanismus*. Weidmannsche Buchhandlung, 1893, S. 5

⁴⁸⁶ Overfield J. *Humanism and Scholasticism in Late Medieval Germany*. Princeton University Press, 1985, p. 61

⁴⁸⁷ Kandler K.-H. *Nikolaus von Kues: Denker zwischen Mittelalter und Neuzeit*. 2te Aufl., Göttingen Vandenhoeck und Ruprecht in Göttingen, 1997, S. 12

наставника Гуаріно да Верона. Пізніше Петер Лудер вивчав медицину в Падуї та перебував на службі у венеційського дожа.⁴⁸⁸

Альбрехт фон Ейб отримавши освіту в Ерфуртському університеті (1436-1438 рр. та 1443 рр.), відправився до Італії, де вивчав юридичні науки під час своїх студій у Болоньї, Павії та Падуї.⁴⁸⁹ Завдяки цьому він надавав юридичні консультації, займався дипломатичною діяльністю та став управляючим Папи Римського Пія II (Енея Сільвіо Пікколоміні). Водночас це дало йому можливість збирати рукописи із античними авторами.⁴⁹⁰

Німецький гуманіст нідерландського походження – Рудольф Агрікола (1443/1444-1485 рр.) після навчання у Ерфуртському та Кельнському університеті переїхав у 1468 р. до Італії, де вивчав право.⁴⁹¹

Гартман Шедель отримав ступінь бакалавра, а згодом і магістра у Лейпцизькому університеті. У 1463 р. майбутній гуманіст виїхав до Італії, де разом із Петером Лудером вивчав медицину і повернувся до Нюрнберга, ставши доктором медицини вже у 1466 р.⁴⁹²

Сікстус Тухер отримав початкову освіту у Нюрнберзькій школі; із 12 до 26-ти років навчався в університеті Гейдельбергу, а згодом італійських Павії і Болоньї.⁴⁹³

Представники гуманізму, особливо раннього, могли поєднувати у своєму вченні як гуманістичні погляди, так і схоластику. Частина з них зверталися до теологічного вчення у своїх пізніх творах або використовували лише окремі елементи теології.

Якоб Вімпфелінг ставив акцент на вихованні молоді та історіописанні. Він не концентрувався на безпосередньому вивченні античної спадщини, а сприймав її як

⁴⁸⁸ Aurnhammer A., Detering N. *Deutsche Literatur der Frühen Neuzeit: Humanismus, Barock, Frühaufklärung*. 1ste Auflage, Narr Francke Attempto, 2019, S. 39

⁴⁸⁹ Classen C. «Cicero Orator inter Germanos redivivus». *Humanistica Lovaniensia: Journal of Neo-Latin Studies*, Vol. XXXVII, 1988, S. 86

⁴⁹⁰ Classen C. «Cicero Orator inter Germanos redivivus». *Humanistica Lovaniensia: Journal of Neo-Latin Studies*, Vol. XXXVII, 1988, S. 86

⁴⁹¹ Kennedy G. *Classical Rhetoric and Its Christian and Secular Tradition from Ancient to Modern Times*. 2nd ed., The University of North Carolina Press, 1999, p. 242

⁴⁹² Reske C. *Die Production der Schedelschen Weltchronik in Nürnberg. The Production of Schedel's Nuremberg Chronicle*. English and German Edition. Harrasowitz Verlag, 2000, S. 38

⁴⁹³ Landois A. *Gelehrtentum und Patrizierstand: Wirkungskreise des Nürnberger Humanisten*. Bd. 77. Spätmittelalter, Humanismus, Reformation, Mohr Siebeck, 2014, S. 30

інструментарій для розвитку морального вчення та стилю у латинській мові. Історіописання Вімпфелінга зосереджувалося на німецькій самоідентифікації та обґрунтування цих основних ідей.⁴⁹⁴

Сікстус Тухер на схилку років також почав частково повертатися до засновників схоластичної думки, більш скромного стилю життя, проте використовуючи ці погляди обмежено. Протягом 1498-1506 рр. зберіглося більше 36-ти його листів до католицької монахині, абатки нюрнберзького монастиря Святої Клари Карітас Піркгаймер (1467-1532 рр.) та настоятельки цього ж монастиря кузини Аполонії Тухер (1460-1533 р.). Переважна кількість має дидактичний характер, часто набувають форми трактату, проте доволі рідко звертаються до вчення середньовічних схоластів. За підрахунками німецького вченого Б. Хамма Тухер згадує Ієроніма шість разів, Григорія Великого чотири рази, двічі Бернарда Клервосського і один раз Августина, Бонавентуру та Йоганнеса Герсона.⁴⁹⁵

Особливу увагу нюрнберзький вчений приділяє Св. Ієроніму, як наставнику, що вчить дотриманню заповідей і покаранню за гріхи, вмінню чинити спротив світському, пересилювати смерть, аскетичній незайманості та небесної винагороди за неї. Сікстус Тухер наголошує, що Ієронім вивищує незайманість понад усіма чеснотами, як гідну поваги, таку, що стоїть понад людською природою. Схоласт виступає як людина, що направляє до першопочаткових роздумів про життя Ісуса Христа та Діви Марії. До того ж сам Сікстус Тухер хотів наслідувати стиль життя Ієроніма, проте його чиновницька посада та політичні і юридичні обов'язки довгий час не давали здійснити цього бажання. Лише на схилку років нюрнберзький вчений планував провести більш усамітнений спосіб життя серед книжок та благочестивого споглядання, як робив це Св. Ієронім у своїй келії.⁴⁹⁶

⁴⁹⁴ Carney, Eldridge, editor. *Renaissance and Reformation, 1500-1620: A Biographical Dictionary*. Greenwood Press, 2001, p. 377

⁴⁹⁵ Hamm B. «Hieronymus-Begeisterung und Augustinismus vor der Reformation. Beobachtungen zur Beziehung zwischen Humanismus und Frömmigkeitstheologie (am Beispiel Nürnbergs)». *Augustine, the Harvest and Theology (1300-1650). Essays Dedicated to Heiko Augustinus Oberman in Honor of his Sixtieth Birthday*. Ed. by Hagen K., E.J.Brill, 1990, p. 196

⁴⁹⁶ Hamm B. «Hieronymus-Begeisterung und Augustinismus vor der Reformation. Beobachtungen zur Beziehung zwischen Humanismus und Frömmigkeitstheologie (am Beispiel Nürnbergs)». *Augustine, the Harvest and Theology (1300-1650). Essays Dedicated to Heiko Augustinus Oberman in Honor of his Sixtieth Birthday*. Ed. by Hagen K., E.J.Brill, 1990, p. 197

Іншою характерною рисою розвитку німецького гуманізму було те, що університети, розташовані у пізньосередньовічних німецьких містах, стали його осередками.

Петер Лудер, повернувшись у 1456 р. до Німеччини, займався викладацькою діяльністю у Гейдельберзі, Лейпцигу, Ульмі, Ерфурті та Базелі.⁴⁹⁷ У своїх промовах він закликав до вивчення класичних поетів, ораторів та інших авторів, через те, що вони допомагають лишитися вірними чеснотам («virtutes») та викривати недоліки («vitia»).⁴⁹⁸

15 липня 1456 р. під час інавгураційної промови у Гейдельберзькому університеті гуманіст зробив основний акцент на комедіях давньоримського письменника Публія Теренція Аффа (195 – 159 рр. до н.е.), його дидактичну функцію і «школу моралі». Лудер, повторюючи характеристику римського політика, філософа Марка Туллія Цицерона (106 р. – 43 рр. до н.е.) та римського грамата і ритора Елія Доната (320-380 р. н.е.), зазначав, що твори давньоримського комедіографа є наслідуванням життя та «образ істини». Згодом він намагався ввести у Гейдельберзі практику вивчення античних трагедій, яка, на відміну від античних та новоіталійських комедій, не була доволі поширеною у німецьких університетах. Так, у проміжку між 1457 та 1460 рр. Лудер запропонував лекцію про давньоримського філософа та поета Луція Аннея Сенеку (4 р. до н.е. – 65 р. н.е.), проте скасував її через втрату аудиторії та «турботу про гідність моралі та вираження думок».⁴⁹⁹

Перебуваючи у Базельському університеті, вчений сконцентрував свою увагу на гуманістичних студіях, зокрема класичній філології та медицині. Із 1468 р. німецький гуманіст перебував на службі герцога Сигізмунда Тірольського, а згодом переїхав до Відня, де викладав у місцевому університеті й помер у 1472 р.⁵⁰⁰

⁴⁹⁷ Aurnhammer A., Detering N. *Deutsche Literatur der Frühen Neuzeit: Humanismus, Barock, Frühaufklärung*. 1ste Auflage, Narr Francke Attempto, 2019, S. 39

⁴⁹⁸ Classen C. «Cicero Orator inter Germanos redivivus». *Humanistica Lovaniensia: Journal of Neo-Latin Studies*, Vol. XXXVII, 1988, S. 85

⁴⁹⁹ Dietl C. «Neo-Latin Humanist and Protestant Drama in Germany». *Neo-Latin Drama in Early Modern Europe*. Ed. by J. Bloemendal, H. Norland., Brill, 2013, S. 105

⁵⁰⁰ Aurnhammer A., Detering N. *Deutsche Literatur der Frühen Neuzeit: Humanismus, Barock, Frühaufklärung*. 1ste Auflage, Narr Francke Attempto, 2019, S. 39

Якоб Вімפלелінг розпочав читати лекції у Гейдельберзі у 1496 р. та служив проповідником у соборі при єпископі Шпаєра. Протягом 1501-1515 рр. він проживав у Страсбурзі.⁵⁰¹

У 1492 р. Конрад Цельтіс отримав посаду у Інгольштадському університеті, де виголосив класичною латиною інавгураційну промову, підкреслюючи важливість поезії, риторики та філософії. Згодом він переїхав до Відня, де викладав в університеті, а також керував імператорською бібліотекою.⁵⁰²

Сікстус Тухер також працював викладачем в Інгольштатському університеті із 1496 р. Хоча він не мав значного впливу на університетську структуру, проте виступав у якості покровителя та прихильника гуманістичних ідей, впровадження цих студій у навчальному закладі.⁵⁰³

Себастьян Брант викладав в університеті м. Базель, де посів місце одного із найвпливовіших вчителів, а також сприяв публікації ряду історичних, юридичних та філософських праць.⁵⁰⁴

Починаючи із 1481 р., Генріх Бебель викладав у Тюбінгенському університеті, де попередньо й навчався. У 1497 р. він став оплачуваним професором поезії та риторики у цьому ж університеті, працюючи там до кінця свого життя. У 1501 р. Максиміліан I в Інсбруку нагородив Бебеля лавровим вінком поета.⁵⁰⁵

Гуманістів поєднували й неформальні зв'язки. Так, більшу частину свого життя Сікстус Тухер продовжував підтримувати контакти із Конрадом Цельтісом (1459-1508 рр.) та Крістофом Шорлем (1481-1542 рр.), курфюрстом та правником Йоганном фон Дальбергом (1445-1503 рр.).⁵⁰⁶

Особливі стосунки склалися у нюрнберзького правника із Конрадом Цельтісом. Тухер виступав в якості неофіційного патрона та мецената, навіть редактора та «судді» його робіт. Обох поєднувало спільне зацікавлення

⁵⁰¹ Overfield J. *Humanism and Scholasticism in Late Medieval Germany*. Princeton University Press, 1985, p. 81

⁵⁰² Benario H. Introduction. *Tacitus. Germany. Germania*. Ed. and transl. by H. Benario, Aris and Phillips LTD, 1999, 102 p.

⁵⁰³ Schuh M. *Aneignungen des Humanismus. Institutionelle und individuelle Praktiken an der Universität Ingolstadt im 15. Jahrhundert*. Boston: Brill, 2013, S. 24

⁵⁰⁴ Strobel A. «Biographie des Dichters». *Das Narrenschiff von dr. Sebastian Brant, nebst dessen Freiheitstafel*. Druck und Verlag von Gottfried Basse, 1839, S. 1

⁵⁰⁵ Overfield J. *Humanism and Scholasticism in Late Medieval Germany*. Princeton University Press, 1985, P. 145

⁵⁰⁶ Ibidem, S. 30

класичними студіями.⁵⁰⁷ Між обома вченими відбувався обмін роботами античних авторів. Так, у 1491 р. Конрад Цельтіс написав листа Сіксту Тухеру додавши свою «Епітомію двох Риторик Цицерона» та натомість попросив у відповідь надіслати йому «Аттичні ночі» Геллія Авла та «Метаморфози» Апулея.⁵⁰⁸

Конрад Цельтіс намагався створити окремі гуртки, які могли розвинути нове вчення. Римська Академія, очолювана Помпоніусом Летусом, стала зразком осередку гуманізму для Цельтіса. Щоб розповсюдити ці ідеї, він створював аналогічні гуртки у провінційних місцевостях, які відвідував впродовж своїх подорожей Німеччиною. Два із них стали найуспішнішими: Рейнське літературне об'єднання (*Sodalitas Literaria Rhenana*), яким опікувався представник німецького знатного роду Йоган фон Дальберг (1445-1503 рр.) та Дуйнайське об'єднання (*Sodalitas Danubiana*), під патронатом самого Цельтіса.⁵⁰⁹

У одному зі своїх творів «*Sodalitates*» («Об'єднання») вчений обстоював ідею спільної взаємодії усіх гуманістів Німеччини. Цельтіс частково із цією метою об'їздив усю Південну Німеччину, Любек, інші міста Священної Римської Імперії, зокрема Відень, Прагу, Будапешт, Братиславу. Там він шукав і досліджував нові манускрипти, підтримував контакти зі своїми однодумцями, зокрема Вілібальдом Піргаймером (1470-1530 рр.) та художником Альбрехтом Дюрером (1471-1528 рр.). Проте, йому не вдалося повністю здійснити цю ідею, яка згодом зможе втілитися лише під час диспуту Йогана Рейхліна (1455-1522 рр.) із Йоганом Пфефферкорном (1469-1521 рр.) у 1509-1518 рр. стосовно єврейської літературної спадщини.⁵¹⁰

Конрад Цельтіс присвятив один зі своїх віршів другу, філософу Вільгельму Момерлоху, де підкреслив його знатне походження: «Вільгельм, народжений у стінах Кельна, відомий стародавніми дворянськими титулами»,⁵¹¹ – акцентуючи увагу на античний спадок самого Кельну: «які давним-давно римська слава вашого

⁵⁰⁷ Mummenhoff E. «Tucher, Sixtus». *Allgemeine Deutsche Biographie*. Bd. 39. Hrsg. von historische Kommission bei der Königl. Akademie der Wissenschaften, Verlag von Dunker und Humboldt, 1895, S. 113

⁵⁰⁸ Carver R. *The Protean Ass: The Metamorphoses of Apuleius from Antiquity to the Renaissance*. 1st. Ed., Oxford University Press, 2007, p. 240

⁵⁰⁹ Selections from Conrad Celtis: 1459-1508. Translated by Leonard Forster, Cambridge University Press, 1945. – P. 8

⁵¹⁰ Ibidem, P. 9

⁵¹¹ Conrad Celtis. «To Wilhelm Mommerloch of Cologne, philosopher». *Selections from Conrad Celtis: 1459-1508*. Translated by Leonard Forster, Cambridge University Press, 1945, p. 23

міста надала його мешканцям».⁵¹² Автор підкреслює, що на відміну від інших людей, для яких наука та античні вчення постають чимось недоступним та неприємним, для Момерлоха – спільне захоплення, яке передали їм, піклуючись про нащадків, античні автори.

Отже, у становленні та розвитку німецьких університетів у добу Пізнього середньовіччя велику роль відігравали міста, що часто самі або разом із представниками світської чи духовної влади ставали засновниками даних навчальних закладів. Муніципальна влада також відігравала велику роль у фінансовому забезпеченні університетів, надання житла та будівель для занять. Про значення університетів для міста свідчить також і те, що в міській раді виділялася спеціальна посада «провізора», що мусив опікуватися справами університетів. Його відсутність у раді пробачалася, якщо була спричинена вирішенням справ навчального закладу. Також новостворені університети надавали місту освічених фахівців, що сприяло їх подальшому економічному та політичному розвитку. Одночасно взаємодія між містами та університетами не обходилася без конфронтацій. У даному випадку вони врегульовувалися на законодавчому та судовому рівні або за посередництва князів.

Університети стали осередками появи німецького раннього гуманізму першої пол. XV ст. Частина із представників цієї течії водночас проходили навчання й в університетах Італії, де мали змогу краще ознайомитися із основами класичних студій та роботами давньо-грецьких та -римських філософів, драматургів і політиків, а також із самим гуманізмом, який на той час став основною течією італійських вчених та філософів.

До представників раннього німецького гуманізму можна віднести Миколу Кузанського, Петера Лудера, Альбрехта фон Ейба, Гартмана Шеделя, Якоба Вімпфелінга, Сікстуса Тухера. Представниками гуманізму, який остаточно закріпився на території пізньосередньовічної Німеччини були Себастьян Брант,

⁵¹² Conrad Celtis. «To Wilhelm Mommerloch of Cologne, philosopher». *Selections from Conrad Celtis: 1459-1508*. Translated by Leonard Forster, Cambridge University Press, 1945, p. 23

Конрад Цельтіс, Сікстус Тухер, Микола Кузанський, Якоб Вімпфелінг та Генріх Бебель.

4.2. Архітектура пізньосередньовічних німецьких міст

Архітектура міста у добу пізнього середньовіччя формувалася переважно під впливом пізньої готики. Для неї було характерним невзначеність між побудовою зальної церкви або ухил в сторону форм базиліки; відмова від трансепту; подолання грубої зовнішності за рахунок простору, змагання за вибір між церквою із залом та базилікою. Водночас для стилю, який поступово починає втрачати свої позиції, характерні певні надмірності та диспропорції, особливо у декоративних елементах.⁵¹³

Німецька готична архітектура пізнього середньовіччя регіонально відрізнялася між собою. Південна та прирейнська території в основному будували споруди сакрального призначення із каменю.

Центром таких архітектурних зведень вважаються франконські та швабські імперські міста. Однією із таких пам'яток є Церква Хреста у Гмюнді (1351-1410 рр.) архітектора Генріка Парлеріуса. Неф та хора церкви утворюють єдиний зал з 11 круглими колонами з кожного боку. На цей архітектурний зразок були зорієнтовані й інші культові споруди: Церква Св. Георгія у Нордлінгені (1427 р.), Церква Св. Георгія у Дінкенсбюлі (початок побудови з 1444 р.), Церква Богоматері у Есслінгені.⁵¹⁴

Прикладом кам'яної готики може слугувати Кельнський собор, будівництво якого розпочалося ще у XIII ст. Після тривалої перерви протягом 1333-1350 рр., коли будувалася лише одна із веж споруди, цей процес було відновлено. Згодом собор вже можна було використовувати для богослужінь, які розпочалися у 1388 р., коли з'явився південний боковий прохід – нова частина будівлі. У 1431 р. місце

⁵¹³ Bergner H. *Handbuch der kirchlichen Kunstaltertümer in Deutschland*. Chr. Herm. Tauchnitz, 1905, S. 99

⁵¹⁴ Bergner H. *Handbuch der kirchlichen Kunstaltertümer in Deutschland*. Chr. Herm. Tauchnitz, 1905, S. 100

розширилося і могло слугувати проходом із подвір'я культової споруди до вулиці Транкгасе у Кельні.⁵¹⁵

Протягом 1395-1412 рр. будівництво очолював Андреас фон Евердінген, а згодом, у 1445 р. – Ніколас фон Бюрен. Зведення південної вежі у 1465 р. також просунулося, на її вході з'явилися скульптури авторства Конрада Куйна фон дер Халлена, який очолював спорудження собору до 1469 р. У 1450 р. продовжувалося будівництво південної вежі, а також було закладено фундамент для північної. У другу половину XV ст. будівництво на деякий час припинилося через конфлікт між архієпископом Дітрихом II фон Мерсом та герцогом Адольфом фон Бергом.⁵¹⁶

На півночі країни, у ганзейських містах, а також у державі Тевтонського ордену, включаючи її німецьку частину, переважала цегляна готика («Backsteingotik»).⁵¹⁷ Поява цього стилю була зумовлена невеликою кількістю піску та вапняку на узбережжі Балтійського та Північного морів, що не дозволяла створювати у великій кількості кам'яні споруди. Своєю архітектурою цей стиль дещо контрастував із англійськими та французькими спорудами, а за будовою містив елементи схожі на архітектурні форми базиліки.⁵¹⁸

Одним зі зразків цієї архітектури стала церква Св. Марії у провідному місті Ганзи – Любеку, зведення якої розпочалося ще у XIII ст. У 1304 р. розпочалася робота над її північною вежею, а у 1310 р. – південною, а також каплицею. Церква була розташована у безпосередній близькості від ратхаузу і була побудована за ініціативи міської ради, репрезентувала символ муніципальної світської влади, на противагу єпископському собору. Вона стала однією із моделей проекту готичного собору, втіленого у цегляній конструкції, що стало новим архітектурним рішенням для споруд притаманних Балтійському регіону, а також терторій Тевтонського ордену, доходячи до Сілезії та Малої Польщі.⁵¹⁹

⁵¹⁵ Helmken F. *Der Dom zu Köln*. 1ste Aufl., Salzwasser Verlag, 2012, S. 15

⁵¹⁶ Helmken F. *Der Dom zu Köln*. 1ste Aufl., Salzwasser Verlag, 2012, S. 16

⁵¹⁷ Rohls J. *Kunst und Religion zwischen Mittelalter und Barock. Von Dante bis Bach*. Bd.1. Spätmittelalter und Renaissance. – Berlin, Boston: De Gruyter, 2021. – S. 142, 630 S.

⁵¹⁸ North M. *Geschichte Mecklenburg-Vorpommerns*. C.H. Beck Verlag, 2008, S. 32

⁵¹⁹ Rohls J. *Kunst und Religion zwischen Mittelalter und Barock. Von Dante bis Bach*. Bd.1. Spätmittelalter und Renaissance. De Gruyter, 2021, S. 144

Стиль любецької церкви Св. Марії наслідувала церква Св. Миколая у Штральзунді, що мала п'ять капел. Варіації архітектурних форм цегляної готики, що мали елементи базиліки, репрезентували монастирські церкви у Бад-Доберані та Даргуні, церкви Св. Миколая у Вісмарі, Св. Миколая у Штральзунді та Св. Марії у Грейфсвальді.⁵²⁰

Однак цей стиль розповсюдився не тільки на сакральні споруди. До доби пізньої готики належали будівлі ратхаузів у Любеку, Старгарді, Штральзунді. За аналогічним плануванням були збудовані західні ворота м. Любек – Гольстентор, а також ворота Нойбрандербургу. Елементи цього стилю були притаманні для ступінчастих фронтонів на будинках бюргерів Мекленбургу та Померанії.⁵²¹

У добу пізнього середньовіччя продовжувалося будівництво Страсбурзького собору. До 1318 р. над ним працював Ервін фон Штайнбах, згодом його син – Йоганнес (1349 р.), а потім й онук – Герлах (1371 р.). Останній спроектував та побудував поверхи для однієї із веж у 1365 р. Північно-західну вежу будував Ульріх фон Енсінген у 1399 р., який спроектував для неї восьмикутні поверхи. Шпиль виготовив Йоган Гюльц у 1419 р. Остаточно ця частина Страсбурзького собору була завершена у 1439 р. і стала найвищою у добу Середньвіччя.⁵²²

За французьким методом будівництва зводився й собор у Регенсбурзі, будівництво якого розпочалося у 1275 р. і продовжувалося до XV ст., проте архітектори не застосовують французький тип побудови хори.⁵²³

У центральній Німеччині за французькими стандартами та конструкцією з'явився собор у Гальберштадті. Мейсенський собор (1312-1342 рр.) також був збудований за принципом побудови нефу у вигляді зали. У Вестфалії пізня готична архітектура була представлена собором у Міндені, церквою Богоматері в Мюнстері (1340 р.), церквою Св. Ламберті в Мюнстері (побудова розпочалася 1340 р.), церквою Св. Петра у Дортмунді (1319-1353 рр.).⁵²⁴

⁵²⁰ North M. *Geschichte Mecklenburg-Vorpommerns*. C.H. Beck Verlag, 2008. S. 33

⁵²¹ North M. *Geschichte Mecklenburg-Vorpommerns*. C.H. Beck Verlag, 2008, S. 33

⁵²² Rohls J. *Kunst und Religion zwischen Mittelalter und Barock. Von Dante bis Bach*. Bd.1. Spätmittelalter und Renaissance. De Gruyter, 2021, S. 142

⁵²³ Lübke W. *Die Kunst des Mittelalters*, Salzwasser Verlag, 2012, S. 336

⁵²⁴ Lübke W. *Die Kunst des Mittelalters*, Salzwasser Verlag, 2012, S. 337

У німецьких містах XIV-XV ст. існувало право патронату, закріпленого за патріціями, що давало можливість здійснювати культурну опіку, благодійне фінансування певних локацій у місті, зокрема церков. Так, у м. Кельні представники родини Кузінів збудувала Каплицю Тіла Господнього у 1331 р., а самим правом патронату поступилися місту лише у 1404 р. Гілка родини Ліскірхенів зберігала права патронату над Капеллою Хреста в Кельні ще декілька століть.⁵²⁵

Часто у містах існували культи конкретних святих, що відображалось у їхній архітектурі. Відповідні пожертви вносилися на побудову церков та храмів присвячених їм. Так, у південній Німеччині у XV ст. популярності набрав культ Св. Катерини Александрійської, зокрема й у Нюрнберзі. Роль у цьому відіграли особисті зв'язки купців Нюрнберга із венеційськими колегами, які вели торгівлю спеціями у Александрії, де свята прийняла мученицьку смерть. Вони також часто здійснювали паломництво до цих територій. У 1293 р. патріцій Конард фон Ноймаркт та його дружина Адельгейд (Пфінзінг) внесли пожертви на створення монастиря, присвяченого Св. Катерині.⁵²⁶

Починаючи із XIV ст. відбулося відновлення паломницького християнського руху до Храму Гробу Господнього у Єрусалимі, який попередньо занепав із виходом хрестоносців із цих територій у 1187 р. У XV ст. відбувся новий розквіт релігійних подорожей до цих територій, які здійснювали й німецькі бюргери. Цей аспект частково відобразився в архітектурі пізньосередньовічного німецького міста.⁵²⁷

У м. Герліц був побудований Храм Гробу Господнього після того, як бургомістр міста Георг Еммеріх (1422–1507 р.) здійснив паломництво до Святої Землі у 1465 р.⁵²⁸

⁵²⁵ Militzer K. «Führungsschicht und Gemeinde in Köln im 14. Jahrhundert». *Städtische Führungsgruppen und Gemeinde in der werdenden Neuzeit*. Hrsg. Von Wilfried Ehbrecht, Böhlau Verlag, 1980, S. 3

⁵²⁶ Simon A. *The Cult of Saint Katherine of Alexandria in Late-Medieval Nuremberg. Saint and the City*. 1st ed., Routledge, 2016, p. 206

⁵²⁷ Krüger J. «Die Vorstellungen von Jerusalem in Spätmittelalter und Früher Neuzeit». *Jerusalem am Thunersee - Das Scherzlicher Passionspanorama neu gedeutet*. Hrsg. von K. Heyden, M. Lissek, Schwabe Verlag, 2021, S. 201

⁵²⁸ Krüger J. «Die Vorstellungen von Jerusalem in Spätmittelalter und Früher Neuzeit». *Jerusalem am Thunersee - Das Scherzlicher Passionspanorama neu gedeutet*. Hrsg. von K. Heyden, M. Lissek, Schwabe Verlag, 2021, S. 201

Загальні муніципальні споруди у більшості пізньосередньовічних німецьких міст будував місцевий архітектор. Проте із ним міг працювати водночас й інший художник. Наприкінці XIV – початку XV ст. відбувалася забудова муніципальною архітектурою м. Нюрнберг, яка пов'язана із ім'ям Ганса Бехайма Старшого (бл. 1455-1538 рр.). Він працював у місті приблизно із 1491 р., а в 1503 р. його призначають міським муляром. Водночас Бехайм Старший виступав автором ряду архітектурних споруд Нюрнберга, незважаючи на наявність міського архітектора. Останньому у 1520 р. муніципальна влада заборонила втручатися у персональні проекти митця.⁵²⁹

Бехайм Старший в основному проектував міські споруди утилітарного призначення. У 1497 р. він створив та побудував муніципальний будинок ваги або Вааге, а також 3 великі амбари – лойний будинок (Unschlitthaus, із тваринним жиром) (1491 р.), імператорські конюшні (Kaiserstallung) (1494-1495 рр.) та кукурудзяний будинок або маут (Kornhaus) (1498-1502 рр.), які він поєднав у спільний комплекс. Фасад кукурудзяного будинку був прикрашений пізньоготичним візерунком.⁵³⁰

Іншими його проектами стали доповнення двоповерховим крилом шпиталю Святого Духа (1506-1511 рр.), розташованим над річкою Пегніц, а також створення додаткових приміщень у ратуші (1514-1522 рр.), зокрема розширення зали засідань ради, побудова для неї нового фасаду та додаткова прибудова східного крила або галереї у великому дворі. Аналогічно до своїх інших споруд ці були прикрашені смугами яскравого різьбленого орнаменту.⁵³¹

У добу пізнього середньовіччя в архітектурі Німеччини з'явилася «Особлива готика» або «Sondergotik», яка переважала у Швабії, Франконії, Гессені, Вестфалії та Саксонії. Вона виникла під впливом готики південно-західної Франції, особливо у Вестфалії і була характерна переважно для місцевих церков. Простір усієї споруди формував єдине ціле, без окремих ділянок; були відсутні контрфорси, що

⁵²⁹ Chipps Smith J. *Nuremberg, a Renaissance City, 1500-1618*. University of Texas Press, 1983, p. 31. <http://surl.li/ieaul>

⁵³⁰ Ibidem, p. 31

⁵³¹ Ibidem, p. 31

відрізняло будову від типової французько-готичної будівлі; замість одинарного склепіння зводили сітчасте, що зменшувало просторовий поділ інтер'єру.⁵³²

До зонергетики можна віднести церкву Св. Георга у Дінкельсбюлі, будівництво якої розпочалося у 1448 р. батьком та сином Ніколаусами Езлерами; церкву Св. Марії-цу-Візе у Зості (1313-1376 рр.), церкву Св. Анни у Аннаберзі (1499-бл.1525 рр.), монастир Св. Іштвана у Майнці (кінець XV ст.).⁵³³

Будинки звичайних бюргерів у пізньосередньовічному німецькому місті відрізнялися за матеріалом їх спорудження у кожному регіоні. Так, північна територія Німеччини та Баварія зводила цегляні будинки, південно-східні землі – кам'яні, а південно-західна та центральна частина – каркасні помешкання. У XV ст. у таких містах, як Любек та Лüneбург переважали цегляні будівлі. Поруч із ними у міському просторі розміщувалися невеликі кам'яні будівлі, побудовані у попередніх століттях, за типом кам'яних камер квадратного типу.⁵³⁴

Розташування споруди у пізньосередньовічному німецькому місті було загальним для усіх муніципальних територій. Вуличний фасад займала головна будівля зі зверненням на вулицю фронтоном. На першому поверсі знаходився коридор, що виконував функцію проходу, верхні поверхи були житловими, а дах слугував коморою або місцем для зберігання речей. Задня частина будинку могла використовуватися для проживання або також в якості комори чи стайні. Земельні ділянки, на яких розташовувалися ці споруди, в основному були стандартизованими, через що ставали практично неможливими зміни призначення конкретної локації задля розширення ремесла або торгівлі. Проте дозволялося розширювати або скорочувати ці ділянки, що спричинило формування як вузьких, так і широких будинків, які чергувалися один із одним.⁵³⁵

Отже, архітектура пізньосередньовічного німецького міста часто фінансувалася і отримувала підтримку від заможних бюргерів, зокрема й патриціїв. Разом із топографічним розширенням пізньосередньовічних німецьких міст

⁵³² Hofrichter, Harmut, Herausgeber. *Architektur des Mittelalters*. Wiesbaden. 2te Aufl. Vieweg, 1993, S. 109

⁵³³ Hofrichter, Harmut, Herausgeber. *Architektur des Mittelalters*. Wiesbaden. 2te Aufl. Vieweg, 1993, S. 109.

⁵³⁴ Boockmann H. *Die Stadt im späten Mittelalter*, C.H. Beck Verlag, 1986. – S. 48

⁵³⁵ Boockmann H. *Die Stadt im späten Mittelalter*, C.H. Beck Verlag, 1986. – S. 49

починають з'являтися і нові архітектурні споруди, що могли носити як духовний характер, зокрема церкви, собори та каплиці, так і господарську функцію або муніципальну: лікарні, шпиталі, склади, амбари тощо.

4.3. Скульптура та образотворче мистецтво міст Німеччини XIV-XV ст.

Починаючи із XIV ст. німецька скульптура пізньої готики переважала в інтер'єрі культових споруд, таких як церкви, кафедральні собори, монастирі. Важливою стає передача основної ідеї витвору мистецтва, аніж точність його форми. Скульптурам цього періоду притаманні статична постава фігур та слабка експресія, а також м'які форми та хвилеподібні риси.⁵³⁶

Одним із таких прикладів стала П'єта Роттінген, створена у Майнці в першій половині XIV ст. Вона показує тіло Христа після розп'яття, яке тримає на руках Діва Марія. Характерною рисою ля цього твору є диспропорційність окремих частин тіла людей, а також різко перебільшені зкривавлені стигмати. Скульптура підкреслює страждання її персонажів, проте через акцентування основної уваги на обличчя та рани, але не досконалості форми.⁵³⁷

Патронатна опіка окремих церковних територій давала змогу патриціям зводити там потенційні сімейні місця для поховань. Так, у м. Кельн у 1281 р. лицар Даніель Юда звів для себе та своїх нащадків поховання з вівтарем у колегіальній церкві Св. Марії на Капітолії. Рицар Гільгер фон дер Сессе із роду Кляйнгеданкенів збирав християнські реліквії, які розмістив у 1316 р. в каплиці церкви Св. Лауренца. Родина Кузінів володіла вівтарем у парафіяльному костелі Св. Марії Ліскірхен.⁵³⁸

Починаючи із XIV ст., вітражі переживають зміну стилю. Техніка залишається традиційною, проте тенденції декоративності цього типу зображення зазнають трансформацій. Орнамент повторює будівельні форми на обмеженій площі, фактично відтворюючи архітектуру будівлі. У нижній частині вікна

⁵³⁶ Charles V., Carl K. *Gothik Art*. Parkstone Press International, 2008, S. 174

⁵³⁷ Charles V., Carl K. *Gothik Art*. Parkstone Press International, 2008, S. 174

⁵³⁸ Militzer K. «Führungsschicht und Gemeinde in Köln im 14. Jahrhundert». *Städtische Führungsgruppen und Gemeinde in der werdenden Neuzeit*. Hrsg. Von Wilfried Ehbrecht, Böhlau Verlag, 1980, S. 3

розташовувалися аркади, що відокремлювали фігури, присутні були елементи колон та контрфорси. За ними розташовувався сам фон, який продовжував традицію попереднього періоду розвитку вітражів. Якщо раніше перевагу отримував зелений колір, то із настанням пізнього середньовіччя популярним став червоний.⁵³⁹

У цьому стилі зображена частина вікон Кельнського собору, зокрема його хори, які було встановлено близько 1300 р. В них входить килимовий візерунок, створений за старим стилем, проте додаються й нові фігури: царі Ізраїлю, в центральному вікні – царі, що схиляються перед Мадонною,⁵⁴⁰ а також образи зі Старого Заповіту.⁵⁴¹

У XV ст. зазнає змін техніка створення вітражів. З'явилася можливість передавати новий колір тілесного відтінку, який використовували для формування голови людської фігури. Була винайдена процедура накладання скла, що дозволяла досягти значно більшої кольорової різноманітності за допомогою подвійного скла різного кольору. Цей ефект також досягався за рахунок закриття верхньої панелі, яку заливали розплавленим склом або розплавлення тонких шарів різного кольору з обох боків скла.⁵⁴²

Настінні розписи, у порівнянні із усіма іншими, у XIV-XV ст. не були розпосюдженими. У великих міських соборах, на кшталт Кельнського, такі зображення зустрічалися рідко і зосереджувалися в основному у ширмах для хорів або склепіннях.

Помешкання бюргерів також могли прикрашати настінні живописи, зокрема відображаючи тематику куртуазних віршів. Такі зображення зустрічаються у патриціанському будинку Ехінгер Хоф в Ульмі, а також у будинках заможних родин Констанца та Вінтертура.⁵⁴³

У Нюрнберзі, де існував культ Св. Катерини, її зображення були присутні в церквах та приватних каплицях, зокрема у каплиці Тухерів в Гартенхаусі, який

⁵³⁹ Woltmann A. *Die Malerei des Mittelalters*, Bd. 2. Verlag von E.A. Seeman, 1879, S. 377

⁵⁴⁰ Königsfenster-im-obergaden-des-chores. Kölner Dom. <https://www.koelner-dom.de/fenster/koenigsfenster-im-obergaden-des-chores-1> (16.06.2023)

⁵⁴¹ Woltmann A. *Die Malerei des Mittelalters*, Bd. 2. Verlag von E.A. Seeman, 1879, S. 378

⁵⁴²⁵⁴² Woltmann A. *Die Malerei des Mittelalters*, Bd. 2. Verlag von E.A. Seeman, 1879, S. 378

⁵⁴³ Woltmann A. *Die Malerei des Mittelalters*, Bd. 2. Verlag von E.A. Seeman, 1879, S. 389

належав Сіксту Тухеру, поблизу Картезіанського монастиря та Будинку Корони («Haus zur Krone») – головний будинок старшої лінії, де була розташована каплиця із розписом легенди про імператрицю Фаустину, дружину римського імператора Констанція II (317-361 рр.) (яку Св. Катерина переконувала прийняти християнство) роботи Ганса Зюса фон Кульмбаха.⁵⁴⁴

Відомо про патронат нюрнберзької патриціанської родини Тухерів над художниками Міхаелем Вольгемутом (1434-1519 рр.), Вайтом Штоссом (1450-1533 рр.), Альбрехтом Дюрером (1471-1528 рр.), Петером Вішером (1460-1529 рр.), Петером Фльотнером (1485-1546 рр.), Венцелем Ямнітцером (1508-1585 рр.).⁵⁴⁵

Соціальні аспекти пізньосередньовічного німецького міста у образотворчому мистецтві відобразив мотив «Danse Macabre» або «Танцю Смерті».

Німецька дослідниця Шульте Б. вбачає однією із причин появи цього мотиву зміни в соціальному, політичному та економічному житті середньовічної людини XIV-XV ст. зокрема під впливом колективного досвіду голоду і епідемій, що призвели до зміни поглядів і традиційного способу життя, трансформації «у традиційних культурних механізмах інтерпретації та моделей дій», а також «підвищення сприйняття індивідуальної оцінки існування», зміни у схоластичних уявленнях.⁵⁴⁶

Тематика Смерті та її релігійне трактування, як характерна риса Середньовіччя була складовою й релігійних уявлень, набуваючи поширення із сер. XI - поч. XII ст. Б. Шульте виділяє два прояви цих концептів: рефлексія на тематику Смерті в рамках формування богословської теорії, яка вилилася у концепції «*judicium particulare*» (суд, який зазнає людина безпосередньо після смерті, на відміну від Страшного суду, який здійснюється наприкінці існування світу), ідей існування Чистилища, які остаточно сформувалися після XIII ст., а також поділу Смерті на «вічну» та «тілесну»; інший аспект полягає у реформаторському

⁵⁴⁴ Simon A. *The Cult of Saint Katherine of Alexandria in Late-Medieval Nuremberg. Saint and the City*. 1st ed., Routledge, 2016, p. 206

⁵⁴⁵ Hutchinson J. *Albrecht Durer. A Guide to Research*. 1st Ed., Routledge, 2000, p. 98

⁵⁴⁶ Schulte B. *Die Deutschsprachigen Spätmittelalterlichen Totentänze*. – Böhlau Verlag, 1990, S. 9

прагненні візуалізувати Смерть у своїх трактатах чи духовній поезії задля заклику до богоугодного життя на землі. У XIV ст. інтерпретація Смерті виходить за межі релігійного і проникає у світське середовище, у XV ст. набуває поширення «загальна десакралізація духовного» – відображення всього «жахливого», пов'язаного зі смертю та біологічними процесами, які відбуваються із людським організмом у процесі розкладання. Відповідно підкреслюється факт того, що Смерть може забрати кожного незалежно від соціального статусу, життя постає як танець із нею та марна гонитва за земним щастям.⁵⁴⁷ У Німеччині «Danse Macabre» часто зустрічався серед орденів: у верхній Німеччині ця тематика була притаманна домініканським монастирям, а у нижній – францисканським.⁵⁴⁸

Одним із характерних зображень танцю Смерті (Totentanz) виступає зображення у Любеку, розміщене у поховальній капелі Св. Марії. Німецький дослідник Х. Фрейтаг припускає, що він дійшов до міста у вигляді адаптації «Danse Macabre» Середніх Нідерландів і розповсюдилася територією Північної Німеччини. Орієнтовний період датування – 1463 р., ймовірно був пов'язаний із епідемією чуми 1463/64 рр.⁵⁴⁹ Зображення мало висоту 1,75 м, початкову довжину – 30 м і оточувала весь інтер'єр сповідальної каплиці в костелі.⁵⁵⁰ Оригінальне зображення було написане темперою на полотні, складалося із кількох частин натягнутих на дерев'яні рами на стіні. Авторство приписують любецькому художнику Бернту Нотке (1435-1509 рр.). У своїй текстовій частині вона включала 24 стани німецького суспільства: Папа Римський, імператор, імператриця, кардинал, король, єпископ, герцог, абат, хрестоносець, картезіанець, знатна особа, канонік, бюргермейстер, лікар, лихвар, капелан, торговець, пономар, ремісник, відлюдник, селянин, юнак, юна дівчина, дитина.⁵⁵¹

⁵⁴⁷ Ibidem, S. 28,

⁵⁴⁸ Freytag H. «Literatur- und kulturhistorische Anmerkungen und Untersuchungen zum Lübecker und Revaler Totentanz». *Der Totentanz der Marienkirche in Lübeck und der Nikolaikirche in Reval (Tallinn). Edition, Kommentar, Interpretation, Rezeption.* Hrsg. von Freytag H., Böhlau Verlag, 1993, S. 15

⁵⁴⁹ Freytag H. «Literatur- und kulturhistorische Anmerkungen und Untersuchungen zum Lübecker und Revaler Totentanz». *Der Totentanz der Marienkirche in Lübeck und der Nikolaikirche in Reval (Tallinn). Edition, Kommentar, Interpretation, Rezeption.* Hrsg. von Freytag H., Böhlau Verlag, 1993, S. 15

⁵⁵⁰ Schulte B. *Die Deutschsprachigen Spätmittelalterlichen Totentänze.* – Böhlau Verlag, 1990, S. 4

⁵⁵¹ Ibidem, S. 196

Любецький «Танець смерті» вплинув на створення подібного ж зображення у Берліні. (Див. Додаток 1) Довжина фрески складала 22,7 м, висота – 2 м, розташована 1,8 м над підлогою. Під зображенням проходив сувій висотою близько 0,5 м. Зображення датується періодом між 1469 та 1490 рр. та включає 28 фігур різних соціальних верств населення, до кожної додається шестирядкові парні римовані середньонімецькі строфи. Центральним зображенням цього танцю Смерті є сцена розп'яття, найближче до нього розташовані постаті Папи Римського та короля від яких за спаданням ієрархії виходять відповідні духовні та світські соціальні верстви.⁵⁵²

Альбрехт Дюрер мав тісні стосунки із нюрнберзькою патриціанською родиною Тухерів, яка була одними із його патронів та клієнтів. Так, нова майстерня художника, яка відкрилася наприкінці 1490-х рр. у Нюрнберзі, прийняла одними з перших замовлення від подружжя патриція Ніколауса Тухера і Ельзбет Буш – доньки посадовця відповідального за артилерію у м. Нюрнберг, а також Ганса XI Тухера на прізвище «der Schnupfer» – «нюхальник», який займав посаду у міській скарбниці та його дружини – Феліцітас Рітер. Портрет Ганса XI не дійшов до нашого часу.⁵⁵³ (Див. Додаток 2)

Авторству Альбрехта Дюрера належав проект вітражу, створеного 1502 р. під назвою «Смерть на коні, цілиться у пробста доктора Сікста Тухера (1459-1507 рр.), який стоїть біля своєї відкритої могили». (Див. Додаток 3) Він мав форму трилисника і був поділений на дві частини: Смерть із луком, сидячи на коні була зображена на одній окремій частині композиції, Сікстус Тухер – на іншій. Обидва були створені на замовлення самого нюрнберзького вченого-юриста у майстерні Гірсфогеля. Сам автор вітражу не був остаточно встановлений – художника по склу, відповідального за трилисники ідентифікували як Вейта Гірсвогеля Старшого або майстра, що створював у т.зв. Бамберзькому вікні в Сен-Зебальді «голову» єпископа Філіпа фон Геннеберга. Американські дослідники Б. Буттс та Л. Хендрікс

⁵⁵² Ibidem, S. 203

⁵⁵³ Hutchinson J. *Albrecht Durer. A Guide to Research*. 1st Ed., Routledge, 2000, p. 97

припускають, що обидва зображення були встановлені у кругле віконне скло кабінету замиського будинку самого вченого поблизу Грассергасе.⁵⁵⁴

Спроектовані Дюрером трилисники нагадує своїм мотивом типовий для середньовіччя «Танець Смерті» («Danse Macabre»), а також пізньосередньовічних нагадувань «memento mori». Проте, на відміну від «Танцю ...» у цьому зображенні смерть загрожує не людству на загал або певному соціальному прошарку, а конкретній особі. Смерть направляє свою зброю на вченого і попереджає: «Стережися, нещасний, щоб я не положив тебе, пронизаного моєю стрілою, на це тверде ложе похоронного гробу» («CAVER MISER NEMEO TE CONFIXVM TELO INHOC TETRO COLLOCEM FERETRI LECTO»). Натомість, у частині трилисника присвяченого Сікстусу Тухеру, міститься напис, ймовірно придуманий самим вченим, який стверджує невідворотність прийдешнього: «Навіщо погрожувати мені цією могилою, що чекає, від якої я не можу захиститися, навіть якби ти цього забажала» («QVID MINARIS QVOD HOC MONENTE SEPVLICRO:ECIAM SI VELIS CAVERE NEQVO»).⁵⁵⁵

У порівнянні із «Danse Macabre» у цьому вітражі людина зображена ще живою, а не скелетом або тілом у момент помирання, яке забирає за собою Смерть в макабричному танці. До того ж, тут не відображається настанова на загал для людей або конкретного соціального стану про рівність людства перед Смертю. Вчений замовляє це зображення особисто для себе, виступає у ролі одного із головних персонажів на ньому і створює своєрідне персональне нагадування. Це опосередковано свідчить про те, що він усвідомлює факт власної смертності, приймає його та ймовірно намагається морально підготувати себе до майбутнього.

Проект створений Альбрехтом Дюрером та виготовлений вітраж – єдиний відомий портрет Сікстуса Тухера, де німецький художник зумів передати риси вченого, а також зобразив його у хутряному альмусі, який підкреслював його статус пробста. Б. Буттс та Л. Хендрікс зазначають, що ці два проекти Альбрехта

⁵⁵⁴ Butts B., Hendrix L. *Painting on Light: Drawings and Stained Glass in the Age of Dürer and Holbein*. J. Paul Getty Museum, 2000, p. 110

⁵⁵⁵ Butts B., Hendrix L. *Painting on Light: Drawings and Stained Glass in the Age of Dürer and Holbein*. J. Paul Getty Museum, 2000, p. 111

Дюрера та реалізація композиції могли бути доволі популярними. Зокрема, у 1515 р. фігура Смерті на коні була вигравірувана на малому щиті, який належав імператору Максиміліану.⁵⁵⁶

Одними із зображень, пов'язаним із новою хвилею зростання паломництва у XIV-XV ст., стало зображення Єрусалиму в образотворчому мистецтві пізньосередньовічного німецького міста. Популярною стала панорама Священного Міста стало зображення 1486 р. данського художника Ерхарда Ройвіха (1445- бл. 1505 рр.), який працював у Майнці. Воно було розміщено у книзі клірика Бернарда фон Брейденбаха «Паломництво о Святої Землі» («Peregrinatio in Terram Sanctam») (Див. Додаток 4) і стало зразком для багатьох митців які «вписували» у цей фон різноманітні мотиви життя Ісуса Христа, зокрема розп'яття, поховання чи воскресіння. Так, «Розп'яття» (1503-1505 рр.) Віганда Меркеля, вміщує у собі елементи панорами Ройвіха.⁵⁵⁷

Іншим зображенням, де Єрусалим виступає вже в якості одного із головних частин твору є «Епітафія Адельхайд Тухер» (або «Епітафія Катцгеймера»), написана у 1483 р. німецьким художником Вольфгангом Катцгеймером (1430-1508 рр.). Зверху розміщено зображення Священного міста, разом із Ісусом Христом, який несе свій хрест, що позначає хресну ходу крізь місто, а знизу – фігури людей, що відтворюють мотив «Оплакування Христа». У одній із фігур, що знаходиться у молитовній позі автор відобразив Адельхайд Тухер (Див. Додаток 5) – дружину нюрнберзького патриція Ендреса II Тухера (1423-1507 рр.), яка здійснила разом із ним у 1479 р. паломництво.⁵⁵⁸

Отже, розвиток скульптури та образотворчого мистецтва у пізньосередньовічному німецькому місті зазнав значних змін. Основними тенденціями створення скульптури залишається пріоритетність змісту та ідеї автора, аніж форми. Змінюється підхід і до створення вітражів: у XIV ст. вони починають відображати архітектуру самої споруди. Із наступного століття

⁵⁵⁶ Ibid. p. 111

⁵⁵⁷ Krüger J. «Die Vorstellungen von Jerusalem in Spätmittelalter und Früher Neuzeit». *Jerusalem am Thunersee - Das Scherzlicher Passionspanorama neu gedeutet*. Hrsg. von K. Heyden, M. Lissek, Schwabe Verlag, 2021, S. 221

⁵⁵⁸ Ibidem, S. 224

вдосконалюється техніка формування їхньої кольорової гамми: з'являється тілесний колір, різномайття фарб створюється за рахунок їхнього накладання одна на одну. Фрески або інші типи зображень на стіні у цей період зустрічаються доволі рідко. Їм приділяється невелике місце в інтер'єрі пізньосередньовічної споруди: в основному це зображення на окремих ділянках церкви чи собору або замальовки присвячені певному літературному твору у будинках заможних бюргерів.

Заможні патриціанські родини, могли виступати в якості основних спонсорів художників цього періоду, а також ставали їхніми замовниками. Вони також фінансували створення вівтарів, сімейних місць поховань на території церков.

Типова тенденція середньовіччя – нагадування про смерть та рівність перед нею усіх верств населення збереглася у XIV-XV ст. Вона втілювалася у зображеннях «Танцю смерті» що зазвичай розміщувався у культових спорудах міського простору та зображала усі верстви населення, у тому числі й бюргерства або у персональних зображеннях, яка відображала у собі тематику нагадування про смерть та виготовлялися на приватне замовлення.

4.4. Розвиток літератури і книгодрукування у німецькому місті XIV-XV ст.

Частина із літератури пізньосередньовічного німецького міста представлена творами представників раннього гуманізму. До них варто віднести праці дидактичного характеру, поезію, твори на релігійну тематику та збірки античних авторів.

Період раннього гуманізму, як першого етапу формування цієї течії припав на період 1450-1480-х рр. Цей період виділяє німецька дослідниця М. Ейб, яка окреслює тенденції виключно тенденції німецької літератури, а не усієї течії гуманізму. На думку історикині, частина праць античних авторів на той час вже була відомою в гуманістичних колах. Основну її частку складали переклади, які здійснювали гуманісти. У цей період межі між схоластикою та гуманізмом були

дещо розмитими, середньовічні теологічні традиції зберігалися в якості елементів праць представників нової течії.⁵⁵⁹

Микола Кузанський, як один із представників правничих кіл, зосередився на перекладі праць відповідних авторів. У 1435 р. перебуваючи у Парижі та Лувені він вивчив ряд рукописів, із яких створив пізніше збірку уривків із творів логіка Раймунда Луллія (1235-1315 рр.). Частину уривків із праць філософа Кузанський записав ще у 1428 р. Концепція Раймунда Луллія про «concordatia» («узгодження») була покладена в основу твердження про геометричну фігуру трикутника та його уособлення Трійці як всебічного тлумачення життя. Водночас він залучив до своїх теологічних поглядів ідеї неоплатонізму. Кузанський здійснив переклад «Парменіда» Платона (427-347/348 р. до н.е.) та «Платонівської теології» неполатоніка Прокла Діадоха (412-485 р. н.е.).⁵⁶⁰

Важливу роль у вченні німецького гуманіста відігравали й погляди Псевдо-Донісія Аеропагіта (V-VI ст. н.е.), зокрема його «негативну теологію» відповідно до якої справжня сутність Бога не може бути виражена буквально, але лише описана через заперечення, єднання із ним поза людським розумінням і досягається через незнання. Такі ідеї у традиційній теології часто вважалися єретичними і на противагу їм висувалося вчення Августина (354-430 рр.). У своїй роботі «На не-іншому» («De li non aliud») Кузанський додає флорелегіум із цитатами Діонісія (згодом визначеного як «псевдо»), а також зазначив, що він був одним із найбільших богословів.⁵⁶¹

У 1433 р. Микола Кузанський видав ряд творів, де розмірковує про потреби змін у церковній ієрархії, місце Папи Римського та його взаємодію із рештою кліру, задля збереження єдності церкви, яке втілює у роботі «Про перевагу авторитету Священних соборів над авторитетом Папи» («De maiori auctoritate sacrorum conciliorum supra auctoritatem papae»). Аналогічного спрямування, проте вже більш

⁵⁵⁹ Eib M. *Der Humanismus und sein Einfluss auf das Eheverständnis im 15. Jahrhundert. Eine philosophisch-moraltheologische Untersuchung unter besonderer Berücksichtigung des frühhumanistischen Gedankenguts Albrechts von Eyb*. Lit, 2001, S. 7

⁵⁶⁰ Kandler K.-H. *Nikolaus von Kues: Denker zwischen Mittelalter und Neuzeit*. 2te Aufl., Göttingen Vandenhoeck und Ruprecht in Göttingen, 1997, S. 16

⁵⁶¹ Ibidem, S. 23

об'ємною стала праця Миколи Кузанського «Про католицьку згоду» («De concordantia catholica»), де він обстоює думку реформи імперії та церкви водночас.
562

Однією із найвизначніших робіт представника раннього гуманізму Альбрехта фон Ейба стала збірка «Margarita poetica» – «Поетична перлина», рукопис якої був закінчений наприкінці навчання гуманіста у 1459 р., коли він отримав звання доктора права у Павії. Твір був опублікований у 1472 р. нюрнберзьким друкарем Йоганом Сенсеншмідтом. Ця праця видавалася у різних містах – Парижі, Римі, Страсбурзі, Падуї, Тулузі та Венеції до останнього видання у 1503 р. Початкова редакція складалася із 452 фоліантів, які автор поділив на 3 частини. Перша представляла собою написані листи, друга – зразкові приклади ораторів, до яких увійшли уривки із Цицерона, Лактанція, короткі уривки із Апулея, Юлія Цезаря, Петрарки, Теренція, Вікторіна Петавського, Орозія, Валерія Максима та Плавта; третя частина містила орації, їхні промови.⁵⁶³

Окрім публікації творів із античної тематики Альбрехт фон Ейб також написав 3 роботи, де торкався питання ролі жінки у історії та суспільстві, її взаємодії із чоловіком у шлюбі та ряду соціальних проблем на цю тему. Перший твір під назвою «Хвала найвідомішим жінкам» («Clarissimarum feminarum laudacio») датується 1459 р. (хоча існують версії і про старші варіанти роботи). Робота увійшла до збірки «Margarita poetica» та містить у вступі уривок одного із учителів гуманіста. Автор ділить свій твір на чесноти, якими наділяє жінок, підбираючи до кожної із них окрему постать в історії: до «цнотливості» та зразків подружньої вірності, фон Ейб наводить такі приклади як Емілія (230—163/162 рр. до н.е., ймовірно дружина Сципіона Африканського (236-183 рр. до н.е.)) та Сульпіція (45-бл.10 р. до н.е., давньоримська поетеса); представницями «розсудливості» («prudentia») в нього виступають Кальпурнія (народилася близько 76 р. до н.е., третя або четверта дружина Гая Юлія Цезаря), Танаквіль (пом. після 579 р. до н.е.,

⁵⁶² Ibidem, S. 19

⁵⁶³ Rutherford D. «Lactantius Philosophus? Reading, Misreading, and Exploiting Lactantius from Antiquity to the Early Renaissance. *Essays in Renaissance Thought and Letters. In Honor of John Monfasan.* Ed. by A. Frazier, P. Nold. Brill, 2015, S. 486

давньоримська цариця) та Сільвія (ймовірно йдеться про Св. Сільвію (520-592 рр.)) тощо; такою чеснотою як стійкість духу автор наділяє Гарпаліку (давньогрецька міфологічна героїня), Семіраміду (цариця Ассирії), Келелію (напівлегендарну особистість, дівчину, що визволила полонених римлянок із етруського полону); прикладом «постійності» постає давньоримська матрона Семпронія (170-101 рр. до н.е.), а Фаннія (40-97 р. н.е.) – «безкорисливої відданості» («liberalitas»). Автор також розкриває основні літературні та культурні внески жінок, а як приклад того, що жінки «бережуть людський рід», ймовірно, наводить міфологізований випадок із викраденням сабінянок у VIII ст. до н.е.⁵⁶⁴

Водночас, 1459 р. фон Ейб пише другу працю «Інвектива у м'якій формі» («Investiva in lenam»), де у типовому для періоду гуманізму жанрі інвективи автор звертається до свого віз-а-ві, не як до суперника, на відміну від інших творів цього типу, а в якості друга та порадника, водночас викладаючи свої роздуми про природу жінок.⁵⁶⁵

У 1460 р. вийшла третя книга «Чи варто дружині виходити заміж за чоловіка» («An viro sapienti uxor sit ducenda»). Умовно вона поділена на три частини: до шлюбу, під час спільного життя після одруження та шлюб і радість. У кожній частині він наводить розділи, де містяться різноманітні цитати про подружнє життя і не тільки. Перша частина постає доволі критичною по відношенню до жінок, зокрема автор поділяє її на такі частини, як 1. «Загальне засудження шлюбу та жінок, без певного порядку»; 2. «Обговорення індивідуальних помилок жінки й відповідно – шлюбу»; 3. «Невірність»; 4. «Витрати»; 5. «Теща/Свекруха»; 6. «Діти». Водночас автор описує шлюбну сцену, яка розкриває погані манери подружнього життя. Друга частина підкреслює переваги шлюбу та розглядає ряд питань подружнього життя: 1. «Про потребу одруження»; 2. «Молода дружина або вдова»; 3. «Придане ...»; 4. «Краса»; 5. «Терплячість під час лиха». Третя частина включає в себе такі теми, як «Банкет старших», «Правила поведінки за столом,

⁵⁶⁴ Herrmann M. *Albrecht von Eyb und die Frühzeit des Deutschen Humanismus*. Weidmannsche Buchhandlung, 1893, S. 267

⁵⁶⁵ Herrmann M. *Albrecht von Eyb und die Frühzeit des Deutschen Humanismus*. Weidmannsche Buchhandlung, 1893, S. 274

особливо ведення розмови», «Ніякого перенасичення їжею», «Набридливі гості», «Помірність у споживанні вина» та «Завершення». ⁵⁶⁶

Частина гуманістів використовувала античних авторів для викладання в університетах. Так, Конрад Цельтіс займався редакцією та виданням роботи Псевдоаристотеля (авторство приписували Апулею) «Світу» («De Mundo», 1497 р.), 20 аристотелівських положень вибраних із діалогу Миколи Кузанського «Ні про що інше» («De non aliud», 1462 р.), а також вибірку Деціма Магна Авсонія (310-394 pp.) «Ausonii Sententiae septem sapientum septenis versibus explicate» та «Ad Drepanum de ludo septem sapientum». ⁵⁶⁷

Окремої уваги заслуговує аспект ставлення до жінки у поезії Конрада Цельтіса. У одному із віршів «Кохання» («Amore») чотири території Німеччини символізують чотири кохання поета: полячка Гасіліна, Ельсула із Нюрнберга, Урсула із Майнцу та Барбара із Любеку. Вони передають загальні риси усіх жінок, що фігурують у інших творах гуманіста. Лише одна із жінок – Гасіліна із Польщі, була реальною задокументованою особою, що мала особисті стосунки із Конрадом Цельтісом, які обидва згодом розірвали. Саме їй він надає більш виразних рис, характеру та гідності на відміну від «образів» Ельсули, Урсули і Барбари. ⁵⁶⁸

Рудольф Агрікола займався розробкою діалектики, зокрема написав працю «Про винайдення діалектики» («De Inventione Dialectica»), закінчену в 1479 р. та видану в 1515 р. На позначення риторики він використовує окреслені Цицероном обов'язки оратора. Вона підпорядкована, як частина діалектики. Кожна промова повинна чомусь навчати, містити аргументацію, яка веде від добре відомого до невідомого. На додаток до твору Агрікола також переклав «Попередні справи» («Progymnasmata») Афтонія Антіохійського (III-IV ст.), одного із авторів підручника із риторики Візантії. ⁵⁶⁹

⁵⁶⁶ Ibidem, S. 276

⁵⁶⁷ Spitz L. «The Philosophy of Conrad Celtis, German Arch-Humanist». *Studies in the Renaissance*, Vol. 1, 1954, p. 23

⁵⁶⁸ Selections from Conrad Celtis: 1459-1508. Translated by Leonard Forster, Cambridge University Press, 1945, P. 7

⁵⁶⁹ Kennedy G. *Classical Rhetoric and Its Christian and Secular Tradition from Ancient to Modern Times*. 2nd ed., The University of North Carolina Press, 1999, p. 242

Агрікола наголошував, що як у практиці логіки, так і риторики основний акцент повинен бути на вивченні тем – ключових міркувань, які оратор бере до уваги під час дискурсу. Замість запропонованої Арістотелем моделі логічного судження, він визначає твердження, як такі, що мають виходити зі здорового глузду. Рудольф Агрікола адаптував «розуміння» під практичні цілі викладання або виступів під час суду.⁵⁷⁰

Твори дидактичного характеру писав німецький гуманіст Якоб Вімпфелінг. Серед них трактат «Філіпіка» («*Phillippica*»), присвячений синові курфюрста Філіпа Пфальцького (1448-1508 рр.) також Філіпу (1480-1541 рр.). Інший твір «Дзеркало для принців», присвячена старшому синові курфюрста Пфальцу, який згодом мав перейняти титул батька та дидактична «Агатархія». Роботи акцентують увагу на батьківських та гуманістичних чеснотах, особливо привітності («*affabilitas*») та умиротвореності («*placabilitas*»). Вони тяжіють до схоластичної традиції повчання, аніж гуманістичної.⁵⁷¹

У праці «Германія» («*Germania*») 1501 р. Якоба Вімпфелінг взяв за зразок одноіменну роботу Публія Корнелія Тацита (56-117 рр.), використавши його основні ідеї, намагався дослідити виникнення та походження німців, а також обстоювала думку, що територія Рейну не може бути східним кордоном Франції.⁵⁷²

Представник німецького гуманізму Себастьян Брант займався перекладами та публікацією творів античних авторів. Під час викладацької діяльності у Базельському університеті (1489-1500 р.) він опублікував у 1490 р. двомовне латинсько-німецьке видання «*Thesmophagia*» (за власним перекладом народною мовою) – дидактичної поеми XIII ст. за авторства Рейнеруса Алеманікуса, яка описувала основні правила поведінки за столом та спиралася на античних авторів. Пізніше Брант опублікував три інші моральні повчальні праці: «*Facetus*» (1496 р.), «*Cato*» (1498 р.) і огляд професій – «*Moretus*» (1499 р.). Як припускає

⁵⁷⁰ Kirkpatrick R. *The European Renaissance 1400-1600*. Routledge Taylor and Francis Group, 2014, P. 30

⁵⁷¹ Schlusemann R. «Power and Creativity at the Court of Heidelberg». *Princes and Princely Culture 1450-1650*. Vol.1. Gen. ed. A. Vanderjagt; Ed. by M. Gosman, A. Macdonald, A. Vanderjagt. Brill, 2003, P. 286

⁵⁷² Benario H. Introduction. *Tacitus. Germany. Germania*. Ed. and transl. by H. Benario, Aris and Phillips LTD, 1999, P. 8

німецький вчений С. Умбах, ці твори могли використовуватися гуманістом під час викладання в університеті.⁵⁷³

Найціннішим у творчій спадщині Себастьяна Бранта є його твір «Корабель дурнів». Автор збирає на борту корабля усіх умовних «блазнів» свого часу, показує людські вади, які на думку автора заважають благопристойному життю людини. Гуманіст торкається й тематики соціального становища міських жителів німецьких міст XIV-XV ст.

Для ремісників автор «виділяє» цілий флот, відповідно до кожної гільдії, яку вони представляють. Автор наголошує на занепаді цехів, «Бо скрізь пройдохп тлумом цілим, / В цехах, замість майстрів, засіли».⁵⁷⁴ Водночас він скаржиться на неякісну та дорогу продукцію, яку вони виробляють, а також становище учнів «Яким за їх роботу кляту / Мізерну призначають плату»⁵⁷⁵ і водночас той факт, що самі учні витрачають ці гроші на алкоголь та беруть у борг гроші.

Він згадує про жебраків, зокрема й у місті: «зграя їх неситих братій грішить у ситості багатій»,⁵⁷⁶ а також, ймовірно, жебракуючі ордени монахів: «Але, жируючи з жебрацтва, / Все богарадять їхні братства».⁵⁷⁷ Себастьян Брант також торкається питання становища дітей жебраків, які продовжують справу своїх батьків: «На дармоїдську ницу путь / Вони й дітей малих ведуть./ Ще із колиски бідних учать, / Як жалібніше слід канючить».⁵⁷⁸ Аналогічно він фіксує передачу жебраками своїх дітей тим особам, які не мають власних спадкоємців: «Чи тим дасть в позику малят, / Хто на потомство не багат».⁵⁷⁹

Серед німецького історіописання пізньосередньовічних німецьких міст уваги заслуговує праця гуманіста Гартмана Шедея «Книга хроніки з цифрами і зображеннями від початку світу» («*Liber Chronicarum cum figuris et ymaginibus ab initio mundi*»), або скорочено «Книга хроніки», надрукована 12 липня 1493 р. 23

⁵⁷³ Umbach S. *Sebastian Brants Tischzucht (Thesmophagia 1490): Edition und Wortindex*. Harassowitz Verlag, 1995, S. 9

⁵⁷⁴ Паламарчук, Д., редактор. *Себастьян Брант. Корабель дурнів*. Переклад з німецької Ф. Скляра. Дніпро, 1980, С. 66

⁵⁷⁵ С. 68

⁵⁷⁶ Там само, С. 84

⁵⁷⁷ Паламарчук, Д., редактор. *Себастьян Брант. Корабель дурнів*. Переклад з німецької Ф. Скляра. Дніпро, 1980, С. 84

⁵⁷⁸ Там само, С. 84

⁵⁷⁹ Там само, С. 86

грудня цього ж року вийшов її переклад німецькою мовою. Процес створення хроніки став одним із прикладів фінансування культурної сфери заможними бюргерами: Шедель розпочав цю роботу у 1471 р. за підтримки нюрнберзьких банкірів та купців Зебальда Шрайера (1446-1520 рр.) та його зятя Себастьяна Каммермейстера (1446-1503 рр.). «Liber Chronicarum» стала першою книгою із найбільшою кількістю зображень: хроніка містила 1809 ксилографій із 645 ксилографів. Основні ілюстрації до неї робив Міхаель Вольгемут (1434-1519 рр.) та Вільгельм Плейдеурф (1460-1494), а видавцем став власник нюрнберзької друкарні Антон Кобергер (1440-1513 рр.).⁵⁸⁰

Особливість тексту полягала у тому, що автор приділяв значну увагу містам та їх детальному опису. Він вміщав 32 міські ведуги, зокрема й Нюрнберга. До формування тексту були залучені й інші гуманісти, зокрема лікар Ієронім Мюнцер консультував свого колегу стосовно карти Німеччини, та опису Піренейського півострова, спираючись на власний досвід подорожей.⁵⁸¹

Окремо варто виділити роботи німецьких міських бюргерів та офіційних осіб муніципальної влади, які здійснювали подорожі у інші країни та лишали записи про це або створювали книги із детальними звітами й описами своїх подорожей.

Із відновленням на початку пізнього середньовіччя можливості здійснювати паломництво до Храму Гробу Господнього у Єрусалимі, нового поштовху отримала література написана паломниками або подорожуючими до цих територій.

До таких творів варто віднести книгу Ганса Тухера Старшого «Подорож до Обітованої Землі» («Reise ins Gelobte Land») стала популярним путівником та пройшла дванадцять друкованих видань.⁵⁸² Автор походив зі знатної патриціанської родини Тухерів і займав різні муніципальні посади у м. Нюрнберг (перед подорожжю він був членом Малої ради міста). Протягом 1479-1480 рр. він здійснив 49-ти тижневе паломництво. Впродовж цього часу він відправляв листи

⁵⁸⁰ Classen A. «Urban Space in the Middle Ages and the Early Modern Age: Historical, Mental, Cultural, and Social-Economic Investigations». *Urban Space in the Middle Ages and the Early Modern Age*. 1st edition., Ed. by A. Classen., Walter De Gruyter, p. 103.

⁵⁸¹ Classen A. «Urban Space in the Middle Ages and the Early Modern Age: Historical, Mental, Cultural, and Social-Economic Investigations». *Urban Space in the Middle Ages and the Early Modern Age*. 1st edition., Ed. by A. Classen., Walter De Gruyter, p. 104

⁵⁸² Hutchinson J. *Albrecht Durer. A Guide to Research*. 1st Ed., Routledge, 2000, p. 98

до свого брата Ендреса Тухера, які ймовірно були використані для майбутньої книги. Ганс Тухер також спирався на нотатки свого супутника Зебальда Рітера Молодшого, значно їх змінивши у своїй книзі. До основного тексту він додав розповідь свого попередника – Людольфа фон Зюдхайма, яка двічі видавалася у Страсбурзі у 1470 р.⁵⁸³

У своїй роботі Тухер проводить часове розмежування, поділяючи періоди на місяць, день і годину або принаймні частину дня чи ночі, іноді використовуючи за позначення найближчі святкові дні відповідно до календаря святих. Німецькі дослідники М. Бенц та К. Кінінг припускають, що визначати час автору «Подорожі до Обітованої Землі» допомагав кишеньковий або складний сонячний годинник, який презентував Йоганнес Регімонтан у Нюрнберзі. Німецький паломник допоміг побудувати подібний сонячний годинник в Єрусалимі на території абатства Успіння.⁵⁸⁴

Іншою характерною особливістю цього твору є те, що автор, описуючи Церкву Гробу Господнього порівнює її із Церквою Св. Себальда у Нюрнберзі. М. Бенц та К. Кінінг роблять припущення, що автор зробив це для того, щоб його читачі могли краще уявити приміщення та локації у Єрусалимі. Аналогічний опис має й процес руху прочан. Місце зняття Ісуса Христа із хреста, каплиця Гробу Господнього та каплиця Св. Марії аналогічні хору Св. Катерини в Сент-Зебальді, каплиці Святого Хреста, де розташована копія Гробу Господнього в Айхштатті та каплиці Цвюльфбрудерхаус в Нюрнберзі. Асоціації були проведені так деталізовано виключно з метою передати подібність процесу просування прочан.⁵⁸⁵ Ганс Тухер також описує грецький православний монастир на Синаї, який порівнює із двором Хайльсброннер в Нюрнберзі.⁵⁸⁶

Культ Св. Катерини Александрійської, популярний у Нюрнберзі, розкривався й через текстову форму. Так, у 1475 р. доповнена німецька версія та адаптація

⁵⁸³ Benz M., Kiening C. «Time and Temporality in Travel Accounts from the Fourteenth to Sixteenth Centuries: Mandeville, Tucher, Ecklin». *Time and Temporalities in European Travel Writing*. 1st.ed., Ed. By Henrikson P., Kullberg C., Routledge, 2020, p. 32

⁵⁸⁴ Ibid., p. 33

⁵⁸⁵ Ibid., p. 35

⁵⁸⁶ Simon A. *The Cult of Saint Katherine of Alexandria in Late-Medieval Nuremberg. Saint and the City*. 1st ed., Routledge, 2016, p. 206.

«Золотої Легенди» Якова Ворагінського під назвою «Життя Святих» вийшла у першого книгодрукаря Нюрнберга Ганса Сенсеншмідта. За основу зимового тому цієї книги було взято практично дослівний варіант життєпису Св. Катерини із рукопису монастиря названого на честь святої у Нюрнберзі створеного 1421 р. Як стверджує англійська дослідниця дослідниця А. Саймон, він містив 14 400 слів – у сім разів більше, ніж звичайний життєпис святого або святої у цій праці.⁵⁸⁷

Разом зі збільшенням присутності єврейських громад на території німецьких міст стали можливими й культурні контакти між іудеями та християнами. Незважаючи на різкий характер змін у соціальному становищі єврейського населення, воно залишило свій слід у культурі німецького міста впродовж XIII-XV ст., який характеризувався взаємною іудео-християнською рецепцією.

В Німеччині євреї розглядалися християнськими богословами як особи, що можуть сприяти подальшому розгляду основ християнських традицій та віри. Проте, на відміну від території Північної Франції, де подібна співпраця у контексті пошуку єврейської текстової традиції (*Hebraica veritas*) була доволі тісною, особливо у XII – поч. XIII ст., на німецьких територіях подібні відносини були менш яскраво вираженими.⁵⁸⁸

Інтелектуальні зв'язки між євреями та християнами були доволі активними в середовищі об'єднання громад центрального Рейну, т.зв. ShUM («Shpira», «Warmaisa» та «Magenza»). Зокрема вони відображені у одній із головних книг аскетичного руху в іудаїзмі Хасидей Ашкеназ «Книзі благочестивих» за основним авторством Іуди бен Самуеля (1150-1217 pp.). В ній згадується, що деякі євреї навчали івриту християнських священиків та могли читати християнські книги латинською мовою, домовлялися із християнами про певні спільні молитви. Запис у книзі був зазначений у контексті невдоволення хасидами цієї течії подібними зв'язками євреїв із християнами.⁵⁸⁹

⁵⁸⁷ Ibid., p. 207

⁵⁸⁸ Haverkamp A. *Jews in the Medieval German Kingdom*. Translated by Christoph Cluse, Trier University Library, 2015, S. 30

⁵⁸⁹ Haverkamp A. *Jews in the Medieval German Kingdom*. Translated by Christoph Cluse, Trier University Library, 2015, P. 31

Представниками єврейської громади в місті могли порушуватися питання основи правового регулювання життя єврейської громади. Зокрема, син відомого рабина Ісаака бен-Моїсея (Ор Заура) (1200-1270 рр.) – Раббі Хаїм написав розмірковування стосовно доцільності сплати податків єврейською громадою м. Регенсбург, де розглядав це питання не тільки з точки зору іудейської правової теорії, але й враховуючи фактичну правову ситуацію єврейської громади всередині міста. Такі ж судження стосовно внесення змін до міського права та системи оподаткування містом єврейської громади порушував Рабі Меїр із Ротенбургу (1215 -1293 рр.).⁵⁹⁰

На території від Констанцу до регіону Боденського озера часто зустрічаються у ранніх ілюмінованих єврейських рукописах мотиви світського походження, як результат єврейсько-християнської співпраці. У Страсбурзі протягом 1331-1336 рр. єврей французького походження на ім'я Самсон Пайн допомагав двом місцевим бюргерам перекласти французький роман про Парсифаля. Він зробив усний переклад на німецьку мову, а двоє християн помістили текст у вірші (майже 40 000 рядків). У заключних примітках обидва дякували йому за допомогу та висловлювали велику пошану до його віри.⁵⁹¹

Більша частина єврейської літератури доби середніх віків пов'язана із релігійними текстами та їх тлумаченнями. Проте також збереглися й художні «народні» книги та твори, які містять у собі взаємні рецепції. Зокрема у знаменитому «Великому гейдельберзькому пісеннику» («Große Heidelberger Liederhandschrift») або «Манесському кодексі», написаному в Цюріху між 1300 і 1340 рр., містяться тексти Зюскінда фон Трімберга, який ідентифікується як письменник єврейського походження.⁵⁹²

До творів, які вважаються симбіозом єврейсько-німецької традиції відносять «Дукус Горант» – епос, який описує сватання до грецької принцеси Хільди

⁵⁹⁰ Altmann B. «Studies in Medieval German Jewish History». *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*. Vol. 10, 1940, p. 8

⁵⁹¹ Haverkamp A. *Jews in the Medieval German Kingdom*. Translated by Christoph Cluse, Trier University Library, 2015, p. 32

⁵⁹² Jaeger A. «Juden, Judentum und die deutsche Literatur im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit». *Handbuch der deutsch-jüdischen Literatur*. Hrsg. von H. Horch, De Gruyter, 2016, S. 16

данського герцога Хоранда від імені короля Етена. Твір був написаний у 1382 р. невідомою особою, ймовірно єврейським менестрелем. Спеціалісти із юдаїки та германісти сперечаються, чи є це він є раннім текстом, написаним на їдиш, чи середньовісньонімецьким текстом, написаним лише івритом.⁵⁹³

У XV ст. також зустрічається Книга Шмуеля передана «нібелунговою строфою», яка розповідає про персонажів Самуїла, Саула та Давида, змальовуючи паралельно світ рицарства.⁵⁹⁴

Із XIV-XV ст. з'являється книгодрукування, а також формуються його осередки у пізньосередньовісньонімецьких містах.

Йоган Гутенберг (1397/1400-1468 рр.) став одним із засновників книгодрукування в Німеччині. Починаючи від 1436-1439 рр. він був залучений до виготовлення друкарських інструментів у Страсбурзі, де проживав до 1444 р. У Майнці Йоган Гутенберг створив свою друкарню у приміщенні яке у 1443 р. орендував його дядько – Йоган Генсфляйш. Він завершив роботу над друкарським верстатом. Близько 1450 р. та 1452 р. від укладав дві угоди із Йоганном Фустом для виділення коштів на публікацію перших книг. У 1455 р. була завершена 42-рядкова Біблія. Водночас він продовжував видавати інші праці, доки Йоган Фуст не подав запит на термінову виплату заборгованості, а згодом конфіскував за вироком суду його друкарню до власної компанії «Fust und Schöffer».⁵⁹⁵

Гутенберг продовжив видавничу діяльність на основі компанії «Hof zum Jungs», за підтримки доктора Гумері – місцевого синдика, і згодом заснував нову друкарню, де працював разом із помічниками Бертольдом фон Ганау, Генріхом Кефером, Йоганом Нумейстером видаючи ряд робіт. Наймасштабнішою став виданий у 1460 р. «Католікон» («Catholicon»), великий словник із 373 аркушів.⁵⁹⁶

⁵⁹³Dukus Horant vor 1382. *Bibliotheca Augustana*. http://www.fh-augsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/14Jh/Dukus/duk_intr.html (20.06.2023)

⁵⁹⁴Jaeger A. «Juden, Judentum und die deutsche Literatur im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit». *Handbuch der deutsch-jüdischen Literatur*. Hrsg. von H. Horch, De Gruyter, 2016, S. 16

⁵⁹⁵Klemm H. *Johann Gutenbergs erste Buchdruck-Pressen vom Jahre 1441*. H.Klemm's Verlag und Artistische Anstalt, 1884, S. 10

⁵⁹⁶Klemm H. *Johann Gutenbergs erste Buchdruck-Pressen vom Jahre 1441*. H.Klemm's Verlag und Artistische Anstalt, 1884, S. 10

Книгодрукування почало розповсюджуватися всією Німеччиною, починаючи із прирейнських земель. Так, друкарні з'явилися у Кельні (1464/65 р.), Страсбурзі (1458/59 р.), Бамберзі (1458/59 р.), Ельтвілі в Райнгау (1467 р.), Базелі (бл. 1468 р.), Аугсбурзі (1468 р.), Констанці (1468/69 р.), Нюрнберзі (1469/70), Шпаєрі (1471 р.), Мерзебурзі (1473 р.) та Бреслау (1475 р.).⁵⁹⁷

Збільшилася чисельність друкарень на території Німеччини: до 1470 р. їх кількість нараховувала 9 майстерень, а у 1480 р. їхня кількість становила вже 30. До 1500 р. вже існувало 60 книговидавничих центрів.⁵⁹⁸

Назви перших двох друкарень м. Шпаєр або імена їхніх власників не зафіксувалися у джерелах. Як стверджує німецький дослідник П. Швайцер-Мартін, ймовірно це були два незалежні заклади. Однією із перших виданих інкунабул у цьому місті була «Постила схоластика» («*Postilla scholastica*») датована близько 1471 р. Друга друкарня існувала близько 1472-1473 рр. і видавала «Діяння Христа» («*Gesta Christi*») за назвою роботи Псевдо-Яна Гуса.⁵⁹⁹

Наступний етап розвитку книгодрукування Шпаєру пов'язаний із іменем місцевої родини Драхів. Петер Драх Старший (бл.1430 - бл.1480-і рр.) був одним із переговорників від гільдії ткачів у 1452 р. під час вирішення суперечки із гільдією суконників у міській раді. Згодом 1477 р. він став членом міської ради, а через рік – суду. Водночас він займався друкарською діяльністю. Однією із перших інкунабул став «Вокабуляр обох законів» («*Vocabularius utriusque iuris*»). Наступною – «Сума теологіка» («*Summa theologika*») Антоніна Флорентійського (1389-1459 рр.). Згодом спадок Петера Драха Ст. перейшов до його сина, також Петера Драха, який був членом міської ради м. Шпеєр і продовжив сімейну справу. Онук засновника друкарні, Петер Драх Молодший, який отримав її від батька, був призначений єпископом Шпаєру магістратом міста. Він не займався видавничою

⁵⁹⁷ Schweitzer-Martin P. *Kooperation und Innovation im Speyerer Buchdruck des ausgehenden Mittelalters*. De Gruyter, 2022, S.3

⁵⁹⁸ Widmann H. *Tübingen als Verlagsstadt*. J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1971, S. 2

⁵⁹⁹ Schweitzer-Martin P. *Kooperation und Innovation im Speyerer Buchdruck des ausgehenden Mittelalters*. De Gruyter, 2022, S.16

діяльністю, хіба що на допоміжних засадах. Відповідно першість на себе перебрали інші майстерні, зокрема Конрада Гіста, яка проіснувала до 1515 р.⁶⁰⁰

Появу перших згадок про книгодрукування у м. Лейпцигу пов'язують із іменами Гейнріха Гейлемана, ім'я якого було задокументовано у книгах місцевої ради 1467/1468 рр. та Ланга Нікеля, який у грудні 1479 р. під професією «книговидавець» був зареєстрований як платник за охорону. Іншим потенційним книговидавцем став Андреас Фріснер, що був партнером нюрнберзького власника друкарні – Андреаса Сенсеншмідта. У 1478 р. Фріснер повернувся до місця навчання у Лейпцигу. Він також був одним із ймовірних кандидатів на анонімного друкаря Капотіуса – Лейпцизького інкунабула.⁶⁰¹

Проте саме 1481 р. варто вважати часом, коли книгодрукування, якщо не з'явилося, то, принаймні, закріпилося у м. Лейпциг. 28 вересня, у майстерні Маркуса Браудіса, який раніше працював у Любеку та Мерзебурзі, був видрукований один із перших трактатів «Glossa super Apocalypsin» («Глоса про Апокаліпсис») італійського домініканця Йохана Арміуса. Окрім них вийшли Турецька індульгенція від 4 грудня 1480 р., пов'язане із нею резюмування та листа Папи Римського до уповноваженого з приводу індульгенцій Емерікуса де Кемеля від 15 грудня 1481 р., а також низка астрономічних та астрологічних передбачень на 1481 р.⁶⁰²

Книгодрукування у м. Тюбінгені набуло поширення починаючи із 1498 р. Першим друкарем став Йоган Отмар, який володів друкарнею у м. Ройтлінген, проте згодом переніс її до університетського міста Тюбінген. Однією із перших виданих інкунабул став «Хронікон» («Chronikon») – книга за авторством Пауля Скриптора, гвардіана місцевого францисканського монастиря. Вона слугувала

⁶⁰⁰ Schweitzer-Martin P. *Kooperation und Innovation im Speyerer Buchdruck des ausgehenden Mittelalters*. De Gruyter, 2022, S.19

⁶⁰¹ Eisermann F. «Die schwarze Gunst. Buchdruck und Humanismus in Leipzig um 1500». *Der Humanismus an der Universität Leipzig: Akten des in Zusammenarbeit mit dem Lehrstuhl für Sächsische Landesgeschichte an der Universität Leipzig, der Universitätsbibliothek Leipzig und dem Leipziger Geschichtsverein am 9./10. November 2007 in Leipzig veranstalteten Symposiums*. Bd. 23., Hrsg. von Bünz E., Fuchs F., Harrasowitz Verlag, 2008, S. 151

⁶⁰² Ibidem, S. 152

поясненням до коментарів Дунса Скота (1266-1308 pp.) на «Сентенції» Петра Ломбардського (1096-1160 pp.).⁶⁰³

Отмар підтримував контакти з університетською громадою. Так, він надрукував друге видання лекції Габріеля Біля про канони вимірювання (перша версія вийшла у 1488 р. на території Ройтлінгену). У 1498 р. вийшла промова професора теології Конрада Сумменхарта до смерті засновника університету Еберхарда Барта.⁶⁰⁴

У 1502 р. Йоган Отмар переїжджає до Аугсбурга і відкриває там свою друкарню, а його справу в Тьобінгені із 1514 р. отримує син – Сільван Отмар. В Аугсбурзі Йоган Отмар видає тринадцяту німецьку Біблію, а його син у 1518 р. у тому ж місті – вісімнадцяту. Ймовірно, Сільван Отмар переїхав до Аугсбурга незабаром після батька.⁶⁰⁵ Надалі книгодрукування у місті загальмувалося через несприятливі економічні обставини та спалах чуми.

Отже, літературна традиція пізньосередньовічного німецького міста формувалася як під впливом гуманістичних тенденцій, так і на основі народної культури, праць бюргерів або під впливом інших етнічних груп, зокрема єврейської громади, що проживали на муніципальній території. Частина із праць гуманістів відображала сучасні їм соціальні тенденції, зокрема проблематику міського життя, становище жінки, дитини у самому місті.

⁶⁰³ Widmann H. *Tübingen als Verlagsstadt*. J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1971, S. 8

⁶⁰⁴ Ibidem, S. 8

⁶⁰⁵ Widmann H. *Tübingen als Verlagsstadt*. J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1971, S. 16

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз показує, що доба пізнього середньовіччя, а саме – XIV-XV ст. позначилася для німецьких міст значними трансформаціями у соціокультурному аспекті їх розвитку, а саме: змінами у соціальній структурі бюргерського середовища, остаточне формування та закріплення влади за впливовими родинами патриціїв, що спричинило значні конфлікти між ними та ремісниками всередині німецьких міст XIV-XV ст.; процесу замикання цехів, який обмежив доступ до звання майстра у середовищі підмайстрів та зростання невдоволення своїм становищем; коливання кількості населення пізньосередньовічних німецьких міст, спричиненої епідемією Чорної смерті у середині XIV ст.; ставлення до дитини та дитинства; формування нових культурних тенденцій у міському просторі, зокрема появи університетів, гуманізму, книгодрукування, трансформацій у сфері архітектури, скульптури та образотворчого мистецтва.

Продовжилися процеси трансформації бюргерського середовища у сфері соціального та культурного розвитку, які розпочалися у попередні століття. Зокрема збільшення муніципальної території, поява нових локацій всередині німецьких міст, відокремлення між етнічними групами жителів міст Німеччини, що позначилося як на соціальній взаємодії між різноманітними етнічними групами, так і на культурних зв'язках між ними.

Встановлено, що у цей період відбулися такі топографічні зміни, як територіальне розширення міських мурів; потреба збільшення розмірів міських портів, у містах, що займалися інтенсивною морською або річковою торгівлею. Так, м. Ульм збільшило площу поселень у XIV ст. за рахунок облаштування фортифікаційного кільця, що виникло в результаті нападу Людвіга Баварського. Північнонімецьке місто Гамбург збільшило свою територію за рахунок придбання нових земель на р. Альстер. Міста могли управляти й спільними територіями, які вони придбали у місцевої знаті, зокрема Гамбург і Любек придбали таким чином місцевість Фірланде, Гестахт і Цолленшпікер.

З'ясовано, що територія окремих міст створювала нові муніципальні архітектурні комплекси. Так, Ульм у добу пізнього середньовіччя добудував ратушу, будинок суду, будинок мір та арсенальний склад.

Доведено, що трансформації зазнали й топографічні позначення вулиць та окремих локацій, які характеризували певний соціальний прошарок суспільства або етнічну групу, яка проживала на її території. Зокрема на території м. Любек відбулися розширення та створення нових комплексів будівель, де проживали ремісники, що працювали над хутряними виробами (біля р. Вакеніц), а довкола Петрікірхе зосередилися представники металообробної галузі. Відповідно до професій також формувалися й топографічні позначення: м'ясники м. Любек проживали на території Флейшгауерштрассе.

Досліджено, що в основному етнічні локації, назви яких походили від інших національностей, що населяли місто, були пов'язані із єврейською громадою. Основними будівлями, репрезентованими у прирейнському регіоні, виступали єврейський квартал, єврейські вулиці або провулки (Judengasse), синагога, єврейська школа, лазні, кладовища, лікарні та пекарні.

Виявлено, що етнодемографічний чинник також відігравав важливе значення у соціальному розвитку німецьких міст XIV-XV ст. Основні етнічні групи всередині міста складало німецьке населення, що знаходилося у пріоритетному становищі у соціальному плані по відношенню до інших народів, репрезентованих у бюргерському середовищі.

З'ясовано, що іншу значну категорію населення пізньосередньовічних німецьких міст складали євреї. Поява цієї категорії населення на території Німеччини припала на XI-XIII ст., а збільшення чисельності даної етнічної групи – саме на XIV-XV ст. Кількість цієї категорії пізньосередньовічного населення збільшилося від 1,5 тис. осіб у XIII ст. до близько 3,5 тис. у середині XIV ст. в містах, що слугували основними осередками осілості євреїв, таких як Кельн, Аугсбург, Вормс, Шапаєр, Майнц.

Соціальний статус єврейського населення визначався імператором як камеркнехтів, що зобов'язані сплачувати податки до імператорської скарбниці.

Водночас вони повинні були вносити данину і до міського бюджету, а також були тими, хто мав оживляти ринкову справу всередині німецьких міст XIV-XV ст. За такою метою були заселені міста Донауверт, Штауфер, Гагаенау, Швєбіш-Мюнд та інші. Єврейське населення було також позикодавцями для ряду знатних осіб та муніципальних посадовців. Із початком Чорної смерті (1348-1350 рр.) єврейське населення німецьких міст звинуватили безпідставно у поширенні цієї хвороби, що призвело до хвилі погромів та вигнання єврейської громади із міста. У цей же період відбулося переселення євреїв до приміської або сільської території, зокрема із таких міст, як Вормс, Шпаєр, Франкфурт-на-Майні, Ветцлар, Вімпфен тощо.

Серед представників етнічних меншин пізньосередньовічного німецького міста значний відсоток складало слов'янське населення, що розселялося територіями маркграфства Бранденбурзького, графств Лужиця, Мейссен, герцогства Мекленбурзького та Голштейнського. Їхній правовий статус також був обмежений можливостями, зокрема й в професійній діяльності. Так, більша частина слов'янського населення не могла бути залучена до ремісництва.

Виявлено, що у німецьких містах XIV-XV ст. також мешкали італійці та французи. Перша етнічна група в основному розселялася на при рейнських територіях, зокрема своєрідним осередком італійської фінансової діяльності стало м. Кельн, а також північнонімецьке м. Любек. Як італійці, так і французи в основному займалися банківською діяльністю на території німецьких міст.

З'ясовано, що макродемографічні зміни позначилися приростом населення пізньосередньовічних німецьких міст. За основу класифікації кількості бюргерів були взяті наступні критерії поділу. Великими населеними пунктами, в яких мешкали 16-25 тис. осіб, були Нюрнберг, Страсбург, Любек та Кельн. Середні міста вміщували у собі 8-10 тис. осіб. До них відносилися такі міські центри, як Франкфурт-на-Майні, Аугсбург, Майнц, Везель, Оснабрюк, Емден, Камель тощо. Найменші (Шенкен, Бланкенберг) населяли від 500 до 5 тис. бюргерів.

Доведено, що іншими факторами, які вплинули на кількісні зміни населення у пізньосередньовічному німецькому місті були епідемія Чорної смерті та міграційні

процеси із нею пов'язані, економічні чинники, що призвели до приросту населення, війни та внутрішні міжміські конфлікти.

У контексті мікродемографічних процесів було розглянуто формування та склад моделі німецької бюргерської сім'ї XIV-XV ст., системи прав спадкування, потенційні причини та можливості проживання дітей разом із батьками.

Щодо становища жінки у пізньосередньовічному німецькому бюргерському суспільстві було встановлено, що їхній правовий статус дещо відрізнявся у окремих містах. Також становище залежало від приналежності до певної соціальної категорії бюргерського населення німецьких міст XIV-XV ст.

Розглянуто основні етапи дорослішання дитини, які були основними у пізньосередньовічному бюргерському суспільстві. Наприкінці XV ст. відбуваються значні зміни у сприйнятті дитини, адже у зв'язку із економічними трансформаціями всередині бюргерського середовища вона починає виступати в якості потенційного опікуна батьків у старості та додаткової робочої сили. Змінюється ставлення до ще ненародженої дитини, починають масово з'являтися акушерські правила прийому пологів. Водночас засновуються дитячі будинки: у 1471 р. – в Аугсбурзі, у 1473 р. – в Есслінгені і у 1489 р. – в Мюнхені.

Встановлено, що працездатність дитини не корелювалася із віком її дорослішання: частину із них залучали до праці із 8 років. Частина дитячого життя, а також поведження із дитиною регламентувалося містом, зокрема процедура хрещення дитини, виховання в разі відмови від неї батьків.

Під час дослідження було з'ясовано суспільний статус таких соціальних категорій, як патриції, ремісники, звичайні бюргери та маргінальні верстви населення.

Зважаючи на те, що питання дефініції патриціїв насамперед у німецькій історіографії досі викликає значну кількість дискусій, було окреслено конкретну характеристику цієї соціальної категорії. В якості альтернативних назв було використано такі позначення як «міська знать». Особливості питання статусу патриціїв полягали в тому, що вони були однією із вищих водночас політичних та соціальних гілок німецьких міст XIV-XV ст.

Доведено, що до патриціанської соціальної гілки відносилися особи, які мали вагомий політичний вплив у місті, будь-який фінансовий прибуток, формували або приєднувалися до окремих родин, сімей, родів, створювали замкнене соціальне коло, слугувати соціальній мобільності тих, хто хоче увійти до складу міського «патриціату». Варто зауважити, що не у всіх містах протягом XIV-XV ст. такі родини могли бути визначальним фактором приналежності до «патриціату» або слугувати статичною одиницею, яка впливала на політичний розвиток міста протягом розглядуваного періоду.

Встановлено, що формування патриціїв як політично активної гілки пізньосередньовічного німецького бюргерства могло відбуватися довкола заможних верств населення, зокрема купців, як це було характерним для окремих північнонімецьких міст – Любека, Кельна. Також вони формувалися довкола осіб, що займали місце у пріоритетних господарських чи економічних напрямках міста. Так, у Люнебурзі, Галле, Гроссі патриції формувалися довкола солевидобувної галузі. Іншу можливість набуття статусу міської знаті давали шлюб із кимось із представників впливової родини або наявність земельних володінь, що приносили певний прибуток і можливість брати політичну участь у муніципальному житті.

Виявлено, що категорію середніх прошарків населення складали ремісники, аусбюрегри та пфальбюргери. До ремісників відносили майстрів, підмайстрів та учнів. Доба пізнього середньовіччя позначилася замиканням цехів та обмеженням доступу до звання майстра для підмайстрів.

У XIV-XV ст. відбулися значні соціально-політичні зміни всередині самого міста: в результаті протестів ремісників та заворушень у окремих містах ремісникам вдалося отримати владу та місця у муніципальній раді. Міста, у яких сформувався баланс влади між патриціями та ремісниками, знаходилися в основному у південних територіях Німеччини: ними були Аугсбург та Ульм. На території прирейнських міст, таких як Кельн, Франкфурт була встановлена влада ремісників, що періодично змінювалася патриціанською. У північнонімецьких містах, таких як Любек, владні повноваження переважно залишилися в руках патриціїв.

Окремо варто виділити таку категорію середніх верств населення пізньосередньовічного німецького міста, як пафальбюргери та аусбюргери. Соціальний розвиток цієї категорії населення у німецькому місті відбувався нерівномірно, а їх поява у бюргерському середовищі залежала в основному від потреби міста сформувати зону економічного впливу або військового захисту на прилеглих територіях. Аналіз джерел та історіографії показав, що ці два поняття є доволі варіативними. Умовно можна віднести аусбюргерів до середовища знаті та вищого кліру, а пфальбюргерів – до селян і нижчих верств населення Німеччини. Виняток могли становити такі міста, як Геттінген, позаміськими бюргерами у яких були викладачі університетів, діти бюргерів, що проходили навчання на інших територіях, і священники. Реалізація постанов стосовно ліквідації аусбюргерів і пфальбюргерів залежала від ступеня зв'язку міста із центральною владою та відбувалася нерівномірно, іноді з пошуками альтернативних інституцій. У таких імперських містах, як Нюрнберг, ліквідація відбувалася інтенсивніше. Натомість інші міста, розташовані у Швабії, продовжували приймати до громадянського середовища аусбюргерів і пфальбюргерів або шукати альтернативні замітники. Оподаткування цих категорій населення передбачало фінансові виплати, а у випадку аусбюргерів несення військової повинності, вступ до міських союзів і надання власного замку у разі військових конфліктів.

З'ясовано, що у добу пізнього середньовіччя зростає кількість маргінальних верств населення. Причинами цих змін стало замикання цехів, що сформувало із категорії підмайстрів осіб, які не могли отримати доступ до звання майстра, перенаселення, соціальні трансформації всередині бюргерського суспільства. Водночас збільшилася кількість осіб, що мали можливість заробляти кошти, проте надавали перевагу жебракуванню.

Нижчі верстви населення представлені такими категоріями, як Hausarmen, Hausgenossen – мешканців з наявним або відсутнім житлом, а також жебраки, становище яких регламентувалося міським правом.

Встановлено, що соціальні аспекти відобразилися й у культурному розвитку німецьких міст XIV-XV ст.

Німецькі міста відіграли вагому роль у формуванні імперських університетів, адже саме у добу пізнього середньовіччя почали з'являтися перші навчальні заклади на території Священної Римської Імперії. Одними із перших університетів стали Празький (1347 р.) та Віденський (1365 р.). безпосередньо на території Німеччини було започатковано такі університети, як Гейдельберзький (1385 р.), Кельнський (1388 р.), Ерфуртський (1392 р.), Лейпцизький (1409 р.), Ростоцький (1419 р.), також стали функціонувати університети в Грейфсвальді (1456 р.), Фрейбурзі на Брейгсгау (1460 р.), Інгольштадті (1472 р.), Трірі (1473 р.), Майнці (1476 р.), Тюбінгені (1477 р.).

Встановлено, що міста, самі або разом із представниками світської чи духовної влади ставали засновниками даних навчальних закладів. Муніципальна влада також відігравала велику роль у фінансовому забезпеченні університетів, наданні житла та будівель для занять. Про значення університетів для міста свідчить і те, що в міській раді виділялася спеціальна посада "провізора", що мусив опікуватися справами університетів. Його відсутність у раді пробачалася, якщо була спричинена розв'язанням справ навчального закладу. Також новостворені університети надавали місту освічених фахівців, що сприяло їх подальшому економічному та політичному розвитку. Одночасно взаємодія між містами та університетами не обходилася без конфронтацій. Вони врегульовувалися на законодавчому та судовому рівні або за посередництва князів.

Німецькі університети стали одними із осередків розвитку гуманізму та розповсюдження цієї течії впродовж усієї доби пізнього середньовіччя. Соціальний склад представників нових поглядів у німецькій філософії варіювався від представника шляхетного роду (Альбрехта фон Ейба) до вихідця із сільської місцевості (Генріха Бебеля). Переважна частина німецьких гуманістів на певному етапі своєї кар'єри викладали у вищих навчальних закладах, намагаючись імплементувати нові погляди під схоластичні реалії.

Основними представниками раннього гуманізму стали Микола Кузанський, Петер Лудер, Альбрехт фон Ейб, Гартман Шедель, Якоб Вімпфелінг, Сікстус Тухер. Остаточне закріплення цієї течії на території Німеччини пов'язане із

іменами таких гуманістів як Себастьян Брант, Конрад Цельтіс, Сікстус Тухер, Микола Кузанський, Якоб Вімпфелінг та Генріх Бебель.

Розвиток архітектури, скульптури, образотворчого мистецтва пізньосередньовічного німецького міста включали соціальний контекст. Частина муніципальних споруд була зведена за рахунок їх функціональної потреби, інші створювалися на замовлення патронів. Часто міська влада користувалася послугами міського архітектора, проте іноді залучала до роботи й відомих майстрів.

У образотворчому мистецтві патронат над художниками брали патриціанські родини. Так, одна із впливових нюрнберзьких родин Тухерів підтримувала фінансово таких художників, як Міхаель Вольгемут, Вайт Штосс, Альбрехт Дюрер, Петер Вішер, Петер Фльотнер, Венцель Ямнітцер. Патриціанська родина часто виступала й замовниками зображень у цих художників.

Встановлено, що значних змін зазнала й література, що створювалася представниками пізньосередньовічного німецького міста. Зокрема в ній зберігалися елементи єврейської культури.

Вагомий внесок у розвиток літератури пізньосередньовічного німецького міста був зроблений представниками німецького раннього гуманізму. Микола Кузанський створив збірку частин творів логіка Раймунда Луллія, здійснив переклад «Парменіда» та «Платонівської теології» Прокла Діадоха (412-485 р. н.е.), а також праці на релігійну тематику – «Про перевагу авторитету Священних соборів над авторитетом Папи» («*De maioritate auctoritatis sacrorum conciliorum supra auctoritatem papae*»), «Про католицьку згоду» («*De concordantia catholica*»).

Визначною працею ще одного представника раннього гуманізму стала Альбрехта фон Ейба стала збірка «*Margarita poetica*» – «Поетична перлина», що містила вибірку із праць античних авторів та персональних листів автора. Німецький гуманіст розглядав роль жінки у таких трактатах, як «Хвала найвідомішим жінкам» («*Clarissimarum feminarum laudacio*»), «Інвектива у м'якій формі» («*Invectiva in lenam*»), «Чи варто дружині виходити заміж за чоловіка» («*An viro sapienti uxor sit ducenda*»).

Конрад Цельтіс також займався виданням і реакцією праць античних авторів (Псевдоаристотель «Світу», 20 аристотелівських положень вибраних із діалогу Миколи Кузанського «Ні про що інше» («De non aliud», 1462 р.), вибрані роботи Деціма Магна Авсонія), а також створення власних поетичних творів (вірш «Кохання»).

Твори дидактичного характеру були написані Якобом Вімпфелінгом. До них відносилися трактат «Філіпіка» («Phillippica») та «Дзеркало для принців», а також історичні рефлексії стосовно твору Тацита із однойменною назвою «Германія».

Представник гуманізму Себастьян Брант також займався перекладами творів античних авторів. Зокрема йому належить видання «Thesmophagia», яке він переклав німецькою мовою) та моральні праці: «Facetus» (1496 р.), «Cato» (1498 р.) і огляд професій – «Moretus» (1499 р.). Найвизначнішим його твором став «Корабель дурнів».

У середині XV ст., разом із винайденням Й. Гутенбергом друкарського верстату, виникає книгодрукування, яке розповсюджується із прирейнської території усією Німеччиною. Друкарні з'являються у Кельні (1464/65 р.), Страсбурзі (1458/59 р.), Бамберзі (1458/59 р.), Ельтвілі в Райнгау (1467 р.), Базелі (бл. 1468 р.), Аугсбурзі (1468 р.), Констанці (1468/69 р.), Нюрнберзі (1469/70), Шпаєрі (1471 р.), Мерзебурзі (1473 р.) та Бреслау (1475 р.).

Список використаних джерел та літератури

Джерела

1. Егоров Д, редактор. Подмастерья объявляют файду студентам. *Средневековье в его памятниках*. Перевод Н. Гейнике, Д. Егорова, В. Протопопова, И. Шитца, Типо-литография Я. Данкин и Я. Хомутов, 1913., С. 246
2. Москаленко, А., редактор. Основание Пражского университета (Грамота чешского короля Карла I (IV) (7 апреля 1348 г.). *Документы по истории университетов Европы XII-XV вв.: учеб. пособие*. Воронежский педагогический институт, 1973, С. 60-61
3. Паламарчук, Д., редактор. *Себастьян Брант. Корабель дурнів*. Переклад з німецькоь Ф. Складяра. Дніпро, 1980.
4. Рудь М.О., упорядник. Аугсбурзький регламент про жебраків (1491 р.). *Історія західноєвропейського середньовіччя. Хрестоматія*. Либідь, 2005, С. 558.
5. Степанова, В., Шевеленко, А., составители. Расправа патрициев с ткачами в Кельне. *История Средних веков (V-XV века): Хрестоматия*. Ч.1., 2-е изд., 1980. С.180.
6. Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. 1469 г. июня 20-го дня. 3-й цеховой устав, ткачих шелковых изделий. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Государственное социально-экономическое издательство, 1936, С. 26-30
7. Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Братство подмастерьев-скорняков в Страсбурге. 1404 год. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз, 1936, С. 59-61
8. Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Восстание мясников в Любеке в 1384 г. Рассказ хроники Детмара. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз, 1936, С. 135-140.
9. Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Восстание ткачей в Кельне 1369 – 1371 гг. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз, 1936, С. 121-135.
10. Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Вторая цеховая грамота Аугсбурга (1368 год, 16 декабря). *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз, 1936, С. 148-151.

11. Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Движение в Любеке в 1403 — 1408 гг. 27 — 28 января 1408 г. Рассказ хроники Детмара. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз., 1936, С. 140-146.
12. Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Договор между городом Страсбургом и страсбургским епископом, 1368 г. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз., 1936, С. 152-153
13. Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Жалобы Нюрнберга на союзные города от 1381 – 1387 гг. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз, 1936, С. 158-162
14. Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Из устава любекских живописцев и стекольщиков. 1425 год. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз, 1936, С. 55-56
15. Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Из устава франкфуртских сукноделов 9 марта 1377 г. С позднейшими дополнениями *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз, 1936, С. 39-40
16. Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Нюрнбергский устав о нищих. 1478 год. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз, 1936, С. 163-165
17. Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Переход власти к цехамв Аугсбурге в 1368 г. Рассказ Аугсбургской хроники. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз, 1936, С. 147-148.
18. Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Политическая борьба в Кельне накануне переворота 1396 г. Рассказ Кельгофской хроники *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз, 1936, С. 126.
19. Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Рассказ «Новой книги» (1360 — 1396 гг.). *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз, 1936, С. 127-130.
20. Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Союзный договор 14 сентября 1396 г. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз, 1936, С. 130-135
21. Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Устав о присяге патрициата в Кельне 5 марта 1341 г. *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз, 1936, С. 114-120

22. Стоклицкая-Терешкович, Вера, составитель. Устав содружества подмастерьев-портных, работавших в-Франкфурте (середина XV в.). *Немецкий город XIV-XV в.в.* Соцэгиз, 1936, С. 61-64
23. Baader, Joseph, Herausgeber. 1. Von der Kindstaupe nehmen. *Nürnberger Polizeiordnungen aus dem XIII. bis XV. Jahrhundert.* Gedruckt auf Kosten des litterarischen Vereins nach Beschluss des Ausschudsses von Juni 1861, 1861, S. 59
24. Baader, Joseph, Herausgeber. 20. Niemand soll dem andern sein kind entführen zu ehlichen dingen, oder zwei weiber nehmen. *Nürnberger Polizeiordnungen aus dem XIII. bis XV. Jahrhundert.* Gedruckt auf Kosten des litterarischen Vereins nach Beschluss des Ausschudsses von Juni 1861, 1861, S. 21-22
25. Baader, Joseph, Herausgeber. Bettelordnung. 1478. *Nürnberger Polizeiordnungen aus dem XIII. bis XV. Jahrhundert.* Gedruckt auf Kosten des litterarischen Vereins nach Beschluss des Ausschudsses von Juni 1861, 1861, S. 316-320
26. Böhmer, Johann, Herausgeber. Städtetag zu Worms. 1254 Oct. 6. *Codex diplomaticus Moenofrancofurtanus. Urkundenbuch der Reichsstadt Frankfurt.* 1 T., Franz Varrentrapp, 1836., S. 105
27. Conrad Celtis. «To Apollo, the inventor of poetry, that he may leave Italy and come to Germany». *Selections from Conrad Celtis: 1459-1508. Translated by Leonard Forster,* Cambridge University Press, 1945, p. 21
28. Conrad Celtis. «To Wilhelm Mommerloch of Cologne, philosopher». *Selections from Conrad Celtis: 1459-1508. Translated by Leonard Forster,* Cambridge University Press, 1945, p. 23
29. Hegel, Karl, Herausgeber. Beilage III. 375 (Brief. III Bl. 175b Nr. 765.). Die Augsburger Juden im 15. Jahrhundert. *Die Chroniken der schwäbischen Städte. Augsburg.* Bd. 2., Verlag von G. Hirzel, 1866, S. 375
30. Hegel, Karl, Herausgeber. Die Augsburger Juden im 15. Jahrhundert Bd. 2. *Die Chroniken der schwäbischen Städte. Augsburg.,* S. 370-375
31. Hegel, Karl, Herausgeber. Die Forderungen K.Karl IV. und Wenzel's an der Stadt Augsburg der Jude wegwn. *Die Chroniken der schwäbischen Städte. Augsburg.* Bd. 1., Verlag von G. Hirzel, S. 166-172

32. Hegel, Karl, Herausgeber. Urtheil des königlichen Hofgerichts in Sache Borsibois von Swinar gegen die Stadt Augsburg. Prag, 1392, Mai 3 / *Die Chroniken der schwäbischen Städte. Augsburg.* Bd. 1., Verlag von G. Hirzel., S. 170
33. Hegel, Karl, Herausgeber. Zweiter Zunftbrief. 1368, Dec. 16. Die Augsburger Chronik von 1368 bis 1406 mit Fortsetzung bis 1447. *Die Chroniken der Schwäbischen Städte. Augsburg.* Bd. 1., Verlag von G. Hirzel, 1865., S. 145
34. Koppman K. Die Vorbemerkungen. *Die Chroniken der niedersächsischen Städte.* Lübeck. 1. Bd., Verlag von G. Hirzel., 1884.
35. Lünig, Jens, Herausgeber. Die Hoch-Teutsche Übersetzung der güldenen Bull Kaysers Carl des Vierten. *Das Teutsche Reichs-Archiv.*, Bd. 1., Friedrich Lanckische Erben Verlag, 1713., S. 45
36. Meyer, Christian, Herausgeber. Des Kaisers Rätthe geloben, dass die gefangenen Juden nicht loslassen werden, bis diese der Stadt Augsburg ihre Trostbriefe herausgegeben haben. 1337, 8. Januar. *Urkundenbuch der Stadt Augsburg. Die Urkunden vom Jahre 1104-1346.* Bd. 1., Lampart und Comp., 1874. S. 318
37. Meyer, Christian, Herausgeber. Kaiser Karl IV, verleiht den in der Stadt Augsburg wohnenden Juden die Gnade, dass sie nur vor dem Reichsvogt in der Stadt belangt werden dürfen. 1361, 25. Januar. *Urkundenbuch der Stadt Augsburg. Die Urkunden vom Jahre 1347-1399.* Bd. 2., Lampart und Comp., 1878., S.94
38. Meyer, Christian, Herausgeber. Kaiser Ludwig bezeugt, dass die Juden zu Augsburg der Stadt die Trostbriefe zurückgegeben haben, und verspricht dass die Widerspenstigen festgehalten bleiben sollen. 1337, 10. Januar. *Urkundenbuch der Stadt Augsburg. Die Urkunden vom Jahre 1104-1346.*, Bd. 1., Lampart und Comp., 1874., S. 319
39. Meyer, Christian, Herausgeber. Kaiser Ludwig verpfandet dem Peter von Hohenegg für ein Darlehen von 100 Mark Silbers die Jahressteuer der Augsburger Juden. 1330, 8. Juni. *Urkundenbuch der Stadt Augsburg. Die Urkunden vom Jahre 1104-1346.*, Bd. 1., Lampart und Comp., 1874., S. 262
40. Meyer, Christian, Herausgeber. Kaiser Ludwig weist die Jahressteuer der Augsburger Juden an Peter von Hoheneck. 1338, 28. Januar. *Urkundenbuch der Stadt*

Augsburg. Die Urkunden vom Jahre 1104-1346., Bd. 1., Lampart und Comp., 1874., S. 328

41. Meyer, Christian, Herausgeber. König Karl IV. befiehlt dem Rathe und den Bürgern der Stadt Augsburg, seinem Schenken Ulrich von Hochstetten bei der Aufsuhung des ihm angewiesenen Judenguts in aller Weise behilflich zu sein. 1348, 6. Dezember *Urkundenbuch der Stadt Augsburg. Die Urkunden vom Jahre 1347-1399.* Bd. 2., Lampart und Comp., 1878., S. 18

42. Meyer, Christian, Herausgeber. König Ludwig versetzt die Juden zu Augsburg für 300 Mark Silber an Peter von Hoheneck dergestalt, das sie diesem jährlich 60 Pfand Pfennige bezahlen sollen. 1330, 8. Juni. *Urkundenbuch der Stadt Augsburg. Die Urkunden vom Jahre 1104-1346.*, Bd. 1., Lampart und Comp., 1874., S. 261-262

43. Schwalm, Jakob, Herausgeber. Constitutio pacis generalis ad Rhenum superiorem. 19 Aug. 1310. *Constitutiones Et Acta Publica Imperatorum Et Regum.* Tomus 4. Impensis Bibliopolii Hahniani, 1906, S. 355

44. Schwalm, Jakob, Herausgeber. Epistola de coronatione medolanensi et pace generali. 1311 Januar 7. *Constitutiones Et Acta Publica Imperatorum Et Regum.* Tomus 4., Impensis Bibliopolii Hahniani, 1906., S. 480

45. Selections from Conrad Celtis: 1459-1508. Translated by Leonard Forster, Cambridge University Press, 1945.

46. Tehen Friedrich, Herausgeber. Der Rath von Lübeck bevollmächtigt seine Mitglieder Johann Meteler und Bruno Warendrop den Aelteren Verhandlungen vor dem Decan Johann Cledenst und dem Domherrn Johann Blücher in der Streitsache mit Johann von Helle. 1367. Oct. 10. *Urkundenbuch der Stadt Lübeck, 1139-1470.* 3. Teil. Ferdinand Grautoff, 1871, S. 671-672

47. Tehen Friedrich, Herausgeber. Der Rath von Lübeck sendet seinen Mitgliedern, Jacob von Plescow, Johann Schepenstede und Hermann von Osnabrück, ein Antwortschreiben der Aeltermänner und Kaufleute zu Brügge. O.J. *Urkundenbuch der Stadt Lübeck, 1139-1470.* 3. Teil. Ferdinand Grautoff, 1871, S. 826

48. Winkelmann, Eduard, Herausgeber. Ruprecht I. bestimmt die Feststellung der Miethspreise in der Stadt und die Art, wie Streitigkeiten über dieselben erledigt

werden sollen, und verfügt, dass seine Beamten, alle zwei Jahre die Beobachtung dieser Satzungen beschwören sollen. Heidelberg 1386 Oct. 1. *Urkundenbuch der Universitaet Heidelberg*. Bd. 1., Carl Winter's Universitaetsbuchhandlung, 1886, S. 7-8

49. Witte, Hans, Fritz, Johann, Bearbetern. Bischof Friedrich schließt mit der Stadt der Äusbürger weigen einen fünfjährigen Vergleich. 1377 Februar 6. *Urkundenbuch der Stadt Strassburg. Politische Urkunden von 1365 bis 1380*. Bd. 5., 2-te Hälfte. Verlag von K. Trübner, 1896, S. 930-931

50. Witte, Hans, Fritz, Johann, Bearbetern. Bischof Lamprecht von Speyer an Straßburg. 6 Januar 1366. *Urkundenbuch der Stadt Strassburg. Politische Urkunden von 1365 bis 1380*. Bd. 5., 2-te Hälfte. Verlag von K. Trübner, 1896, S. 547

51. Witte, Hans, Wolfram, Georg, Beabeitern. Kaiser Karl IV gebietet der Stadt Straßburg, ihre Pfahlbürger abzuthun. 1372 October 7. *Urkundenbuch der Stadt Strassburg. Politische Urkunden von 1365 bis 1380*. Bd. 5., 2-te Hälfte., Verlag von K. Trübner, 1896., S. 802-803

Зображальні джерела

52. *Albrecht Dürer und Veit Hirsvogel d. Ä., Der reitende Tod - Death on Horseback*. <https://www.flickr.com/photos/hen-magonza/21510114193> (06.06.2023 p.)

53. *Albrecht Dürer. Bildnis der Elsbeth Tucher, 1499*, Gemäldegalerie Alte Meister, MHK. <https://www.karlundfaber.de/de/auktionen/288/alte-meister-kunst-des-19-jahrhunderts/2880035/> (06.06.2023 p.)

54. *Königsfenster im Obergaden des Chores*. Kölner Dom. <https://www.koelner-dom.de/fenster/koenigsfenster-im-obergaden-des-chores> (06.06.2023 p.)

55. *Königsfenster im Obergaden des Chores*. Kölner Dom. <https://www.koelner-dom.de/fenster/koenigsfenster-im-obergaden-des-chores-1> (16.06.2023)

56. *Totentanz in der St. Marienkirche Berlin am Alexanderplatz*. <https://marienkirche-berlin.de/totentanz-in-der-st-marienkirche-berlin-am-alexanderplatz/> (06.06.2023 p.)

57. Albrecht Dürer. *Scheibenriss mit Sixtus Tucher am offenen Grab, 1502*. <https://sammlung.staedelmuseum.de/de/werk/scheibenriss-mit-sixtus-tucher-am-offenen-grab> (06.06.2023 p.)

Література

Монографії

58. Аръес Ф. *Ребенок и семейная жизнь при старом порядке*. Пер. с фр. Я.Ю. Старцева при участии В.А. Бабинцева. Издательство Уральского университета, 1999.

59. Дворнік Ф. *Слов'яни в Європейській історії та цивілізації*. Пер. з англ. В. Верлока та ін., Дух і Літера, 2000, 528 с.

60. Дятлов, В. «В ім'я Бога і загального добра» Нижчі верстви населення німецького міста і Реформація. Сіверянська думка, 1997.

61. Подаляк Н. *Могутня Ганза. Комерційний простір, міське життя і дипломатія XII – XVIII століть*. Темпора, 2009.

62. Сорочан С. *История культуры Европы. Средние века: Курс лекций*, Майдан, 2017, 396 с.

63. Almeida de C. *Führende Kölner Familien im Spätmittelalter. Eine prosopographische Untersuchung*. Cuvillier Verlag, 2015.

64. Aurnhammer A., Detering N. *Deutsche Literatur der Frühen Neuzeit: Humanismus, Barock, Frühaufklärung*. 1ste Auflage, Narr Francke Attempto, 2019.

65. Blickle P. *Kommunalismus. Skizzen einer gesellschaftlichen Organisationsform: Oberdeutschland*. Bd. 1. R. Oldenbourg Verlag, 2000.

66. Boockmann H. *Die Stadt im späten Mittelalter*, C.H. Beck Verlag, 1986.

67. Boockmann H. *Die Stadt im späten Mittelalter*, C.H. Beck Verlag, 1986.

68. Bücher K. *Die Bevölkerung von Frankfurt am Main im 14. und 15. Jahrhundert: socialstatische Studien*. Bd. 1. Verlag der H. Laupp'schen Buchhandlung, 1886.

69. Butts B., Hendrix L. *Painting on Light: Drawings and Stained Glass in the Age of Dürer and Holbein*. J. Paul Getty Museum, 2000.

70. Carney, Eldridge, editor. *Renaissance and Reformation, 1500-1620: A Biographical Dictionary*. Greenwood Press, 2001.
71. Carver R. *The Protean Ass: The Metamorphoses of Apuleius from Antiquity to the Renaissance*. 1st. Ed., Oxford University Press, 2007.
72. Charles V., Carl K. *Gothik Art*. Parkstone Press International, 2008.
73. Chipps Smith J. *Nuremberg, a Renaissance City, 1500-1618*. University of Texas Press, 1983. <http://surl.li/ieaul>
74. Eib M. *Der Humanismus und sein Einfluss auf das Eheverständnis im 15. Jahrhundert. Eine philosophisch-moraltheologische Untersuchung unter besonderer Berücksichtigung des frühhumanistischen Gedankenguts Albrechts von Eyb*. Lit, 2001.
75. Ennen E. *Die europäische Stadt des Mittelalters*. Vandenhoeck und Ruprecht, 1987.
76. Ennen E. *Frauen im Mittelalter*. 6te Aufl., Verlag CH Beck, 1993.
77. Gothein Eberhard, Herausgeber. *Wirtschaftsgeschichte des Schwarzwaldes und der angrenzenden Landschaften*. Bd. 1. Städte- und Gewerbe-geschichte. Verlag von Karl J. Trübner, 1892.
78. Hammel-Kiesow R. *Die Hanse*, C.H. Beck, 2000.
79. Haverkamp A. *Jews in the Medieval German Kingdom*. Translated by Christoph Cluse, Trier University Library, 2015.
80. Hecht M. *Patriziatsbildung als kommunikativer Prozess. Die Salzstädte Lüneburg, Halle und Werl in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Böhlau, 2010.
81. Hegel K. *Städte und Gilden der germanischen Völker im Mittelalter*. Duncker and Humblot, 1891.
82. Heil B. *Die deutschen Städte und Bürger im Mittelalter*. Weltbild, 1903.
83. Helmken F. *Der Dom zu Köln*. 1ste Aufl., Salzwasser Verlag, 2012.
84. Herrmann M. *Albrecht von Eyb und die Frühzeit des Deutschen Humanismus*. Weidmannsche Buchhandlung, 1893.
85. Hill T. *Die Stadt und ihr Markt Bremens Umlands- und Außenbeziehungen im Mittelalter (12. - 15. Jahrhundert)*. Franz Steiner Verlag, 2004.

86. Hofrichter, Harmut, Herausgeber. *Architektur des Mittelalters*. Wiesbaden. 2te Aufl. Vieweg, 1993.
87. Hofrichter, Harmut, Herausgeber. *Architektur des Mittelalters*. Wiesbaden. 2te Aufl. Vieweg, 1993.
88. Hutchinson J. *Albrecht Durer. A Guide to Research*. 1st Ed., Routledge, 2000.
89. Isenmann E. *Die deutsche Stadt im Mittelalter 1150-1550: Stadtgestalt, Recht, Verfassung, Stadtrecht, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft*. 2te Aufl., Böhlau Verlag, 2014.
90. Kandler K.-H. *Nikolaus von Kues: Denker zwischen Mittelalter und Neuzeit*. 2te Aufl., Göttingen Vandenhoeck und Ruprecht in Göttingen, 1997.
91. Kennedy G. *Classical Rhetoric and Its Christian and Secular Tradition from Ancient to Modern Times*. 2nd ed., The University of North Carolina Press, 1999.
92. Kirkpatrick R. *The European Renaissance 1400-1600*. Routledge Taylor and Francis Group, 2014.
93. Klemm H. *Johann Gutenbergs erste Buchdruck-Presse vom Jahre 1441*. H.Klemm's Verlag und Artistische Anstalt, 1884.
94. Kramer R. *Umgang mit der Armut: Eine Sozialethische Analyse*. –Duncker und Humblot, 1990.
95. Krieger M. *Geschichte Hamburgs*. Verlag C.H.Beck, 2006.
96. Landois A. *Gelehrtentum und Patrizierstand: Wirkungskreise des Nürnberger Humanisten*. Bd. 77. Mohr Siebeck, 2014.
97. Lübke W. *Die Kunst des Mittelalters*, Salzwasser Verlag, 2012
98. Mattes B. *Jüdisches Alltagsleben in einer mittelalterlichen Stadt: Responsa des Rabbi Meir von Rothenburg*. Walter De Gruyter, 2003.
99. Meuthen E. *Die letzten Jahre des Nikolaus von Kues: Biographische Untersuchungen nach neuen Quellen*. 1st Aufl., Springer Fachmedien, 1958.
100. Meuthen E. *Nicholas of Cusa: A Sketch for a Biography*. Translated by D. Crouner. The Catholic University of America Press, 2010.
101. North M. *Geschichte Mecklenburg-Vorpommerns*. C.H. Beck Verlag, 2008.

102. Nübling E. *Ulm's Handel im Mittelalter: ein Beitrag zur deutschen Städte- und Wirtschaftsgeschichte*. Verlag von Gebrüder Nübling, 1900.
103. Overfield J. *Humanism and Scholasticism in Late Medieval Germany*. Princeton University Press, 1985.
104. Paulsen F. *The German Universities: Their Character and Historical Development*. Macmillan and Co., 1895.
105. Pounds N. *The Medieval city*. Greenwood Press, 2005.
106. Rech M. *Gefundene Vergangenheit – Archäologie des Mittelalters in Bremen. Mit besonderer Berücksichtigung von Riga*. Bremer Archäologische Blätter, 2004.
107. Reske C. *Die Production der Schedelschen Weltchronik in Nürnberg. The Production of Schedel's Nuremberg Chronicle*. English and German Edition. Harrasowitz Verlag, 2000.
108. Rohls J. *Kunst und Religion zwischen Mittelalter und Barock. Von Dante bis Bach*. Bd.1. Spätmittelalter und Renaissance. De Gruyter, 2021.
109. Schad M. *Die Frauen des Hauses Fugger von der Lilie (15.-17. Jahrhundert)*. J.C.B. Mohr (Pau Siebeck), 1989.
110. Schich W. *Wirtschaft und Kulturlandschaft: Gesammelte Beiträge 1977 bis 1999 zur Geschichte der Zisterzienser und der «Germania Slavica»*. 1. Aufl., Berliner Wissenschafts-Verlag, 2007.
111. Schmoller von G. *Strassburg zur Zeit der Zunftkämpfe und die Reform seiner Verfassung und Verwaltung im XV. Jahrhundert: Rede gehalten zur Feier des Stiftungsfestes der Universität Strassburg am 1. Mai 1875*. Verlag von Karl J. Trübner, 1875.
112. Scholl C. *Die Judengemeinde der Reichsstadt Ulm im späten Mittelalter. Innerjüdische Verhältnisse und christlich-jüdische Beziehungen in süddeutschen Zusammenhängen*. Verlag Hahnsche Buchhandlung, 2012.
113. Schuh M. *Aneignungen des Humanismus. Institutionelle und individuelle Praktiken an der Universität Ingolstadt im 15. Jahrhundert*. Boston: Brill, 2013.

114. Schulte B. *Die Deutschsprachigen Spätmittelalterlichen Totentänze*. – Böhlau Verlag, 1990.
115. Schweitzer-Martin P. *Kooperation und Innovation im Speyerer Buchdruck des ausgehenden Mittelalters*. De Gruyter, 2022.
116. Schwinges R. *Studenten und Gelehrte – Studien zur Sozial- und Kulturgeschichte deutscher Universitäten im Mittelalter*. Brill, 2008.
117. Seidel K. *Freunde und Verwandte: Soziale Beziehungen in einer spätmittelalterlichen Stadt*. Campus Verlag, 2009.
118. Siluk A. *Die Juden im politischen System des Alten Reichs. Jüdische Politik und ihre Organisation im Zeitalter der Reichsreform*. De Gruyter, 2021.
119. Simon A. *The Cult of Saint Katherine of Alexandria in Late-Medieval Nuremberg. Saint and the City*. 1st ed., Routledge, 2016.
120. Steinthal F. *Geschichte der Augsburger Juden im Mittelalter*. Ebering, 1911.
<http://www.lexikus.de/bibliothek/Geschichte-der-Augsburger-Juden-im-Mittelalter/Aeussere-Geschichte-der-Juden-in-Augsburg/Unter-Karl-IV>
121. Umbach S. *Sebastian Brants Tischzucht (Thesmophagia 1490): Edition und Wortindex*. Harassowitz Verlag, 1995.
122. Watanabe-O’Kelly, Helen, Editor. *The Cambridge History of German Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
123. Widmann H. *Tübingen als Verlagsstadt*. J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1971.
124. Ziwes F.-J. *Studien zur Geschichte der Juden im mittleren Rheingebiet während des hohen und späten Mittelalters*. Verlag Hahnsehe Buchhandlung, 1995.

Розділи монографій та збірок досліджень

125. Altmann B. «Studies in Medieval German Jewish History». *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*. Vol. 10, 1940, P. 5-98
126. Asmus B. «Die Bevölkerung: Entwicklung und Sozialstruktur». *Göttingen: Von den Anfängen bis zum Ende des Dreissigjährigen Krieges*. Bd. 1. Hrsg. von Denecke D., Kühn H-M., Vandenhoeck und Ruprech, 1987, S. 161-198

127. Battenberg J.F. «Aus der Stadt auf das Land? Zur Vertreibung und Neuansiedlung der Juden im Heiligen Römischen Reich». *Jüdisches Leben auf dem Lande: Studien zur deutsch-jüdischen Geschichte*. Hrsg. von M. Richarz, R. Rürup, Mohr Siebeck, 1997, S. 9-36
128. Benario H. Introduction. *Tacitus. Germany. Germania*. Ed. and transl. by H. Benario, Aris and Phillips LTD, 1999, 123 p.
129. Benz M., Kiening C. «Time and Temporality in Travel Accounts from the Fourteenth to Sixteenth Centuries: Mandeville, Tucher, Ecklin». *Time and Temporalities in European Travel Writing*. 1st.ed., Ed. By Henrikson P., Kullberg C., Routledge, 2020, pp. 25-51
130. Blickle P. «Doppelpass» im Mittelalter. Ausbürger in oberdeutschen und schweizerischen Städten und der Verfall der feudalen Herrschaft». *Die Stadt als Kommunikationsraum. Beiträge zur Stadtgeschichte vom Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert*. Hrsg. von Bräuer H., Schlenkrich E., Leipziger Universitätsverlag, 2001, S. 37-48
131. Böhme J.-C., Fachini M., Guß J., Schüler S., Walte S. «Alltag in den Städten des Mittelalters». *Freiheit im Mittelalter am Beispiel der Stadt*. Hrsg. von D. Klose und M. Ladewig, Universitätsverlag Potsdam, 2009, S. 153-254
132. Brincken A.-D. von den. «Die Stadt Köln und ihre Hohen Schulen». *Stadt und Universität im Mittelalter und in der früheren Neuzeit*. Hrsg. von E. Maschke, J. Sydow., Thorbecke, 1977, S. 27-52
133. Bulst N. «Illegitime Kinder – viele oder wenige? Quantitative Aspekte der Illegimität im spätmittelalterlichen Europa». *Illegitimität im Spätmittelalter*. Hrsg. Von Schmugge L., R. Oldenbourg Verlag, 1994, S. 21-39
134. Bünz E. «Die Universität Leipzig um 1500» // *Der Humanismus an der Universität Leipzig: Akten des in Zusammenarbeit mit dem Lehrstuhl für Sächsische Landesgeschichte an der Universität Leipzig, der Universitätsbibliothek Leipzig und dem Leipziger Geschichtsverein am 9./10. November 2007 in Leipzig veranstalteten Symposiums*, Bd. 23. Hrsg. von Bünz E., Fuchs F., Harrasowitz Verlag, 2008, S. 9-39

135. Cardauns H. Einleitung / Die Chroniken der niederrheinischen Städte. Köln. 2. Bd. Verlag von G. Hirzel, 1876, S. 211-252

136. Classen A. «Urban Space in the Middle Ages and the Early Modern Age: Historical, Mental, Cultural, and Social-Economic Investigations». *Urban Space in the Middle Ages and the Early Modern Age*. 1st edition., Ed. by A. Classen., Walter De Gruyter, pp. 1-146

137. Dietl C. «Neo-Latin Humanist and Protestant Drama in Germany». *Neo-Latin Drama in Early Modern Europe*. Ed. by J. Bloemendal, H. Norland., Brill, 2013, S. 103-184

138. Domsta H. J. Patrizischer Haus- und Rentenbesitz im mittelalterlichen Köln. *Jahrbuch des Kölnischen Geschichtsvereins.*, Bd. 43. Verlag der Buchhandlung Dr. W. Wamper GMBN, 1971, S. 192-264

139. Dukus Horant vor 1382. *Bibliotheca Augustana*. http://www.fh-augsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/14Jh/Dukus/duk_intr.html

140. Eisermann F. «Die schwarze Gunst. Buchdruck und Humanismus in Leipzig um 1500». *Der Humanismus an der Universität Leipzig: Akten des in Zusammenarbeit mit dem Lehrstuhl für Sächsische Landesgeschichte an der Universität Leipzig, der Universitätsbibliothek Leipzig und dem Leipziger Geschichtsverein am 9./10. November 2007 in Leipzig veranstalteten Symposiums*. Bd. 23., Hrsg. von Bünz E., Fuchs F., Harrasowitz Verlag, 2008, S. 149-179

141. Endres R. «Armenwesen und Armenfürsorge». *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte: 5. bis 17. Jahrhundert von der Renaissance und der Reformation bis zum Ende der Glaubenskämpfe*. Band 1., 1ste Auflage., Hrsg. von N. Hammerstein, Verlag C.H. Beck, 1996, S. 425-430

142. Freytag H. «Literatur- und kulturhistorische Anmerkungen und Untersuchungen zum Lübecker und Revaler Totentanz». *Der Totentanz der Marienkirche in Lübeck und der Nikolaikirche in Reval (Tallinn). Edition, Kommentar, Interpretation, Rezeption*. Hrsg. von Freytag H., Böhlau Verlag, 1993, S. 13-57

143. Gläser M. «Die spätmittelalterliche Stadt Lübeck. Ein Erfolg hochmittelalterlicher Stadtplanung?» *Die vermessene Stadt. Mittelalterliche*

Stadtplanung zwischen Mythos und Befund. Bd.15. Deutsche Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit, 2004, S. 24-27

144. Hamm B. «Hieronymus-Begeisterung und Augustinismus vor der Reformation. Beobachtungen zur Beziehung zwischen Humanismus und Frömmigkeitstheologie (am Beispiel Nürnbergs)». *Augustine, the Harvest and Theology (1300-1650). Essays Dedicated to Heiko Augustinus Oberman in Honor of his Sixtieth Birthday*. Ed. by Hagen K., E.J.Brill, 1990, pp. 127-235.

145. Hammel R. «Stadtgründung, Herkunft der Siedler und Berufstopographie der Hansestadt Lübeck im Mittelalter». *Sprachkontakt in der Hanse. Aspekte des Sprachausgleichs im Ostsee- und Nordseeraum*. Hrsg. von Sture Ureland, Tübingen: Max Nimeyer Verlag, 1987, S. 21-42

146. Hecht M. «Geburtsstand oder Funktionselite? Überlegungen zum „Salzpatriziat“ im Zeitraum von 1400 bis 1700». *Die Salzstadt Alteuropäische Strukturen und frühmoderne Innovation*. Hrsg. von W. Freitag. Verlag für Regionalgeschichte, 2004, S. 83-116

147. Hecht M. «Nobiles Urbani». Konzeptionen von Stadtadel zwischen Diskurs und Praxis in niedersächsischen Städten der Frühen Neuzeit». *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*. Hrsg. von der Historischen Kommission für Niedersachsen und Bremen. Bd. 84. Verlag Hahnsche Buchhandlung, 2012, S. 171-196

148. Hegel K. Einleitung. *Die Chroniken der niederrheinischen Städte*. Köln. Bd. I. Herausgeber K. von Hegel, Verlag von G. Hirzel., 1875, S. 267-272

149. Hegel K., Schröder K., Birlinger A., Herausgebern. Chronica van der hilliger stat von Coellen bis 1499. *Die Chroniken der niederrheinischen Städte*. Cöln. 3. Bd., Verlag von G. Hirzel, 1877, S. 641-919

150. Hirsch H. «Juden in Augsburg». *Stadtlexicon Augsburg*. <https://www.wissner.com/stadtlexikon-augsburg/aufsaeetze-zur-stadtgeschichte/73-juden-in-augsburg>

151. Hoffmann-Nowotny H.-J. «Soziologische Marginalien zur Marginalisierung durch „illegitime“ Geburt». *Illegimität im Spätmittelalter*. Hrsg. Von Schmugge L., R.Oldenbourg Verlag, 1994, S.11-20

152. Honemann V. «Christlicher Humanismus und Liturgie: Heinrich Bebel, Johannes Casselius und Leonhard Clemens verfassen Offizien zu den Festen des heiligen Hieronymus und der heiligen Anna». *Christian Humanism. Essays in Honour of Arjo Vanderjagt*. A. MacDonald, Z. von Martell, J. Veensna, Brill, 2009, S. 13-40
153. Jaeger A. «Juden, Judentum und die deutsche Literatur im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit». *Handbuch der deutsch-jüdischen Literatur*. Hrsg. von H. Horch, De Gruyter, 2016, S. 9-22
154. Jörg K. «Reformdiskussion und Abgrenzung. Christen und Juden in Augsburg zur Zeit des Basler Konzils». *Integration und Desintegration der Kulturen im europäischen Mittelalter*. Hrsgg. M. Borgolte, J. Dücker, M. Müllerburg, B. Schneidmüller, Akademie Verlag, 2011, S. 68-81
155. Klaus A. «Kindheit im Europäischen Mittelalter». *Zur Sozialgeschichte der Kindheit*. Hrsg. von J. Martin, A. Nitschke, Verlag Karl Alber, 1986, S. 443-467
156. Krüger J. «Die Vorstellungen von Jerusalem in Spätmittelalter und Früher Neuzeit». *Jerusalem am Thunersee - Das Scherzlige Passionspanorama neu gedeutet*. Hrsg. von K. Heyden, M. Lissek, Schwabe Verlag, 2021, S. 195-237
157. Lang T. «Scholastik und Humanismus in Leipzig (1409-1539)». *Erleuchtung der Welt. Sachsen und der Beginn der modernen Wissenschaften*. Bd. 1. Hrsg. von C. Hollberg, Sandstein Kommunikation, 2009, S. 30-39
158. Lang T. «Scholastik und Humanismus in Leipzig (1409-1539)». *Erleuchtung der Welt. Sachsen und der Beginn der modernen Wissenschaften*. Bd. 1. Hrsg. von C. Hollberg, Sandstein Kommunikation, 2009, S. 30-39
159. Lüdecke T. «Stade und Hamburg. Zur Entwicklung ihrer Hafen- und Stadttopografie im Mittelalter». *Mitteilungen der DGAMN: Warentransport im Mittelalter und in der frühen Neuzeit*. Bd.14. Bearb. Falk A. Untermann M., Deutsche Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit e.V., 2003, S. 24-29
160. Maué H. «Nuremberg's Cityscape and Architecture». *Gothic and Renaissance Art in Nuremberg, 1300–1550*. Comp. by R. Kahsnitz, W. Wixom, Metropolitan Museum of Art, 1896, pp. 27-50

161. Militzer K. «Führungsschicht und Gemeinde in Köln im 14. Jahrhundert». *Städtische Führungsgruppen und Gemeinde in der werdenden Neuzeit*. Hrsg. Von Wilfried Ehbrecht, Böhlau Verlag, 1980, S. 1-24
162. Mummenhoff E. «Tucher, Sixtus». *Allgemeine Deutsche Biographie*. Bd. 39. Hrsg. von historische Kommission bei der Königl. Akademie der Wissenschaften, Verlag von Dunker und Humboldt, 1895, S. 111-114
163. Neugebauer W. Neue Ausgrabungen auf dem Burgwall Alt Lübeck. *Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts*, Bd. 29, №. 3/4, 1951, S. 235-244
164. Niedermeier H. «Die Regensburger Hebammenordnung von 1452». *Verhandlungen des Historischen Vereins für Oberpfalz und Regensburg*, Bd. 115., Verlag des Historischen Vereins für Oberpfalz und Regensburg, 1975, S. 253-266
165. Nitschke A. «Die Stellung des Kindes in der Familie im Spätmittelalter und in der Renaissance». *Haus und Familie in der Spätmittelalterlichen Stadt*. Hrsg. von Alfred Haverkamp, Böhlau Verlags, S. 215-243
166. Opitz C. «Life in the Late Middle Ages». *History of Women in the West: Silences of the Middle Ages*. Vol. 2. Ed. by G. Duby, M. Perrot, pp. 267-317
167. Rutherford D. «Lactantius Philosophus? Reading, Misreading, and Exploiting Lactantius from Antiquity to the Early Renaissance. *Essays in Renaissance Thought and Letters. In Honor of John Monfasan*. Ed. by A. Frazier, P. Nold. Brill, 2015, S. 446-491
168. Scales L. *The Shaping of German Identity: Authority and Crisis, 1245–1414.*, Cambridge University Press, 2012.
169. Schimmelpfennig B. Christen und Juden im Augsburg des Mittelalters. *Judengemeinden in Schwaben im Kontext des Alten Reiches*. Hrsg. R. Kießling. – Berlin: Akademie Verlag, 1995, S. 23-38
170. Schlimpert G. «Slawische Personennamen in mittelalterlichen Quellen zur deutschen Geschichte». *Deutsch-Slawische Forschungen zur Namenkunde und Siedlungsgeschichte*. Hrsg. von Historische Kommission Berlin. Akademie-Verlag, 1978, S. 173-176

171. Schlusemann R. «Power and Creativity at the Court of Heidelberg». *Princes and Princely Culture 1450-1650*. Vol.1. Gen. ed. A.Vanderjagt; Ed. by M. Gosman, A. Macdonald, A. Vanderjagt. Brill, 2003, pp. 279-294
172. Schmeider F. «Various Ethnic and Religious Groups in Medieval German Towns? Some Evidence and Reflections». *Segregation – Integration – Assimilation: Religious and Ethnic Groups in the Medieval Towns of Central and Eastern Europe*. Ed. by D. Keene, B. Nagy, K. Szende. Routledge Taylor and Francis Group, 2009, P. 15-32
173. Scholl C. «Die Ulmer Juden und ihr Umfeld im 14. Jahrhundert». *Die Juden in Schwaben*. Hrsg. Von M.Brenner, S.Ullmann. Oldenburg Verlag, 2013. S. 93-114
174. Scott T. «The City-State in the German-speaking Lands». *Politics and Reformations: Communities, Politics, Nations, and Empires*. Ed. By Ocker Ch., Printy M., Starenko P., Wallace P. Brill, 2007, P. 1-65
175. Scott, T. «Town and country in Germany, 1350 – 1600». *Town and Country in Europe, 1300-1800*. Ed. by S. Epstein, Cambridge University Press, 2001, p. 202-228
176. Strobel A. «Biographie des Dichters». *Das Narrenschiff von dr. Sebastian Brant, nebst dessen Freiheitstafel*. Druck und Verlag von Gottfried Basse, 1839, S. 1-36
177. Wamers E. «Some remarks on the topography of Franconofurd». *The Heirs of the Roman West*. Vol.1. Ed. by W. Brandes, A. Demandt, H. Krasser, H. Leppin, Peter von Möllendorff. De Gruyter, 2009, pp.341-351
178. Willoweit D. «Von der natürlichen Kindschaft zur Illegitimität. Die nichtehelichen Kinder in den mittelalterlichen Rechtsordnungen». *Illegitimität im Spätmittelalter*. Hrsg. Von Schmugge L. R. Oldenbourg Verlag, 1994, S.55-66

Дисертаційні дослідження

179. Hesse P. *Nachrichten aus Köln. Studien zu den Briefen des städtischen Rats zur Zeit des Neusser Krieges*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der Philosophischen Fakultät der Universität zu Köln, 2012. Universität zu Köln.
180. Maier G. *Juden und Christen in den Kathedralstädten Augsburg, Regensburg, Salzburg und Passau während der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts*.

Universität Trier. 2013. https://ubt.opus.hbz-nrw.de/opus45-ubtr/frontdoor/deliver/index/docId/663/file/Dissertation_Gregor_Maier.pdf

181. Mutschele S. *Juden in Augsburg 1212-1440*, Diss. Phil., 1996, Universität Stuttgart.

182. Zhang T. *Fehlgründungen von Universitäten im Spätmittelalter: Motive und Bedingungen für die Entstehung der mittelalterlichen Universität, Schriftenreihe Schriften zur Ideen- und Wissenschaftsgeschichte*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg: 940 – General history of Europe 2010.

Статті у періодичних виданнях

183. Квас О. «Особливості трактування категорії дитинства в стародавні часи». *Вісник Львівського університету. Педагогіка*, Вип. 25. Ч. 4, 2009, сс.320–325

184. Подалаяк Н. Г. «Ростоцький університет і німецькі гуманісти». *Наукові записки НаУКМА: Гуманітарні науки*, Т. 22, Ч. 1, 2003, сс. 144-148

185. Руднічук А. «Аусбюргери та пфальбюргери у німецьких містах XIV–XV ст.». *Місто: історія, культура, суспільство*, Вип. 10 (3), 2020, сс. 93-102

186. Руднічук А. «Внутрішні конфлікти в містах Німеччини XIV–XV ст. та їхні наслідки». *Записки Львівського медієвістичного клубу*, Випуск 3, 2018, сс. 30 – 38

187. Руднічук А. «Господарське життя південнімецького міста у XIV-XV ст.». *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, Вип. 52, Том 2, 2019, сс. 202-207

188. Руднічук А. «Дитина і дитинство у німецькому місті XIV-XV ст.». *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*, Том 38, 2022, сс. 101-115

189. Руднічук А. «Між королем та містом: єврейська громада Аугсбурга і влада у XIV-XV ст.». *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*, №152/153, 2022, сс. 68-73

190. Руднічук А. «Особливості економічного розвитку прирейнських міст Німеччини в XIV-XV ст.» Гілея. Науковий вісник, Випуск 138 (№ 11), 2018, сс. 208 - 213
191. Руднічук А. «Особливості соціального складу населення міст Німеччини в XIV-XV ст.». Гілея: науковий вісник, Вип. 145, 2019, сс. 133-139
192. Руднічук А. А. «Німецькі міста та їх роль у становленні університетів у XIV-XV ст.». *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*, №4 (143), 2019, сс. 37-41.
193. Руднічук А. А. Внутрішні конфлікти в містах Німеччини XIV–XV ст. та їхні наслідки. *Записки Львівського медієвістичного клубу*. Випуск 3, 2018, сс. 30 – 38
194. Руднічук А. А. Особливості економічного розвитку прирейнських міст Німеччини в XIV-XV ст., *Гілея. Науковий вісник*. Випуск 138 (№ 11), 2018, сс. 208 - 213
195. Benario H. «Conrad Celtis and the city of Nürnberg». *The Classical Outlook*, Vol. 82, №. 3, 2005, pp. 101-104
196. Brandt, von, A. «Die gesellschaftliche Struktur des spätmittelalterlichen Lübeck». *Untersuchungen zur Struktur der Städte*, Bd. 11, 1974, 2te Auflage, S. 215-239
197. Classen C. «Cicero Orator inter Germanos redivivus». *Humanistica Lovaniensia: Journal of Neo-Latin Studies*, Vol. XXXVII, 1988, S. 79-114
198. Ehbrecht W. «Zu Ordnung und Selbstverständnis städtischer Gesellschaft im späten Mittelalter». *Blätter für deutsche Landesgeschichte*, Bd. 110 1974, S. 83-103.
199. Esch A. «Viele Loyalitäten, eine Identität: Italienische Kaufmannskolonien im spätmittelalterlichen Europa». *Historische Zeitschrift*, Vol. 254, 1992, S. 581-608
200. Fouquet G. «Ein Italiener in Lübeck: Der Florentiner Gerardo Bueri (1449)». *Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde*, Vol. 78, 1998, S. 187-220
201. Landois A. Gelehrtentum und Patrizierstand: Wirkungskreise des Nürnberger Humanisten. Bd. 77. Spätmittelalter, Humanismus, Reformation, Mohr Siebeck, 2014.

202. Meyer P. «Die Rostocker Stadtverfassung bis zur Ausbildung der bürgerlichen Selbstverwaltung (um 1325)». *Jahrbücher des Vereins für Mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde*. Bd. 93, 1929, S. 37-114
203. Moraw P. «Zur Sozialgeschichte der deutschen Universität im späten Mittelalter». *Gießener Universitätsblätter*, Bd. 8, Die Schriftleitung. Pross H., Brühlsche Universitätsdruckerei Giessen, 1975, S. 44-60
204. Nitschke A. «Beobachtungen zur Kindersterblichkeit im Mittelalter Schwierigkeiten und Möglichkeiten der historischen Forschung». *Anthropologischer Anzeiger*, Jahrg. 47, H. 1, 1989, S. 51-55
205. Paulsen F. «Die Gründung der deutschen Universitäten im Mittelalter». *Historische Zeitschrift*. Hrsg. von H. Sybel, Druck und Verlag von R. Oldenbourg, 1881, Bd. 45, S. 251-311
206. Römer. H.U. «Das Rostocker Patriziat bis 1400». *Mecklenburgische Jahrbücher*, Bd. 96, 1932, S. 1-84
207. Schmandt M. «Straßburg und Köln. Jüdische Beziehungen im Mittelalter». *Geschichte in Köln*, Vol. 49, 2002, S. 27-45
208. Spitz L. «The Philosophy of Conrad Celtis, German Arch-Humanist». *Studies in the Renaissance*, Vol. 1, 1954, pp. 22-37
209. Ulbricht O. «Der Einstellungswandel zur Kindheit in Deutschland am Ende des Spätmittelalters (ca. 1470 bis ca. 1520)». *Zeitschrift für Historische Forschung*, Vol. 19, №. 2, 1992, S. 159-187
210. Woltmann A. *Die Malerei des Mittelalters*, Bd. 2. Verlag von E.A. Seeman, 1879
211. Zeydel E. «Johann Reuchlin and Sebastian Brant: A Study in Early German Humanism». *Studies in Philology*, Vol. 67, №2, 1970, pp. 117-138

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

В яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Руднічук А. «Німецькі міста та їх роль у становленні університетів у XIV-XV ст.» *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*, №4 (143), 2019, сс. 37-41.
2. Руднічук А. «Аусбюргери та пфальбюргери у німецьких містах XIV–XV ст.», *Місто: історія, культура, суспільство*, Вип. 10 (3), 2020, сс. 93-102
3. Руднічук А. «Між королем та містом: єврейська громада Аугсбурга і влада у XIV-XV ст.» *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*, №152/153, 2022, сс. 68-73
4. Руднічук А. «Дитина і дитинство у німецькому місті XIV-XV ст.». *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*, Том 38, 2022, сс. 101-115

В яких засвідчують апробацію матеріалів та додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Руднічук А. «Особливості економічного розвитку прирейнських міст Німеччини в XIV-XV ст.» *Гілея. Науковий вісник*, Випуск 138 (№ 11), 2018, сс. 208 - 213
2. Руднічук А. «Внутрішні конфлікти в містах Німеччини XIV–XV ст. та їхні наслідки». *Записки Львівського медієвістичного клубу*, Випуск 3, 2018, сс. 30 – 38
3. Руднічук А. «Особливості соціального складу населення міст Німеччини в XIV-XV ст.». *Гілея: науковий вісник*, Вип. 145, 2019, сс. 133-139
4. Руднічук А. «Господарське життя південнімецького міста у XIV-XV ст.». *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, Вип. 52, Том 2, 2019, сс. 202-207

5. Руднічук А. «Становище єврейського та слов'янського населення в німецькому місті XIV-XV століть». *Шевченківська весна – 2018: історія: матеріали XVI Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених*, 2018, сс. 172 – 175
6. Руднічук А. Значення свят у середовищі ремісників німецьких міст XIV-XV ст.: соціальний аспект. *Свята в історії людства: від давнини до раннього нового часу. Абстракти Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих науковців 22 жовтня 2021 р.*, 2021, С. 48
7. Руднічук А. «Жак Ле Гофф vs. Жерар Леклерк: середньовіччя і соціологія інтелектуалів». *Збірник тез міжнародної наукової конференції «Суспільства давньої, середньовічної і ранньомодерної доби та їх цивілізаційна спадщина» (26 травня 2022)*. – сс. 73-76
8. Руднічук А. Іудейська інтелектуальна спадщина у культурі німецького міста в XIII-XIV ст. *Шевченківське літо – 2022 (секція «історія»): Матеріали XIX міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених м. Київ, 31 липня 2022 року*, Історичний факультет КНУ імені Тараса Шевченка, 2022. – сс.123-125
9. Руднічук А. «Свої чужі»: топографія єврейського населення у німецькому місті XIV-XV ст.». «"Свій" vs "чужий": ідентичність в суспільствах стародавньої доби та середньовіччя». *Матеріали Міжнародної конференції студентів, аспірантів та молодих Науковців 27-28 жовтня 2022 р.*, 2022, сс. 116-121
10. Руднічук А. Нюрнберзький вчений Сікстус Тухер (1459-1507 рр.): між гуманізмом та схоластикою. *Шевченківська весна — 2023: матеріали міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених м. Київ, 18 березня 2023 року*. Київ: Історичний факультет КНУ імені Тараса Шевченка, 2023. сс. 171-172
11. Руднічук А. А. Становище єврейського та слов'янського населення в німецькому місті XIV-XV століть, *Шевченківська весна – 2018: історія: матеріали*

XVI Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених.
Київ, 2018, сс. 172 – 175

Відомості про апробацію дослідження:

Основні положення дисертаційного дослідження були представлені у наукових доповідях на 14 конференціях:

1. XVI міжнародна конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна – 2018» (Секція «Історія»). Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, (15 березня 2018 р.);
2. Міжнародна конференція молодих учених «Актуальні проблеми історії і філософії у дослідженнях молодих учених». ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», м. Київ (11 червня 2019 р.);
3. XIII міжнародна наукова конференція пам'яті Вілена Сергійовича Горського «Colloquium Mediaeval: інтелектуальна історія України та Європи середньовічної й ранньомодерної доби» (10-11 грудня 2020 р.);
4. Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих науковців «Свята в історії людства: від давнини до раннього нового часу» (22 жовтня 2021 р., Київ);
5. III міжнародна наукова конференція «Відображення історичних та релігійно-міфологічних образів у сучасній популярній культурі» (29 листопада 2021, Київ);
6. Міжнародна наукова конференція «Суспільства давньої, середньовічної і ранньомодерної доби та їх цивілізаційна спадщина» (26 травня 2022, Київ);
7. XIV міжнародна наукова конференція пам'яті Вілена Сергійовича Горського «Colloquium Mediaeval: інтелектуальна історія України та Європи середньовічної й ранньомодерної доби» (3-4 червня 2021 р.);
8. Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківське літо 2022» (31 липня 2022, Київ);

9. XV міжнародна конференція пам'яті В.С. Горського: «Colloquium Mediaevale: Інтелектуальна історія України та Європи середньовічної й ранньомодерної доби (23-24 вересня 2022 року);
10. Міжнародна конференція «"Свій" vs "чужий": ідентичність в суспільствах стародавньої доби та середньовіччя» (27-28 жовтня 2022 р.);
11. XXI міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих вчених Шевченківська весна — 2023 (18 березня 2023 р.);
12. Міжнародна наукова конференція «Ver Kyiviens (Sub Umbra Castaneorum): стародавній світ, середні віки, ранній новий час: історія, релігія, культура» (18 травня 2023 р.);
13. Наукова конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Військове мистецтво стародавньої та середньовічної доби» (25 травня 2023 р.);
14. XVI міжнародна конференція пам'яті В.С. Горського: «Colloquium Mediaevale: Інтелектуальна історія України та Європи середньовічної й ранньомодерної доби (30-31 травня 2023 р.).

Додатки



Додаток 1. Ескіз «Танцю смерті» у Церкві Св. Марії (Берлін)



Додаток 2.

**Альбрехт Дюрер. Портрет Ельсбет Тухер (1499 р.).
Кассель, Німеччина. Галерея старих майстрів**



Додаток 3.

Альбрехт Дюрер, ймовірно Вейт Гірсвогель Старший. Вітраж, 1502 р. Смерть на коні, цілиться у пробста доктора Сікста Тухера (1459-1507 рр.), який стоїть біля своєї відкритої могили



Додаток 4. Ерхард Ройвіх (1445-бл. 1505 рр.). Панорама Ієрусалиму, зображення 1486 р.



Додаток 5.
Вольфганг Кацгеймер (1430-1508 рр.)
«Епітафія Адельхайд Тухер» (або «Епітафія Катцгеймера»), 1483 р.